

DAG WOLLEBÆK

Religion og sosial kapital: Hva viser internasjonale spørreundersøkelser?

Dag Wollebæk

Religion og sosial kapital: Hva viser internasjonale spørreundersøkelser?

Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor

Bergen/Oslo 2013

© Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor 2013
Rapport 2013:4

Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor
Co/Institutt for samfunnsforskning
Munthes gate 31
Postboks 2333 Elisenberg
0208 Oslo

www.samfunnsforskning.no

ISBN (trykt): 978-82-7763-419-7
ISBN (pdf): 978-82-7763-420-3

ISSN (trykt.): 1891-2168
ISSN (web): 1891-2176

Rapporten er finansiert av Kulturdepartementet og Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet gjennom prosjektet «Virtuelt senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor». Senteret er et samarbeidsprosjekt mellom Uni Rokkansenteret og Institutt for samfunnsforskning.

Innhold

Forord.....	5
1 Innledning	7
Sammenhengen mellom religion, tillit og engasjement	9
Strukturen i rapporten, datakilder.....	12
2 Bakgrunn.....	17
Er funn fra USA overførbare til mer sekulære samfunn?.....	17
Norge: mellom sekularisering og flerreligiositet.....	20
Sekulariseringen er ikke uavvendelig	25
3 Religion og tillit: Sammenlikning av land.....	29
Sosial og kulturell arv	30
Religion og tillit i dag.....	34
Høyere generalisert tillit i religiøse samfunn?	35
Andre typer tillit	42
Sterke religiøse sivilsamfunn og tillit.....	44
Flernivåanalyse av religion og generalisert tillit	46
Oppsummering.....	48
4 Tillit og individuell religiositet	49
(I) Verdieffekten: Betydning av gudstro og religiøs over- bevisning	49
Tidligere studier	50
Grad av religiositet.....	54
Hva med USA?.....	58
(II) Sivilsamfunnsfaktoren: Nettverks- og superchargereffekter ..	64
Norge og USA	71
Ulike trossamfunn og tillit.....	79
Oppsummering.....	89
5 Religiositet og frivillig innsats.....	91
Tidligere studier	93
Analyser	94
(I) Verdieffekten	95
(II) Nettverks- og superchargereffekter.....	105

Minoritets- og majoritetsreligioner	122
Oppsummering	123
6 Konklusjon.....	125
Litteratur	129
Appendiks	135
Liste over figurer.....	145
Liste over tabeller	147
Sammendrag/Summary	148

Forord

Robert Putnam og David Campbells bok *American Grace* (2010) argumenterer for at religiøst aktive amerikanere er mer tillitsfulle, mer engasjerte borgere og bedre naboer enn ikke-troende. Dette reiser interessante problemstillinger for et land som Norge, der befolkningen er mer sekulær, men samtidig er preget av både høy tillit og omfattende engasjement i frivillige organisasjoner. Denne rapporten utforsker derfor gyldigheten av Putnam og Campbells resonnement nærmere med utgangspunkt i surveydata både fra Norge, Europa og USA.

Takk til Jo Saglie, Signe Bock Seggaard, Bernard Enjolras, Lars Trägårdh og Kari Eken Wollebæk, som har lest og kommentert hele eller deler av tidligere versjoner av rapporten.

Arbeidet med rapporten er gjort innenfor rammen av Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Senteret er finansiert av Kulturdepartementet og Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.

Oslo, 5. juli 2013

Dag Wollebæk

Innledning

*Religious people are nicer.*¹ Dette er en sentral konklusjon i Putnam og Campbells bok *American Grace* (2010). De mener å vise at religiøst aktive amerikanere er bedre naboer, mer moralske og altruistiske, mer tillitsfulle og pålitelige og mer aktive og sjenerøse borgere, enn sine ikke-religiøse landsmenn. Implikasjonen er at organisert religion har viktige, positive bivirkninger på samfunnsnivå. Den styrker sosial integrasjon og evnen til å løse kollektive problemer både i grupper, lokalsamfunn og storsamfunn. Det er dette som gjerne rammes inn i begrepet *sosial kapital*.²

American Grace peker også på negative og splittende sider ved dogmatisme og fundamentalisme. I hovedsak er boka likevel en fortelling om gunstige aspekter knyttet til religiøs tro, og framfor at aktivt religiøst liv – religionen forener mer enn den splitter. Forfatterne beskriver amerikanske forhold med utgangspunkt i amerikanske data. Men sammenhengene knyttes også an til teologisk funderte moralsyn og verdier som deles av alle verdensreligionene. De har dermed potensiell gyldighet også i andre samfunn.

Putnam og Campbells positive beskrivelse står i skarp kontrast til den svenske statsviteren Bo Rothsteins diagnose. Rothstein viser til arbeid han har gjort gjennom mange år som leder av *the Quality of Government Institute (QoG)*. Instituttet har bygget opp en av verdens største databaser med ulike mål på menneskelig velferd, kvalitet i demokrati og samfunnsstyring. Rothstein påpeker at blant de mer enn 25 indikatorene de har samlet inn og systematisert, er det

-
1. «For the most part, the evidence we review suggests that religiously observant Americans are more civic, and in some respects simply 'nicer'», *American Grace*, p. 444.
 2. I *American Grace* bruker Putnam knapt begrepet sosial kapital, som har stått så sentralt i de tidligere arbeidene hans (Putnam, 1993, 2000). Fenomenene som omtales (tillit, godt nabo-skap, samfunnsengasjement m.m.) sammenfaller i stor grad med det han tidligere har rammet inn med dette begrepet. I artikkelen *Bowling Alone* fra 1995 (s. 664–665) definerer han sosial kapital slik: «(...) features of social life – networks, norms, and trust – that enable participants to act together more effectively to pursue shared objectives.»

ingen som henger positivt sammen med graden av religiøsitet i befolkningen. Tvert imot: Jo svakere religiøsitet i befolkningen, jo mindre korrupsjon og høyere tillit (i tillegg til en rekke andre positive utfall). Sammenhengene holder selv når man kontrollerer for økonomisk utviklingsnivå eller fokuserer utelukkende på kristne land (Rothstein, 2012). Rothstein konkluderer med at religion ikke bidrar til å skape samfunn det er godt å leve i.

Religionens rolle i moderne samfunn kan altså fortolkes ulikt. For noen er det limet som holder samfunnet sammen og en nødvendig forutsetning for sivilisert omgang mellom mennesker. For andre er den en statisk kraft som begrenser frihet og hindrer utvikling.

Rapporten undersøker Putnam og Campbells resonnement nærmere med utgangspunkt i datakilder som likner (og dels sammenfaller med) deres egne kilder. Vi skal studere sammenhenger mellom ulike mål på religiøsitet og noen indikatorer som Putnam og Campbell inkluderer i sin forståelse av hva det vil si å være «nice» – tillit og engasjement i organisasjoner. Tillit og frivillig innsats er av særlig interesse fordi flere, blant andre Putnam (1993, 1995, 2000), tidligere har behandlet dem som indikatorer på sosial kapital. Dermed har argumentene i *American Grace* også relevans for en omfattende forskningslitteratur som dreier seg om vilkårene for kollektiv handling og velfungerende demokratiske institusjoner.

Analysen vil foregå både på makronivå – det vil si sammenlikning av samfunn (nasjoner) – og på mikronivå – det vil si sammenlikning av individer. Hovedformålet er todelt:

For det første vil vi bruke data fra mange ulike land til å kartlegge i hvilken grad Putnam og Campbells funn er generaliserbare til kontekster utenfor USA.

For det andre vil vi kaste lys over sammenhengen mellom religiøsitet og sosial kapital i en norsk sammenheng. I sammenlikning med USA er Norge et nokså lite religiøst samfunn. Samtidig vet vi fra tidligere undersøkelser at både mellommenneskelig tillit og organisasjonsdeltakelse komparativt sett står meget sterkt i Norge (Wollebæk & Seggaard, 2011). Er religiøse personer mer tillitsfulle og mer engasjerte også i Norge? I hvilken grad kan vi avdekke vesentlige forskjeller mellom majoritets- og minoritetsreligioner? Hvilken rolle spiller aktiv deltakelse i religiøse organisasjoner og trossamfunn sammenliknet med passiv religionsutøvelse eller deltakelse i andre frivillige organisasjoner?

Religiøs tro er i endring i Norge. På den ene siden har andelen ikke-troende økt over tid. På den annen side trekker innvandring fra land med sterkere religiøse tradisjoner i motsatt retning. Det er også en vanlig oppfatning at det for tiden

skjer en oppblomstring av alternativ religiøsitet (Botvar & Henriksen, 2010). Denne utviklingen kan fortolkes som en mottendens til sekulariseringsprosesser.

Formålet med denne rapporten er ikke en analyse av denne motsetningsfylte utviklingen, men den danner et viktig bakteppe. Hvis Putnam og Campbells funn lar seg overføre det nokså sterkt troende USA til langt mer sekulære kontekster, tyder det for det første på at det er en teori med en viss generaliserbarhet. For det andre vil det reise interessante spørsmål knyttet til konsekvensene av en fortsatt sekularisering, eller den motsatte utviklingen, for den sosiale kapitalen også hos oss.

Sammenhengen mellom religion, tillit og engasjement

I denne rapporten skal vi utforske ulike måter religion er koblet sammen med faktorer som tillit og organisasjonsengasjement. Vi skal særlig utforske fire mekanismer, som beskrives kort nedenfor. Den første tar utgangspunkt i historiske og kulturelle forhold, som er essensielle for å forstå variasjoner mellom ulike samfunn også i dag. Videre skal vi se på de tre mekanismene Putnam og Campbell løfter fram, nemlig verdiforklaringen, nettverksforklaringen og det vi kan kalle «supercharger-hypotesen».

1. *Den historiske kulturforklaringen.* Dette perspektivet, som Norris og Inglehart (2004) omtaler som «the cultural traditions axiom», anfører at religiøse tradisjoner og praksiser setter dype historiske spor. Disse kulturelle avtrykkene vedvarer lenge etter at religionen har mistet sitt dominerende grep om samfunnsutviklingen, slik tilfellet må sies å være i de skandinaviske landene. Det kommer for eksempel til uttrykk ved at selv om bare fem prosent av svenskene går i kirka ukentlig, har verdiorienteringene i den svenske befolkningen mye til felles med befolkningen i andre overveiende protestantiske land, og disse mønstrene kan tilbakeføres til særtrekk ved nettopp protestantismen. Norris og Inglehart tydeliggjør videre (s. 17) hvordan verdiene fra dominante religioner former nasjonale verdisystemer som etter hvert vedlikeholdes av sekulære institusjoner:

Today, these values are not transmitted primarily by the church, but by the educational system and the mass media, with the result that although the value systems of historically Protestant countries differ markedly and consistently from those of historically Catholic countries – the value systems of Dutch Catholics are much more similar to those of Dutch Protestants than to those of French, Italian, or Spanish Catholics. Even in highly secular societies, the historical legacy of given religions continues to shape worldviews and to define cultural zones.

Norris og Inglehart beveger seg i en weberiansk forskningstradisjon, som argumenterer for at kulturelle praksiser på avgjørende vis gir retning for samfunnsutviklingen. Religiøst funderte verdier rotfestes i et samfunn og får konsekvenser som ikke er direkte koblet til det religiøse opphavet. Weber (1930) framholdt at protestantismens vektlegging av individuelt ansvar og hardt arbeid ga grobunn for en «kapitalistisk ånd» og økonomisk vekst. Ulik utforming av institusjoner og organiseringen av forholdet mellom kirke og statsmakt er også sentralt. Overføringen av ansvaret for individets velferd fra kirke- til kongemakt skapte en allianse mellom individ og stat som la grunnlaget for den moderne velferdsstaten (jfr. Knudsen 2000). Protestantismens betoning av lese- og skriftkyndighet la grunnlaget for en tidlig etablering av allmenn skolegang i Skandinavia, som blant mange andre ting dannet en viktig ressurs for utviklingen av folkebevegelsene på 1800-tallet. Folkebevegelsene, hvorav flere av de tidligste og viktigste var religiøst fundert, la grunnlaget for dagens sterke organisasjonssamfunn hos oss.

Både velferdsstaten og det sterke organisasjonssamfunnet må inngå som sentrale komponenter i forståelsen av den fortsatt sterke nordiske tillitskulturen og den omfattende folkelige deltakelsen. Dette er mekanismer som vanskelig lar seg «teste» med krysseksjonelle internasjonale data fra spørreundersøkelser (selv om Norris og Inglehart (2004) gjør et ærlig forsøk). Denne tematikken blir derfor behandlet hovedsakelig i form av en overordnet drøfting i neste kapittel.

At religion gjennom historien har påvirket retningen for samfunnsutviklingen er hevet over tvil. Men i Putnam og Campbells analyse er det religionens påvirkningskraft på individer i nåtid som står i sentrum. Religiøse mennesker er «nicer» enn ikke-troende – de er bedre naboer og de er mer sjenerøse og altruistiske. De anfører tre mulige forklaringer på denne sammenhengen, hvorav den siste tillegges sterkest vekt.

2. *Verdiforklaringen.* Når Putnam og Campbell hevder at «religious people are nicer» har det delvis å gjøre med teologiske faktorer. De fleste religioner inneholder moralske atferdsregler og oppmuntrer til flittig atferd og regellojalitet. Alle verdensreligioner inneholder en variant av «den gylne regel», om barmhjertighet, samt en rekke moralske påbud, forbud og forordninger (Schmidt og Henriksen 2010). I den grad religiøse lever som de lærer, burde dette gjøre dem mer pålitelige og sjenerøse. God moral, mindre usikkerhet i menneskelige relasjoner og effektiv sanksjonering av usolidarisk handling bør i teorien være faktorer som foster sosial tillit, altruisme og godt naboskap. Av den grunn, mener Putnam og Campbell, stoler de fleste amerikanere mer på dypt religiøse mennesker enn andre. Både religiøse individer og kulturer med mange religiøse

bør derfor ha et målbart høyere nivå på mål som tillit og frivillighet enn sekulære individer og samfunn.

3. *Nettverksforklaringen*. Teologi har imidlertid en sekundær rolle hos Putnam og Campbell. Religionens primære hovedbidrag til prososiale holdninger og handlinger er at den skaper grobunn for sosiale nettverk; det handler om «belonging» og ikke «believing» (Putnam & Campbell 2010, 468). Her følger argumentet den røde tråden i Robert Putnams tidligere tenkning. Det er samhandling ansikt til ansikt i sosiale nettverk som skaper sosial integrasjon og sosial kapital. All aktiv organisasjonsdeltakelse som preges av «horisontale» bånd mellom likeverdige snarere enn «vertikal» dominans, bidrar i dette perspektivet konstruktivt til å bygge slike ressurser. I USA blir religiøse organisasjoner særlig viktige fordi de der utgjør en stor andel av det organiserte sivilsamfunnet.

4. *Supercharger-forklaringen*. I *American Grace* tilføres dette perspektivet ytterligere ett element som delvis bryter med Putnams tidligere arbeider: Religiøst baserte sosiale nettverk blir nå betraktet som *mer produktive* kilder til sosial kapital enn andre sosiale nettverk nettopp på grunn av den religiøse dimensjonen. Sosiale kontakter som mangler en slik dimensjon har ikke den samme effekten på tillit, engasjement og godt naboskap. Særlig viktige er kontakter forankret i religiøse organisasjoner og trossamfunn.³

I tidligere arbeider har Putnam (1993, 2000) særlig framhevet fritidsorienterte foreninger, som sangkor, idrettsklubber, nærmiljøorganisasjoner og hobbyaktiviteter. Tittelen på Putnams mye omtalte bok fra 2000 var *Bowling Alone*; det at man nå sjeldnere bowlet i organiserte ligaer og oftere på egen hånd ble var en kondensert beskrivelse av forfallet i sosial kapital i USA. Kontrasten til *Bowling Alone* gjøres eksplisitt i *American Grace*: «[b]owling in a league may move you in the right direction [good neighborliness], but not nearly so effectively as bowling in a church league» (Putnam og Campbell 2010, 475).

Det gis flere ulike forklaringer på dette. *For det første* regner de religiøst baserte kontakter som mer moralsk ladede («morally freighted») enn sekulære bånd:

We suspect that religiously based ties are morally freighted in a way that most secular ties are not, so that pleas for good works (giving, volunteering, joining a reform

3. Begrepene «friends at church» og «religiously based social networks» brukes om hverandre. På s. 472ff framkommer det at det er sosiale kontakter innen rammen av et trosfellesskap (congregation) som har de gunstige effektene, ikke bare sosiale kontakter med troende mennesker i sin alminnelighet. F.eks.: «The real impact on religiosity on niceness or good neighborliness, it seems, comes through chatting with friends after service or joining a Bible study group, not from listening to the sermon or fervently believing in God».

movement, serving as a leader in some civic organization, and so forth) seem more appropriate and weightier than comparable requests from a co-worker or someone you know from the gym. (s. 477).

For det andre hevdes det at siden religiøse er mer altruistiske, vil «(...) connecting with such people tends to evoke peer pressure for you to do good deeds as well». Kontakter i religiøst baserte nettverk har større sannsynlighet for å være opptatt av moralske spørsmål, prinsipper og forpliktelser, mens sekulære kontakter mangler en slik moralsk dimensjon: «(h)anging out with gym rats is likely to increase your concern about fitness» (s. 477).

Det er altså snakk om et samspill mellom religiøsitet og sosiale bånd der summen av helheten blir større enn de enkelte delene. Putnam og Campbell karakteriserer dermed religiøst baserte sosiale kontakter som en form for «supercharged friendship» (s. 473).

Strukturen i rapporten, datakilder

Rapporten består av fire hoveddeler. Den første delen danner et empirisk bakteppe for analysene i de påfølgende kapitlene. Vi skal se at Norge og USA befinner seg nær hvert sitt ytterpunkt når det gjelder graden av religiøs tro og synet på religionens plass i samfunnet. Videre diskuteres det, med utgangspunkt i statistisk materiale, hvorvidt Norge også de senere årene kan sies å være preget av sekularisering.

I den andre delen ser vi på forskjeller mellom land. Det gis først en overordnet historisk drøfting av hvordan ulike religiøse tradisjoner setter ulike historiske fotavtrykk. Vi undersøker så variasjoner mellom land i nåtid, basert på tverrnasjonale spørreundersøkelser.

Deretter beveger vi oss fra sammenlikninger av land til sammenlikninger av individer. I den tredje delen undersøker vi sammenhengen mellom religiøsitet og tillit. Både verdiforklaringen, nettverksforklaringen og supercharger-hypotesen forutsetter positive effekter av religiøsitet. Vi undersøker denne problemstillingen, først gjennom en sammenlikning av Norge og andre europeiske land, deretter med henblikk på forskjeller mellom Norge og USA.

I den fjerde delen ser vi på i hvilken grad religiøsitet påvirker aktivitet i frivillige organisasjoner positivt. Putnam og Campbell mener religion og religiøst baserte nettverk stimulerer til engasjement også for sekulære formål. I dette kapitlet ser vi på i hvilken grad dette stemmer. Som i kapitlet over, dreier forklaringene seg både om verdier, nettverk, og kombinasjonen av de to.

Rapporten baserer seg, i likhet med Putnam og Campbells arbeid, på data fra representative spørreundersøkelser. Valget av metode er gjort med utgangspunkt i et ønske om å etterprøve Putnam og Campbells konklusjoner ved bruk av liknende data, samt å oppnå generaliserbare og standardiserte sammenlikninger på tvers av tid og rom.

Ulike spørsmål om religiøsitet, tillit og organisasjonsdeltakelse er stilt i en rekke tverrnasjonale undersøkelser det siste tiåret. I denne rapporten kan vi dermed trekke på mange ulike kilder, som operasjonaliserer begrepene ulikt. I sum gir de en mangefasettert tilnærming til problemstillingene. Alle undersøkelsene har dokumentasjon av design og metodikk, og diskusjoner av styrker og svakheter, fritt tilgjengelig for nedlastning på nettet. For en mer utfyllende beskrivelse av metode og styrker og svakheter ved de ulike materialene, vises det til denne dokumentasjonen.

Datakildene som benyttes er:

International Social Survey Programme (ISSP)-undersøkelsene om religion (1991, 1998 og 2008). Formålet med undersøkelsene er å samle data om holdninger til religion, religiøs sosialisering, religiøs tilknytning, tro og egen religiøs praksis, trosforestillinger, forholdet til og mellom religiøse og verdslige institusjoner, politikk, moral og etikk, deltakelse i frivillig arbeid. NSD og ISSP gjennomførte tilsvarende undersøkelser i 1991 og 1998. I Norge er det Universitetet i Agder og Stiftelsen Kirkeforskning (KIFO) som har hatt ansvar for siste runde av undersøkelsen.⁴

European Social Survey (ESS) er en europeisk tverrnasjonal spørreundersøkelse som har blitt gjennomført annethvert år siden 2002. Mer enn 30 land deltar nå i programmet. Undersøkelsen består av en fast hoveddel, som blant annet inneholder spørsmål om tillit, og roterende moduler som dekker ulike temaer. I denne rapporten skal vi benytte oss av hele materialet, men vie særlig oppmerksomhet til modulen Citizenship, Involvement and Democracy, som var inkludert i 2002-utgaven av undersøkelsen.⁵

Den per nå siste offentlig tilgjengelige runden av de internasjonale verdiundersøkelsene *World Values Survey (WVS)* (Bjørshol, 2008) og *European Values Study (EVS)* (Holth, 2010), ble gjennomført i Norge i henholdsvis 2007 og 2008. De norske delene av undersøkelsene gjennomføres av SSB på oppdrag fra

4. Se <http://www.issp.org/page.php?pagelId=4> for datafiler og dokumentasjon.

5. For datafiler og dokumentasjon, se <http://ess.nsd.uib.no/>.

NTNU Samfunnsforskning. Undersøkelsene er hovedsakelig (WVS) eller i sin helhet (EVS) gjennomført som besøksintervjuer, og oppnådde også i siste runde, i motsetning til mange andre undersøkelser de senere årene, nokså gode svarprosent.⁶ Mange spørsmål er overlappende i de to undersøkelsene, men en del er også utformet forskjellig, for eksempel med hensyn til organisasjonsdeltakelse. I denne rapporten brukes WVS-dataene hovedsakelig til sammenlikninger mellom Norge og USA, mens EVS-materialet brukes til europeiske sammenlikninger. I analysen av det europeiske materialet holder vi utenfor to klart ikke-demokratiske stater, Hviterussland og Aserbajdsjan, da det er grunn til å stille spørsmål om det er mulig å innhente ærlige svar på spørsmålene som stilles i slike undersøkelser i samfunn med store begrensninger på ytringsfriheten.⁷

Putnam og Campbell (2010) baserer seg på et eget datamateriale, surveyen *Faith Matters* (2006). Dette er en detaljert undersøkelse av religiøs tro, tilhørighet og praksis i USA. Forfatterne har gjort datamaterialet tilgjengelig for nedlasting.⁸ Dette gjør det mulig å forsøke å replisere noen av Putnam og Campbells funn mer direkte, noe vi også gjør i kapittel 4 og 5.

Undersøkelse om frivillig innsats (2009) ble gjennomført som del av arbeidet ved Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Undersøkelsen inneholdt et ekstrapvalg av personer med minoritetsbakgrunn fra Afrika eller Asia med minimum fem års botid. I denne rapporten bruker vi dette materialet til å se nærmere på forskjeller mellom minoritets- og majoritetsbefolkningen med hensyn til sammenhengene vi studerer.

En surveytilnærming har både begrensninger og styrker sammenliknet med kvalitative dybdestudier og eksperimentelle design. Ingen har et atferdsmønster som er helt konsistent med de verdier og holdninger man gir uttrykk for.⁹ Man er prisgitt folks hukommelse og egenvurderinger, som ikke alltid er like pålitelige. Det er et veldokumentert faktum at en del respondenter overrapporterer sine prososiale orienteringer i spørreundersøkelser. Et særlig bekymringsfullt funn i denne sammenhengen er at Ansolabehere & Hersh (2012) fant at kirkegjengere i størst grad feilaktig oppga at de hadde utført en handling de fleste oppfatter som

6. Svarprosentene var henholdsvis 62 (WVS) og 56 prosent (EVS). Til sammenlikning hadde siste runde av ISSP-undersøkelsen en svarprosent på 40 (Bjørshol, 2008; Holth, 2010).

7. For eksempel er andelen som uttrykker tillit til regjeringen i disse to landene blant de høyeste i undersøkelsen (60 prosent i Aserbajdsjan og 65 prosent i Hviterussland).

8. http://www.ropercenter.uconn.edu/data_access/data/datasets/faith_matters_2006.html

9. De fleste har heller ikke et atferdsmønster som er konsistent over tid. Dette kan anføres som en begrensning ved eksperimentelle studier.

prososial, nemlig stemmegivning ved valg. Også Batson et al. (1993) hevder at religiøse har en sterkere tendens til å overdrive egne gode gjerninger enn andre.

Når man baserer seg på surveydata, gir man avkall på fortolkningsdybde og aksepterer at man ikke kan fange alle nyanser i verdier, holdninger og atferd. Dette er en begrensning som må tas i betraktning når resultatene fortolkes. De positive sidene er at dataene er lett tilgjengelige, at de muliggjør standardiserte sammenlikninger over tid og mellom land, og, i dette tilfellet, at de muliggjør sammenlikning med allerede publiserte forskningsbidrag.

Men selv om folks svar på spørsmål som hvorvidt de stoler på andre mennesker, eller om de ikke ønsker naboer med bestemte kjennetegn ikke alltid er bunnnærlige, kan de likevel være av substansiell interesse. I den grad svarene reflekterer konformitet med dominerende normer i samfunnet respondenten befinner seg i snarere enn respondentens dyptfølte overbevisning, kan de gi viktig informasjon om det aktuelle samfunnet. Ser man en holdning om generalisert tillit som en positiv verdi (åpenhet og toleranse), eller som en negativ (blåøyd naivitet)?

Det må likevel understrekes at man ved bruk av én type data bare ser verden med én type briller, og at funn basert på surveydata må ses i sammenheng med forskning som baserer seg på andre metoder, som historiske analyser, kvalitative og eksperimentelle studier.

Bakgrunn

Er funn fra USA overførbare til mer sekulære samfunn?

Den amerikanske dominansen innen samfunnsforskningen er sterk. Ofte blir funn fra empirisk orientert amerikansk samfunnsvitenskap noe ukritisk antatt å ha en viss gyldighet også i andre samfunn. Men i hvilken grad er det rimelig å forvente at Putnam og Campbells funn er overførbare til Norge?

I vestlig sammenheng befinner Norge og USA seg nær hver sin ytterkant på en sekulær-religiøs-skala. Både på mikronivå (individuell praksis og overbevisning), og på makronivå (betydningen religiøse organisasjoner har og bør ha for individ, storsamfunn og politikk) tillegges religionen større betydning blant amerikanske enn blant norske borgere.¹⁰ Sammen med våre skandinaviske naboer er Norge blant de mest sekulære land i Europa og verden for øvrig. I siste runde av European Values Study (2008) svarer 55 prosent av nordmenn at de tror på Gud. Dette er den sjette laveste andelen av de over 40 landene som deltok i undersøkelsen, og langt under det europeiske gjennomsnittet på 79 prosent. 65 prosent av befolkningen mener religion er en uviktig del av livene deres, mens bare 13 prosent sier det er svært viktig. I Europa for øvrig er andelene 41 og 27 prosent.

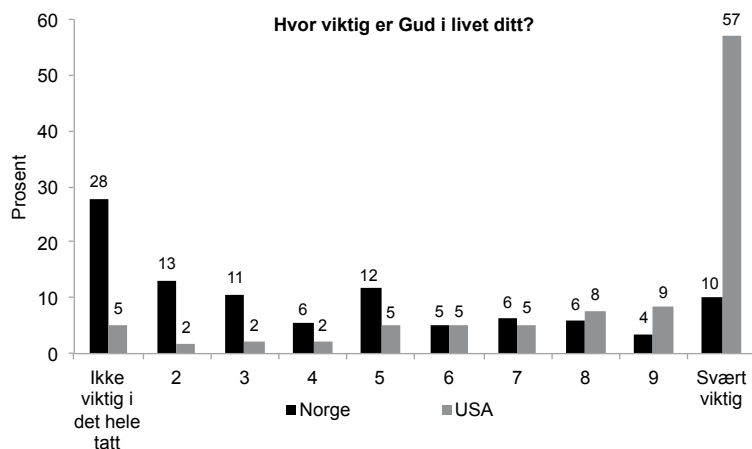
På grunn av statskirkeordningen er andelen med medlemskap i et trossamfunn høy i Norge. Intensiteten i folks tro er likevel lav sammenliknet med både USA og et europeisk gjennomsnitt, enten vi ser på deltakelse i religiøse seremonier, oppslutning om ulike trosforestillinger, eller egenvurdering av styrken i religiøs tro.

10. Perspektivet på sekularisering som en flernivåprosess er hentet fra religionssosiologen Dobbelaere (1981). Dobbelaere mener sekularisering kan manifestere seg på mikronivå (individual secularization), mesonivå (organizational secularization) og makronivå (societal secularization). På mikronivå uttrykker sekulariseringen seg som svekket tro og engasjement i organisert religion, på makronivå som moderniseringsprosesser og svekkelse av religionens politiske makt og grep om samfunnsutviklingen), på mesonivå som en avdemping av religiøst budskap, som gjerne skjer i takt med endringene på makronivå.

Data fra World Values Survey (2006–7) viser at mens sterkt religiøse utgjør flertallet og mainstreamen i USA, utgjør de et nokså lite mindretall i Norge (jfr. Figur 1). I Norge er det tre ganger så mange som mener at Gud spiller en helt uviktig rolle i livet (plasserer seg på 1–2 på en tipunktsskala), enn det er som mener at Gud er viktig (9–10 på skalaen). I USA er det derimot ti ganger så mange som mener Gud er viktig i livet, enn det er som mener Gud er uviktig.¹¹ 57 prosent av amerikanerne velger seg det aller ytterste punktet på tipunktsskalaen.

Figur 1: Viktighet av Gud i livet, Norge (2007) og USA (2006)

WVS. Prosent.

N = 1014 (Norge), 1250 (USA).

Tabell 1 gir noen ytterligere eksempler på den relativt sett begrensede plass religiøs tro og praksis har for de fleste nordmenn sammenliknet med det vi finner i konteksten Putnam og Campbell tar utgangspunkt i. To av tre nordmenn mener religion er en lite viktig del av livet, mens nærmere tre firedeler av amerikanerne på sin side mener det er viktig. Halvparten av amerikanerne trekker fram religiøs tro som en viktig verdi å videreformidle til barn. Det samme mener én av ti nordmenn. Halve den amerikanske befolkningen deltar i religiøse seremonier månedlig eller oftere, sammenliknet med én av ni nordmenn. 38 prosent av amerikanerne er aktive medlemmer av en religiøs organisasjon, mot 8 prosent av nordmennene.

11. I Putnams eget datamateriale beskriver bare 0,2 prosent av respondentene – fem personer i et materiale på over 3000 – seg som ateister eller agnostikere (Putnam og Campbell 2010, 104).

Ikke bare i individuell tro og praksis, men også i synet på kirken som samfunnsaktør er synspunktene svært ulike. En betydelig større andel av amerikanerne mener kirkens institusjoner både fungerer som en fornuftig veileder og en løsning på større samfunnsproblemer. Og halvparten av borgerne i USA mener religiøse ledere bør utøve politisk påvirkning på folkevalgte organer, mens dette avvises av fire av fem nordmenn.

Tabell 1: Religiøsitet i Norge (2008) og USA (2006)

Tall fra World Values Survey (WVS). Prosent.

	Norge	USA
Religion viktig i livet (%)		
Svært viktig	11	47
Nokså viktig	22	26
Ikke særlig viktig	41	19
Ikke viktig i det hele tatt	26	8
Totalt	100	100
Religiøs tro en viktig verdi i barneoppdragelsen (valgt som ett av maksimalt fem alternativer blant ti mulige)		
Viktig	9	51
Ikke nevnt	91	49
Totalt	100	100
Deltakelse i gudstjenester		
Mer enn én gang i uka	0,8	12
Én gang i uka	4	25
Én gang i måneden	6	11
Bare på spesielle helligdager (jul, påske)	15	9
Én gang i året	15	4
Sjeldnere	18	12
Aldri	41	27
Totalt	100	100
Aktivt medlem i religiøs organisasjon	8	38

	Norge	USA
Vil du si at kirken/det trossamfunn du tilhører, generelt sett gir tilstrekkelige svar på... (prosent som svarer «ja»)		
... det enkelte menneskets moralske problemer og behov?	29	55
... problemer i familielivet?	16	56
... folks åndelige behov?	48	71
... de sosiale problemene i dagens samfunn?	12	42
Religiøse ledere bør ikke påvirke beslutningene til regjering og storting		
Svært enig	69	28
Noe enig	11	23
Verken enig eller uenig	8	0
Noe uenig	8	35
Svært uenig	5	14
Totalt	100	100
N	1018–1025	1198–1239

I amerikanske lokalsamfunn fungerer lokale menigheter som nav for mange typer sosial og kulturell aktivitet. Slik er det også mange steder i Norge. Hos oss utgjør likevel religiøs deltakelse en relativt sett mindre og, i hvert fall inntil den nylige veksten i innvandringen, minkende del av det organiserte sivilsamfunnet (Wollebæk & Selle, 2002a). Én mulig alternativ forklaring på Putnam og Campbells observasjon av at troende er «nicer» enn ikke-troende kan således være at det er lettere å være sjenerøse, gode og tillitsfulle naboer når ens grunnleggende verdsett er i takt med den overveldende majoriteten i befolkningen (som i USA), enn når man tilhører en minoritet som kan føle seg under press¹².

Norge: mellom sekularisering og flerreligiøsitet

Utviklingen i Norge over de siste tiårene preges i hovedsak av at befolkningen blir mer sekulær. Samtidig trekker økende innvandring i motsatt retning.

Tall fra Den norske kirke, som selvsagt bare utgjør en del av det organisert religiøse livet i Norge, viser også en fallende tendens (Figur 2). Antallet kirkebesøk per innbygger sank med 22 prosent mellom 1998 og 2011¹³. Antallet utmeldinger av kirka økte gjennom perioden. Som følge av innvandringen økte

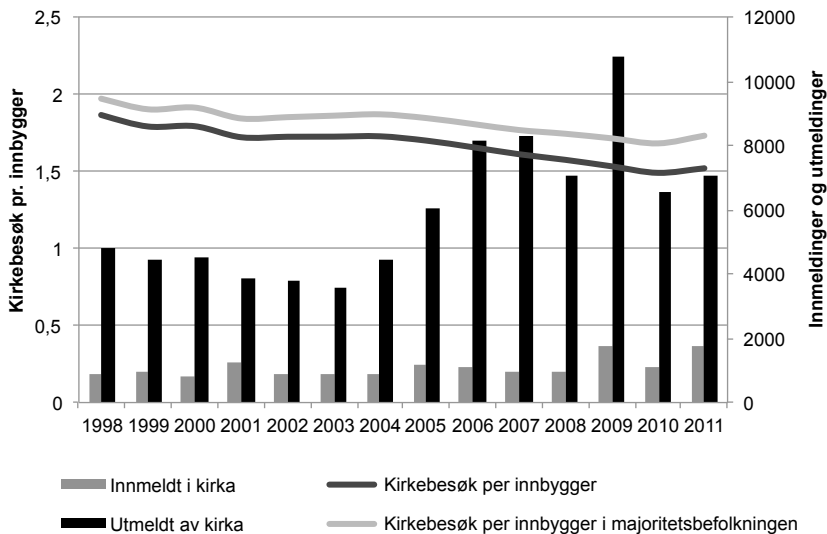
12. Jfr. Bjørn Stærks essay «Den skjulte minoriteten». Aftenposten, 25. desember 2012. <http://www.aftenposten.no/meninger/spaltister/Den-skjulte-minoriteten--konservative-kristne-i-Norge-7075518.html>

13. Om vi holder innvandrere og personer med to utenlandskfødte foreldre utenfor beregningen, er tilbakegangen på 12 prosent.

derimot medlemstallet i ikke-kristne trossamfunn, som vi skal komme tilbake til. På tross av dette økte likevel andelen av befolkningen som ikke er med i noe tros- eller livssynssamfunn fra 6,2 til 10,3 prosent mellom 1999 og 2009 (Schmidt 2010). Om vi holder Humanetisk Forbund utenfor, en organisasjon som har hatt vekst i medlemstallet de senere årene, framstår tendensen til at flere står utenfor trossamfunn enda tydeligere. Schmidt viser også til en klar nedgang i andelen barn som døpes i kirken (Schmidt, 2010b).

Figur 2: Deltakelse i gudstjenester per innbygger og inn- og utmeldinger av den norske kirke

Tall fra NSDs kirkestatistikk.

Kilde: Bearbejdede data fra <http://kirkedata.nsd.uib.no>. Befolkningstall fra SSB. Som majoritetsbefolkningen regnes norskfødte og barn av minst en norskfødt forelder.

Spørreundersøkelser som er gjentatt over tid bekrefter tendensen. Botvar (2010) analyserer data fra den tverrnasjonale ISSP-undersøkelsen om religion, som ble gjennomført i 1991, 1998 og 2008. Resultatene viser at færre tror på Gud og på et

liv etter døden. Folk deltar sjeldnere i gudstjenester og færre ber¹⁴. Verdiundersøkelsene (WVS/EVS) inneholder en rekke spørsmål om deltakelse i religiøse seremonier, tro på Gud, egen religiøsitet og religiøse dogmer. Tendensene peker i retning av svekket oppslutning om organisert religion og religionens læresetninger. Om man sammenlikner svarene fra Verdiundersøkelsene i 1996 og 2008 for Norges del, framkommer blant annet disse trendene:

- Andelen som tror på Gud har gått tilbake fra 69 til 55 prosent.
- Andelen som tror på helvete er redusert fra 20 til 16 prosent.
- Andelen som tror på himmelen er redusert fra 47 til 38 prosent.
- Andelen som tror på synd har gått tilbake fra 45 til 31 prosent.
- Andelen som sier de får trøst og støtte fra religion er redusert fra 40 til 36 prosent.
- Andelen som deltar månedlig eller oftere i gudstjenester og religiøse seremonier er redusert fra 14 til 10 prosent.
- Andelen som oppgir å være en religiøs person sank fra 47 til 41 prosent, mens andelen som sier de er «overbeviste ateister» økte fra 3,9 til 6,8 prosent.

Felles for de tilgjengelige datakildene er imidlertid at de viser en relativt stor stabilitet i andelen *sterkt* troende. Endringen skjer i form av at færre er moderat troende, mens flere er *sterkt ikke-troende*. Andelen likegyldige eller moderat religiøse synker mens flere tar klart avstand fra religion.

I ESS har andelen sterkt religiøse vært stabil på 4–5 prosent i de fem undersøkelsene mellom 2002 og 2010.¹⁵ Andelen som plasserer seg i motsatt ende av skalaen, og altså slett ikke er religiøse, har derimot økt fra 18 til 25 prosent.

14. Andelen nordmenn som svarer at de føler at de tror på Gud, selv om de er i tvil, går ned fra 33 prosent fra 1991 til 29 prosent i 2008, mens andelen som tror uten tvil («Jeg vet at Gud virkelig finnes, og det er jeg ikke i tvil om»), går ned fra 20 til 15 prosent. Andelen som er enig i at det «finnes en Gud som er personlig opptatt av hvert enkelt menneske har gått ned fra 32 til 26 prosent, mens andelen uenige har økt fra 32 til 43 prosent. Andelen som tror på et liv etter døden er redusert fra 48 til 41 prosent, mens andelen som ikke tror har økt fra 32 til 46 prosent. Andelen som aldri deltar i gudstjenester utenom dåp, bryllup og begravelser har økt fra 35 til 43 prosent, mens andelen som deltar minst månedlig er redusert fra 11 til 7 prosent. Andelen som aldri ber har økt fra 38 til 45 prosent, mens de som gjør det minst ukentlig er redusert fra 26 til 20 prosent. Alle tall fra Botvar (2010).

15. På det 9. eller 10. skalasteget på en skala fra 1 til 10.

I Verdiundersøkelsen økte andelen som mener Gud overhodet ikke er viktig i livet fra 33 prosent i 1996 til 41 prosent i 2008.¹⁶ På samme tid mener omtrent like mange som før at Gud er svært viktig: 16 prosent i den sterkeste 1996, og 14 prosent i 2008. I ISSP-undersøkelsene var andelen «sterkt» eller «velig sterkt» religiøse relativt stabile (9,4 prosent i 1998 og 7,5 prosent i 2008), mens andelen «sterkt» eller «veldig sterkt» ikke-religiøse økte markant fra 14 til 21 prosent.

I innledningen til boka *Religion i dagens Norge*, som er basert på ISSP-undersøkelsene, mener Botvar (2010, 24) resultatene peker i retning av at «[d]en tidligere så sterke troen på sekulariseringsperspektivet er svekket». Han påpeker for det første at nye og mer individualiserte «åndelige» trosformer erstatter tradisjonell religion. Videre vises det til at religionen fortsatt har en viktig posisjon; relativt mange oppgir fortsatt å tro på en høyere makt, religionen anses som «ganske robust i møte med raske skiftninger av teknisk-materiell art» (s. 23) og «de fleste innser at det i ethvert samfunn vil være elementer av religion til stede» (s. 24).

Men at mange fortsatt er religiøse og at religionen ikke er borte fra samfunnet, motsier ikke at religiøsitet og gudstro er *svekket* over tid. At en høy andel fortsatt tror på Gud eller en høyere makt viser at Norge i dag ikke er sekulært i *absolutt* forstand. Endringene på en rekke indikatorer, hentet både fra spørreundersøkelser og andre kilder, peker likevel i retning av at Norge har blitt *mer* sekulært, altså en bevegelse i retning av sekularisering.

Botvars første poeng om mer individualiserte trosformer viser til at nyreligiøse, «alternative» retninger kan synes å ha styrket seg. Endringen i retning av en ny åndelighet og individualisert nyreligiøsitet er lett gjenkjennelig og sammenfaller med inntrykket man kan få basert på omtale i massemediene. Utviklingen blir imidlertid ikke underbygget av tidsseriene fra ISSP-undersøkelsene som Botvar presenterer; disse viser stabilitet (i tre tilfeller) eller nedgang (i ett tilfelle) i troen

16. På det 1. eller 2. skalasteget på en skala fra 1 til 10.

på «alternative» fenomener.¹⁷ Tenning av lys på avdødes graver framholdes som et annet mulig eksempel på oppblomstring av en ny åndelighet (Schmidt, 2010b). Samtidig framgår det av analysene at dette er *minst* utbredt blant dem som mener det er mulig å komme i kontakt med døde, eller mener de døde har overnaturlige krefter, og at det praktiseres relativt ofte av overbeviste ateister (Aagedal, 2010). Denne praksisens posisjon, både som alternativ og som religiøs, framstår derfor noe uklar. I en annen analyse av undersøkelsen om religion framkommer det at bare en liten andel av befolkningen besøkte nettsider om alternativ religion («spiritualisme, astrologi, New Age») eller «magi, gjenferd eller andre overnaturlige fenomener» (Lundby, 2010).¹⁸

Det er imidlertid mulig at spørsmålene som har blitt stilt over tid ikke i tilstrekkelig grad fanger opp dette mangesidige fenomenet, eller at utviklingen først har skutt virkelig fart i perioden etter den siste ISSP-undersøkelsen i 2008, for eksempel i tilknytning til oppmerksomheten rundt «Snåsamannen» og Märtha Louises engleskole.

Samlet sett tyder likevel mye på at den norske befolkningen blitt mindre troende og mindre religiøst praktiserende de siste tiårene. På tross av mottendenser er dette en veldokumentert utvikling, som er gyldig på tvers av ulike indikatorer og datakilder. Det synes dermed å være god dekning for Ulla Schmidts (2010b, 204) konklusjon: «(...) selv om begrepet *sekularisering* alene er for snevert til å gi en dekkende forståelse av det mangesidige og motsetningsfylte ved religion i Norge, er det likevel flertydig nok til å fange inn noen av de mest iøynefallende og dominerende tendensene».

17. Tallene fra ISSP-undersøkelsen viser knapt endringer i tilslutningen til de nyreligiøse fenomener som er målt i undersøkelsen. Andelen som har «følt at en åndelig kraft nærmest har løftet deg ut av deg selv» endret seg ikke fra 1991 (11 prosent) til 1998 (12 prosent). Andelen som tror på reinkarnasjon økte heller ikke i særlig grad (fra 13 til 15 prosent mellom 1998 til 2008), mens andelen som tror på stjernetegn gikk klart ned mellom 1998 og 2008 (fra 23 til 13 prosent) og andelen som tror på mirakler er stabil gjennom perioden (35 prosent i 1991, 32 prosent i 1998 og 33 prosent i 2008) (Botvar 2010, s.22). Tro på mirakler kan være både en kristen og en alternativreligiøs orientering, men Botvar et al. (2010, s. 51) «gjør målet mer «alternativt» ved å holde utenfor de kirkeaktive som slutter seg til denne forestillingen i analysene». Analysene viser da at andelen som tror på mirakler uten å være kirkeaktive ikke har økt mellom 1991 og 2008 (Botvar, Repstad, & Aagedal, 2010, s. 52).

18. 6 prosent hadde besøkt nettsider om alternativ religion noen ganger i året eller oftere, mens 3,3 prosent hadde besøkt nettsider om magi, gjenferd eller andre overnaturlige fenomener (Lundby 2010, 124).

Sekulariseringen er ikke uavvendelig

Sekulariseringen er ikke begrenset til Norge; den har manifestert seg i de fleste postindustrielle samfunn (Norris & Inglehart, 2004).¹⁹ Unntaket synes å være nettopp USA, som Inglehart og Norris mener er en anomali som tillegges altfor sterk betydning i vurderingen av sekulariseringstesens holdbarhet. Men enkelte piler peker nedover også der; for eksempel viser Putnam og Campbell (2010, 76) i en graf at andelen av befolkningen som deltar i religiøse seremonier «near weekly» gikk ned fra rundt 40 prosent i 1970 til i overkant av 30 prosent i 2010.

Sekulariseringen er imidlertid ikke noen lineær, deterministisk og uavvendelig prosess. «Secularization is a tendency, not an iron law», som Norris og Inglehart (2004, 5) påpeker i boken «Sacred and Secular». Forfatterne understreker at tendensen til sekularisering slår ulikt ut under ulike livsbetingelser. I utsatte og sårbare samfunn – der det er fravær av eksistensiell sikkerhet – er det ingen tendens til sekularisering. Å være utsatt for psykisk, samfunnsmessig og personlig risiko er en faktor som driver religiøsitet (op.cit., 4-5). Siden sekularisering og økonomisk og sosial utvikling bidrar til å holde fødselsratene nede, øker den religiøse befolkningen i verden i dag. Samtidig, påpeker Norris og Inglehart, går trenden i de postindustrielle nasjonene i verden nokså entydig i retning av mer sekulære orienteringer. Færre tror, de tror mindre intenst enn før og de deltar sjeldnere i religiøse seremonier.

Men også i postindustrielle samfunn som det norske finnes det motkrefter som kan bremse eller reversere sekulariseringsprosessen. Den numerisk sett viktigste mottrenden de senere årene er den økte innvandringen. Siden 1990 har antallet

19. Stark (1999) mener å kunne fullstendig falsifisere sekulariseringstesens i en mye sitert artikkel med den provokative tittelen «Secularization, R.I.P.». Stark mener oppfatningene om hvor sterkt religionen sto i tidligere århundrer er overdrevet, og at andre datakilder ikke underbygger at tro eller religiøs praksis er svekket. For eksempel viser han til at mange fortsatt tror på Gud i vest- og nordeuropeiske land, at like mange amerikanske vitenskapsfolk definerer seg selv som ikke-troende i 1998 som i 1914 i en studie av Larson og Witham (1998), og at det har vært en oppblomstring av religiøsitet i Øst-Europa etter Murens fall og i muslimske land. Hva angår Øst-Europa og islamske land har Stark et poeng, som framstår enda mer tydelig nå enn på det tidspunkt han skrev sin artikkel. I åtte av de tolv tidligere Warszawapaktlandene som inngår i EVS-materialet, oppgir flere å tro på Gud i 2008 enn tilfellet var i 1999. Stark unnlater å nevne at Larson og Witham skiller mellom fremstående og øvrige naturvitenskapsfolk, og at andelen som tror på Gud i førstnevnte kategori er kraftig redusert (andelen som tror på et liv etter døden er redusert fra 35 til 8 prosent og andelen som tror på Gud er redusert fra 28 til 7 prosent i perioden). Starks argumenter om at gudstroen i Vest- og Nord-Europa ikke har blitt svekket i nyere tid får også hard empirisk medfart av det brede sett av indikatorer som benyttes i f.eks. Norris og Ingleharts (2004) omfattende analyser av tverrnasjonale data og Bruces (2001) frontalangrep på Starks artikkel i det polemisk titulerte tilsvaret «Christianity, R.I.P.».

medlemmer i tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke økt betydelig (fra 198 600 i 1990 til 330 300 i 2009) (Schmidt, 2010a).²⁰ Veksten er konsentrert til religioner mange innvandrere bekjenner seg til. Foruten ikke-kristne religioner (hovedsakelig islam) vokser den katolske og ortodokse kirken.²¹ Her skjer dessuten endringene raskt: Bare i perioden fra Schmidts oversikt i 2009 fram til 2012, har tallet på medlemmer i ikke-kristne trossamfunn økt med ytterligere 20 000 medlemmer.

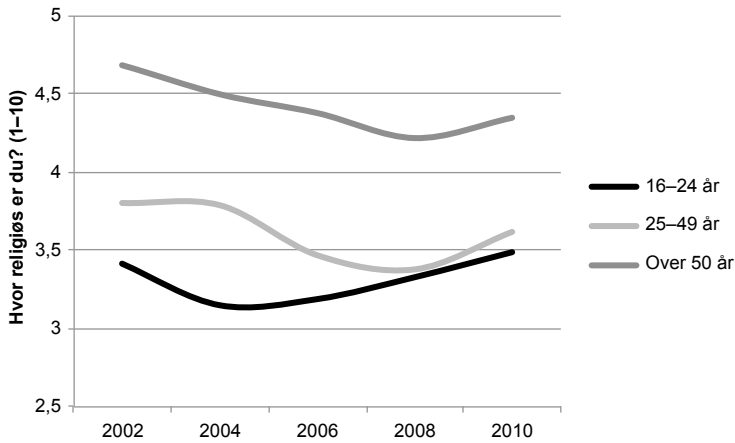
Den gjennomgående svake responsen fra innvandrere på internasjonale spørreundersøkelser kompliserer tolkningen av endringer i befolkningens religiøsitet. I ISSP-materialet fra 2008 som analyseres i *Religion i dagens Norge*, er det for eksempel bare elleve respondenter som tilhører ikke-kristne religioner, hvorav ti muslimer. Til sammen utgjør dette 1,0 prosent av utvalget, mens det registrerte antallet medlemmer i ikke-kristne trossamfunn i 2009 utgjorde 2,4 prosent av befolkningen. Schmidt (2010) anslår at det reelle antallet er langt høyere, blant annet på grunn av forsinkelser i registrering og manglende tradisjon for formalisering av organisasjonstilhørighet. Dette gir grunn til å tro at den reelle andelen religiøse i økende grad underrapporteres i spørreundersøkelser. Dermed kan tendensen til sekularisering framstå noe sterkere enn den reelt sett er fordi effekten av innvandring ikke fanges tilstrekkelig opp. Dersom innvandringen fortsetter i samme tempo som i dag, er det rimelig å anta at det om kort tid ikke lenger være hold i en påstand om at den norske befolkningen blir stadig mer sekulær.

Den etniske minoritetsbefolkningen, som preges av sterkere religiøsitet, er også yngre enn majoritetsbefolkningen. En mulig konsekvens av at minoriteter utgjør en større andel blant ungdom, er at flere unge både i minoritets- og majoritetsbefolkningen nå blir eksponert for uttrykk for religiøs tro i dagliglivet. Det er altfor tidlig å slå dette fast, men dette kan være noe av bakgrunnen for at ungdom ikke lenger avviser religion i større grad enn de litt eldre (Figur 3). Den svekkede religiøsiteten på 2000-tallet er i ESS-dataene bare synlig blant personer over 25 år, mens ungdoms religiøsitet har vært stabil. Generasjonsutskiftningen peker med andre ord mindre tydelig i retning av økende sekularisering enn tidligere.

20. Schmidt inkluderer livssynssamfunn i sine tall, og veksten framstår da enda større (fra 247 000 til 412 000).

21. Medlemstallene for andre protestantiske trossamfunn (Metodistkirken, Pinsevevnene, Baptistene, den Evangelisk-Lutherske Frikirke og Misjonsforbundet) har vært stabile eller svakt synkende i perioden mellom 1990 og 2009. Totalt sank medlemstallet i disse trossamfunnene fra rundt 98 000 til 88 000 i perioden, ifølge tabellen i Schmidt (2010, s. 29).

Figur 3: Religiositet og alder, ESS 2002–2010

N: 16–24 år: 225/219/242/199/210. 25–49 år: 998/806/785/694/645. Over 50 år: 806/714/698/638/668.

Det kan også synes som om det har skjedd et klimaskifte i norsk offentlig debatt, der religiøse posisjoner har blitt mer synlige. Kristne etablerer tanke-smier (*Skaperkraft*) og gir ut bøker med titler som «Gud er tilbake!» (Bjørndal, Tangen, & Strøm-Olsen, 2012). Samtidig krever den muslimske minoriteten i økende grad sin plass i det offentlige ordskiftet. Religiøse temaer gis større oppmerksomhet, både i norske og internasjonale medier, ifølge en ny bok av Døving og Kraft (2013). «Den sekulære definisjonsmakta er i ferd med å slå sprekker», oppsummerer Hilde Sandvik i BT.²² Det er også noe nytt at fokus i økende grad rettes mot påstått intoleranse og ekstremisme blant sekulære, mens diskursen i Norge tidligere i stor grad har dreiet seg om religiøse miljøers manglende toleranse for avvik.²³

Religiositeten i Norge er utvilsomt i bevegelse, også på måter som ikke så lett lar seg fange opp i kvantitative spørreundersøkelser. Dette er viktig å ha i mente i analysene i de påfølgende kapitlene, som i all hovedsak baserer seg på slike undersøkelser.

22. http://blogg.bt.no/preik/2013/02/14/norsk-presse-veit-meir-om-lagkarbo-enn-om-kristen-tru/#.UR3_bGfNI8E

23. Jfr. f.eks. Mohammad Usman Ranas kronikk «Den sekulære ekstremismen», som fikk mye oppmerksomhet da den ble valgt som vinner av Aftenpostens kronikkkonkurranse i 2008. <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article2274868.ece>

Religion og tillit: Sammenlikning av land

Ovenfor slo vi fast at Norge er et temmelig sekulært samfunn i komparativt perspektiv. Hovedretningen i utviklingen de siste tiårene har vært at dette særtrekket har blitt tydeligere, på tross av viktige mottrender. Færre tror på Gud og religiøse dogmer, færre regner seg selv som religiøse målt med ulike instrumenter og færre deltar aktivt i religiøst liv.

Putnam og Campbell (2010) slår fast at religiøse mennesker er bedre naboer, mer engasjerte borgere, og jevnt over «nicer» enn ikke-troende. Samtidig vet vi at både tilliten mellom mennesker og omfanget av organisasjonsdeltakelse er høyere i det relativt sekulære Norge og Norden enn i det meste av verden for øvrig (Wollebæk, 2011). Med hensyn til generalisert tillit, et grunnleggende positivt syn på andre menneskers pålitelighet, tyder spørreundersøkelser til og med på en økning mellom 1990 og 2008, i takt med sekulariseringen (op.cit.). Hvis religion er så viktig for den sosiale kapitalen som Putnam og andre hevder, hvordan kan de nordiske landene befinne seg blant landene i verden med mest av slike ressurser?

For å nærme seg et svar på dette tilsynelatende paradokset, er det nødvendig å minne om forklaringene som knytter sammen religion og prososiale holdninger og handlinger er av ulike typer. På den ene siden har vi historiske forklaringer som vektlegger kulturelle effekter av religion. På den andre siden har vi mikro-orienterte forklaringsmodeller knyttet til religiøse verdier, nettverk og kombinasjonen av disse to dimensjonene. I dette kapitlet skal vi drøfte og undersøke variasjoner mellom land i lys av disse forklaringsmodellene.

Webers (1930) arbeid om protestantismens etikk og kapitalismens ånd tilhører den første forklaringstypen. Weber identifiserte kalvinistiske dogmer om nøysomhet og hardt arbeid, som var viktig for å overbevise seg selv om at man var blant Guds utvalgte, som produktive grunnlag for en «kapitalistisk ånd» som i sin tur dannet grobunn for blomstrende økonomier. Teorien brukes til å forklare hvorfor det protestantiske Nord-Europa har oppnådd større økonomisk vekst enn det katolske sør og ortodokse øst.

Det er neppe utbredelsen av slike verdier i dagens situasjon som først og fremst forklarer Norges posisjon som høytillitssamfunn. Det er høyst diskutabelt hvorvidt det relativt sett sekulære Norge i dag er preget av nøysomhet og hardt arbeid; i EVS er det ingen land der *færre* av respondentene mener det er viktig å lære barna sine verdiene «sparsommelighet» og «hardt arbeid» enn nettopp de nordiske.²⁴ Det er likevel vanskelig å argumentere mot at protestantismen har satt varige og dype kulturelle fotavtrykk. Reformasjonen har hatt en rekke konsekvenser – blant andre individualisme, tidlig alfabetisme, sterke organisasjoner, velferdsstat – som i stor grad har bidratt til å prege samfunnet vi lever i i dag.

Sosial og kulturell arv

Det blir ofte anført at kjennetegn ved religioner påvirker evnen til å skape og vedlikeholde sosial tillit (f.eks. la Porta et al. 2000, Delhey & Newton, 2005). Tilsynelatende i motstrid til den positive betoningen av religiøst liv i USA, har Putnam (1993) tidligere hevdet at den romersk-katolske kirke i Italia virker negativt inn på den sosiale kapitalen. Forklaringen er at katolisismen er mer hierarkisk organisert enn protestantismen. De «vertikale» relasjoner som preger katolisismen er ifølge Putnam dårligere egnet til å skape og vedlikeholde sosial kapital enn mer «horisontale» relasjoner, ettersom vertikale relasjoner er mer basert på avhengighet og dominans enn likeverd og gjensidighet.²⁵

Protestantismen har en mindre hierarkisk struktur – her er det ingen jordisk mellommann mellom menneske og Gud. Den legger større vekt på individet og genererer flere «horisontale» nettverk. Av den grunn har det vært hevdet at

24. 9 prosent av nordmenn mener «sparsommelighet» er en viktig verdi å formidle til barn, mens 11 prosent framhever «hardt arbeid». Bare i Danmark (4 prosent) og Finland (6 prosent) legges det mindre vekt på hardt arbeid, mens det er en verdi som framheves av 56 prosent i Europa som helhet. Ingen nasjoner legger mindre vekt på sparsommelighet enn nordmenn, men danskene er på samme nivå (9 prosent). I Europa som helhet, deles oppfatningen av 39 prosent. Spørsmålet er del av et større batteri, der respondentene blir vist en liste over 11 «egenskaper som barn kan oppmuntres til å lære i hjemmet», og blir bedt om å velge fem av dem. Svarene på de øvrige alternativene understreker Norges sekulære og individualistiske karakter. De andre verdiene er (andelen nordmenn og europeere som velger dette alternativet i parentes, atskilt med /): Veloppdragenhet (78/77), Selvstendighet (86/51), Ansvarsfølelse (89/75), Fantasi (32/20), Toleranse og respekt for andre mennesker (90/71), Beslutsomhet (33/39), Religiøs tro (8/25), Uselviskhhet (18/29) og Lydighet (19/29).

25. Putnam (1993, 107) hevder videre at den katolske kirke i Italia motarbeidet medlemmenes deltakelse i sivilsamfunnet for øvrig. Borgerengasjement ble oppfattet som en mulig trussel mot kirkas privilegerte rolle i italiensk politisk og sosialt liv.

samfunn i den protestantiske kulturkretsen er bedre egnet til å vedlikeholde tillit (Inglehart, 1997).

Den negative sammenhengen mellom en stor befolkning med tilhørighet til hierarkiske religioner (dvs. katolisisme, ortodoks kristendom og islam) og sosial tillit, er gjennomgående i litteraturen (Berggren & Jordahl, 2006; Bjørnskov, 2006; Zak & Knack, 2001). La Porta et al. (2000, 317–318) finner en sterk korrelasjon mellom generalisert tillit og andelen av befolkningen som tilhører en hierarkisk religion (-,61). Dette har etter deres syn omfattende konsekvenser, som de forsøker å underbygge empirisk: mindre effektive rettssystemer, større omfang av skattesvik, lavere samfunnsengasjement, dårligere infrastruktur, høyere inflasjon og økt korrupsjon.²⁶

Med hensyn til det siste punktet har det også blitt anført at nettopp motstanden mot korrupsjon var en del av bakgrunnen for Luthers oppgjør med den katolske kirke (Torpe, 2013). En luthersk embetsstand i samspill med folkebevegelsene på 1800-tallet la grunnlaget for utviklingen av en velferdsstat med lav grad av korrupsjon (Skirbekk, 2010). Fravær av korrupsjon er en vesentlig forutsetning for vedlikehold av institusjonell så vel som sosial tillit (Rothstein & Uslander, 2005).

Undersøker man aggregerte europeiske data for dominerende trossamfunn og tillit (Figur 4), synes det også å være en klar sammenheng mellom dominerende religion og tillit (Delhey & Newton, 2005). Tillitsnivået er høyest i protestantiske land, mens det er lavest i land der islam og ortodoks kristendom er dominerende. Her må det også nevnes at det er store protestantiske befolkninger i de tre landene i kategorien «ingen majoritetsreligion» med høyest tillitsnivå, nemlig Nederland, Sveits og Tyskland. Norris og Inglehart (2004) regner alle disse tre landene som tilhørende en historisk protestantisk kultur.

26. Sammenhengene består når forfatterne anlegger en tostegsmodell der hierarkisk religion brukes som et instrument for tillit.

Figur 4: Dominerende religion og generalisert tillit i europeiske land

(EVS 2008)

Sammenhengen mellom protestantisme/fravær av en dominerende hierarkisk religion er tydeligst med hensyn til tillit til fremmede og «folk flest» – det som gjerne omtales som *generalisert* tillit (som vist i figuren over). Den er noe mindre tydelig med hensyn til *partikulær* tillit – tillit til folk man kjenner – selv om de nordiske protestantiske landene skårer høyt også her. For eksempel svarer 69 prosent av franskmennene og 41 prosent av spanjolene i WVS-undersøkelsen (2005–07) at de stoler helt på folk de kjenner personlig. Disse verdiene er på nivå med eller høyere enn det vi finner i Norge (61 prosent), Sverige (49 prosent) og Finland (44 prosent). Når det gjelder tillit til fremmede, ligger imidlertid franskmenn og spanjoler en del under nordisk nivå.²⁷ Uslaner (2002) påpeker at protestantismens vektlegging av individuelt ansvar, i motsetning til de mer familieorienterte katolske kulturer, gjør det nødvendig å stole på fremmede for å klare seg i protestantiske kulturer, mens man kan klare seg med partikulær tillit i katolske samfunn.²⁸

27. 31 prosent av spanjolene og 45 prosent av franskmennene stoler litt eller helt på mennesker de møter første gang, mot 67 prosent i Norge, 69 prosent i Sverige og 52 prosent i Finland.

28. I andre katolske samfunn er imidlertid begge tillitsformer svake: 7 prosent av italienerne stoler helt på mennesker de kjenner personlig, og 19 prosent «helt» eller «litt» på mennesker de møter for første gang.

Det bør her nevnes at «protestantismen», som Trägårdh (2013) påpeker, kan være en (for) bred kategori. I litteraturen om religion og sosial tillit, som oftest er opptatt med sammenligninger mellom katolisisme, islam eller ortodokse religiøse tradisjoner, underkommuniseres det iblant at protestantismen inneholder flere forskjellige strømninger og fortolkninger. Trägårdh påpeker at de skandinaviske landene framfor alt er lutheranske. Det er ikke klart i hvilken grad andre tråder av protestantismen, som kalvinismen (Webers (1930) utgangspunkt), deler de avgjørende kjennetegnene. Det er også et vesentlig poeng at måten reformasjonen fant sted i de skandinaviske landene var langt mindre konfliktfylt og styrt ovenfra enn tilfellet var f.eks. i Prøyssen eller England (Knudsen 2000).

Lutheranismen og sosial kapital er koblet sammen også på en annen viktig måte, nemlig gjennom leseferdighet (Byberg 2008; Knudsen 2000, s. 41). Mennesket skulle stå til ansvar for Gud direkte og uten mellomledd. De vektla derfor at innbyggerne måtte lære å lese og forstå Bibelen selv. Dette sto i skarp kontrast til pavemaktens syn, som i 1713 (i bullen *Unigenitus*) fordømte påstanden om at det er for alle å lese skriften.²⁹ Betoningen av lese- og skrivekyndighet ga opphav til forordningene om konfirmasjonsundervisning (1736) og om allmenn opplæring i kristendom og lesing (1739) (Byberg 2008). Leseferdighet er i et komparativt perspektiv koblet til en rekke andre sosiale fenomener som i sin tur har en nær kobling til tillit – så som likestilling, sosial likhet, tidlig utvikling av et organisasjonssamfunn og demokratisering (Hadenius, 1992).

Knudsen (2000) peker på partnerskapet mellom den lutheranske kirken og staten som en sentral forklaring på framveksten av den universelle velferdsstaten. Her spilte både den lutherske læres vektlegging av individet og kirkens organisatoriske styrke nøkkelroller. Med reformasjonen ble ansvaret for folkets velferd overført fra kirke til konge, men det var den lutherske kirken som sørget for de tidlige universelle velferdsordninger, som allmenn skolegang; det var kirken som lærte bondebefolkningen å lese og skrive, noe som gav dem mulighet til å få administrativ erfaring, organisasjonskunnskap med videre. Sogneprestene spilte en sentral rolle som mellomliggende struktur mellom individ og stat. Knudsen (2000, 61) konkluderer: «Den historiske opbygning af «social kapital» blant danske bønder må altså, i hvert fald et stykke af vejen, tilskrives sognepræstens rolle som deres intellektuelle kontakt og som formidler mellem staten og civilsamfundet».

29. Til sammenlikning var det for eksempel skrevet allerede i den svenske kirkeloven fra 1686 at ordkunnskap bør oppmuntres i menighetene (Norén Bretzer, 2010).

Knudsen peker på at de universalistiske trekkene velferdsstaten senere bygget på er et resultat av en kontinuitet som strekker seg minst to århundrer tilbake, og som har både kulturelle og kirkeinstitusjonelle røtter. Med andre ord kan det være vanskelig å skille ut påvirkningen av lutherdommen og institusjonene den avfødte fra de sekulære etterfølgerideologiene, inkludert de sosialdemokratiske idealer som underbygger velferdsstaten. Velferdsstatens institusjoner og den store graden av sosial likhet den har avfødt er etter manges syn en helt sentral forklaring på det høye tillitsnivået i dagens Norden (Rothstein, 2002; Rothstein & Uslaner, 2005).

Sammenfatningsvis peker eksisterende forskningsbidrag i retning av at protestantismens kulturelle arv har gagnet utviklingen av tillitsfulle samfunn i Norden på flere måter. På den ene siden ligger moralske vurderinger som vektlegger individuell autonomi, likhet og sosial solidaritet tett opp til lutherske dogmer og moral. På den andre siden har vektleggingen av statens positive og dominerende rolle, samt den tidlige, allmenne lese- og skriftkyndigheten, hatt en langtidsvirkende effekt på sosiale strukturer og politisk kultur. Til sammen har denne arven fremmet både generell tillit, tillit til institusjoner samt en samtidig vektlegging av individuell autonomi og sosial likhet.

Religion og tillit i dag

Det er imidlertid et langt skritt fra et slikt historisk resonnement, til et argument om at religion i *dagens* samfunn er en forutsetning for tillit og sosial kapital, spissformulert i utsagnet vi begynte med, «religious people are nicer» (Putnam og Campbell 2010).³⁰ Dette argumentet hviler på et helt annet knippe av forutsetninger enn det ovenstående.

Putnam og Campbells hovedforklaring på at troende er bedre naboer og generelt hyggeligere ligger i tilknytningen til religiøst baserte sosiale nettverk. Gjennom aktiv deltakelse i trossamfunn og religiøse organisasjoner og tilstedeværelse i religiøse ritualer, dannes og styrkes sosiale forbindelser som bygger tillit, engasjement og godt naboskap. Putnam og Campbell framhever videre at religiøse amerikanere gjennomgående har bedre moral enn ikke-troende. Troende avviser alle typer moralsk tvilsomme handlinger i større grad enn andre, inkludert verdslige synder som å snyte på skatten. Forfatterne viser også til at de fleste amerikanere stoler mer på dypt religiøse mennesker enn andre. De konkluderer

30. Eventuelle fravær av sammenhenger mellom religiøsitet og tillit i tverrsnittsdata undergraver ikke en slik konklusjon.

dermed med at religiøse ikke bare er mer tillitsfulle, men også mer tillitvekkende og pålitelige enn andre (Putnam & Campbell, 2010, 459–460).

De fleste religioner inneholder moralske atferdsregler og har en tendens til å oppmuntre til flittig atferd og regelloyalitet. Man skulle kunne forvente at en utbredt pålitelighet blant innbyggerne, som resultat av religiøst pålagte retningslinjer for atferd, i sin tur ville legge til rette for høy sosial tillit mellom borgerne. Dette impliserer at religion bør ha en *superadditiv* positiv effekt (Helliwell & Putnam, 1999) på tillitsnivået; det bør ikke bare skape mer tillit blant trosfeller, men også blant ikke-troende.

Man kan knytte dette resonnementet til Luhmanns (1988) syn, der religion og religiøse koder for oppførsel reduserer usikkerheten i mellommenneskelige relasjoner. Felles moralske overbevisninger kan på denne måten legge til rette for etablering av «morske samfunn». Haidt (2007) hevder at religiøse samfunn lykkes bedre med å tøyse egoisme og hankses med gratispassasjerproblematikk: «Religions, generally speaking, work to suppress our inner chimp and bring out our inner bee». God moral, mindre usikkerhet i menneskelige relasjoner og effektiv sanksjonering av usolidarisk handling bør i teorien være faktorer som foster sosial tillit.

Hvis religiøse mennesker er mer pålitelige enn andre, er de empiriske implikasjonene at den høye tilliten i de sekulære nordiske samfunnene er en anomali, og at hovedmønsteret er følgende: a) på *aggregert* nivå: jo høyere andel religiøse borgere et land har, jo høyere er nivåene for sosial tillit og b) på *individnivå*: religiøse borgere er mest tillitsfulle. Nedenfor undersøker vi i hvilken grad dette stemmer med utgangspunkt i flere ulike datakilder. Vi skal først se på generalisert tillit, tillit til mennesker i sin alminnelighet, som er formen for tillit som er gjenstand for mest oppmerksomhet i den kvantitativt orienterte forskningen på feltet. Etter hvert skal vi undersøke nærmere mer avgrensede former for tillit.

Høyere generalisert tillit i religiøse samfunn?

Bo Rothstein, som vi refererte til innledningsvis, bruker verdensomspennende data når han viser at det er en negativ sammenheng mellom religion og tillit på aggregert nivå. Dette innebærer en sammenlikning av land med svært ulike kulturer, religiøse tradisjoner og ikke minst utviklingsnivå. Det er som nevnt over et sentralt poeng i Norris og Ingleharts (2004) analyse at fravær av materiell og eksistensiell sikkerhet bidrar til å opprettholde religiøsitet. Slike forhold virker også hemmende på tillit. For å redusere heterogeniteten i data, skal vi i denne delen konsentrere oss om land i Europa med utgangspunkt i EVS (2008).

I de sammenhenger vi bruker data fra WVS, inkluderer vi bare «vestlige» land. I tillegg vil vi mot slutten av kapitlet kontrollere for velstandsnivå og andre indikatorer.

I analysene nedenfor skal vi, i tillegg til å se på viktige enkeltindikatorer, benytte oss av en samleindeks for religiøsitet. Indeksen likner den Rothstein (2012) bruker, men vi velger i likhet med Norris og Inglehart (2004) å skille mellom religiøs *deltakelse* på den ene siden, som kan aktivere nettverkseffekter, og religiøse *verdier og overbevisninger* på den annen. Vi holder derfor deltakelse i religiøse seremonier utenfor indeksen og analyserer denne variabelen separat. Indeksen består dermed av ti ulike mål:

Tabell 2: Indeks for religiøsitet

Tror du på noe av det følgende?

1. Gud? (ja = 1)
2. Et liv etter døden? (ja = 1)
3. Helvete? (ja = 1)
4. Himmelen? (ja = 1)
5. Synden? (ja = 1)
6. Hvor viktig vil du si at Gud er i livet ditt? Vennligst svar ved hjelp av denne skalaen, hvor 10 betyr «svært viktig» og 1 betyr «ikke viktig i det hele tatt».
7. Synes du at du får trøst og styrke av religion eller ikke? (ja = 1).
8. Uansett om du går i kirken eller ikke, vil du si du er... a. En religiøs person, b. Ikke en religiøs person, c. En overbevist ateist. (En religiøs person = 1, andre svar = 0)
9. Vil du for si at [religion] er et svært viktig område i livet ditt, om det er ganske viktig, ikke særlig viktig, eller ikke viktig i det hele tatt? (4 = Svært viktig, 3 = Ganske viktig, 2 = Ikke særlig viktig, 1 = Ikke viktig i det hele tatt).
10. Hvis du ser bort fra de gangene du går til gudstjeneste eller religiøse møter, hvor ofte ber du til Gud? Vil du si... (7 = Hver dag, 6 = Mer enn en gang i uken, 5 = En gang i uken, 4 = Minst en gang i måneden, 3 = Flere ganger i året, 2 = Sjeldnere, 1 = Aldri).

Kilde: European Values Study (2008).

Det ble gjennomført en faktoranalyse, der alle de ti indikatorene ladet på samme faktor. Denne faktorscoren utgjør dermed en vektet indeks for religiøsitet, der de mest sentrale indikatorene veier tyngst. De lagrede verdiene fra denne faktoranalysen blir videre brukt som indikator på religiøsitet. De ti målene utgjør en

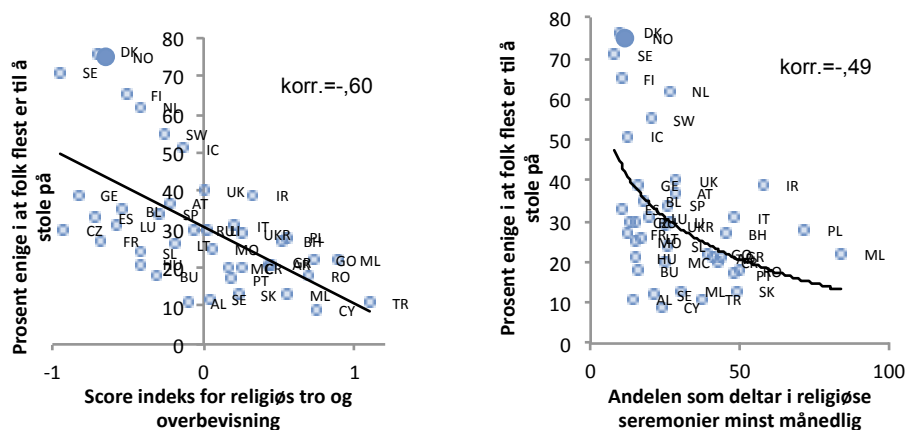
skala med høy reliabilitet, noe som underbygger at den fanger opp ett underliggende fenomen.³¹

Figur 5 viser at de negative korrelasjonene Rothstein (2012) og Berggren og Bjørnskov (2009) viser til også framtrer når vi ser på den bivariate sammenhengen mellom religiøsitet og tillit i Europa. Høye verdier på religiøsitetssindeksen er forbundet med lav generalisert tillit. Man ser umiddelbart at de skandinaviske landene er «uteliggere» på begge akser – de er både blant de mest sekulære og mest tillitsfulle. Forholdet henger imidlertid ikke utelukkende på en skandinavisk eller nordisk eksepsjonalisme (jfr. Delhey & Newton 2005). Hvis vi holder de nordiske landene utenfor analysen, er korrelasjonen fortsatt klar (-,49). Vi ser også at ett av de to muslimske landene i materialet, Tyrkia, skiller seg ut med en sterkt troende befolkning og lav tillit. Men også når analysen bare innbefatter kristne land, og Norden er holdt utenfor, vedvarer sammenhengen (-,47). Det er dermed snakk om en nokså robust korrelasjon mellom religiøsitet og tillit som ikke skyldes ekstremverdier for enkeltland. Enkeltindikatorene som inngår i indeksen bekrefter hovedtrenden. For eksempel er korrelasjonen mellom andelen som tror på Gud og andelen som stoler på andre -,60, mens snittscore på skalaen som måler hvor viktig man mener Gud er i livet korrelerer -,64 med generalisert tillit.

31. Cronbach's alpha=.91 i EVS-materialet som helhet. Med unntak av Georgia (.76) var Cronbach's alpha høyere enn .80 i alle landene i studien.

Figur 5: Religiositet og generalisert tillit

EVS 2008. Prosent

Spørsmålsformulering: «Synes du at man generelt kan stole på de fleste mennesker, eller synes du man ikke kan være forsiktig nok i omgangen med mennesker?» Figuren viser andel som mener «man kan stole på de fleste».

Tegnforklaring: AL – Albania, AR – Armenia, BH – Bosnia-Hercegovina, CR – Kroatia, CY – Kypros, FR – Frankrike, UK – Storbritannia, GE – Tyskland, AT – Østerrike, IT – Italia, ES – Estland, PT – Portugal, NL – Nederland, BL – Belgia, DK – Danmark, SE – Sverige, FI – Finland, IC – Island, IR – Irland, SP – Spania, LT – Latvia, LI – Litauen, PL – Polen, CZ – Tsjekkia, SK – Slovakia, HU – Ungarn, BG – Bulgaria, GR – Hellas, RU – Russland, ML – Malta, LU – Luxembourg, SL – Slovenia, UKR – Ukraina, GO – Georgia, MO – Montenegro, NO – Norge, SW – Sveits, TR – Tyrkia, MC – Makedonia.

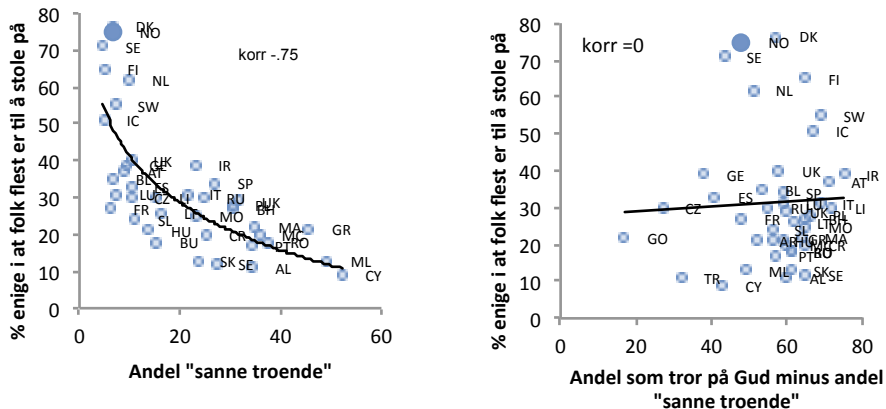
For religiøs deltakelse (her målt med logaritmen av andelen som deltar i religiøse sammenhenger månedlig) er sammenhengen noe svakere. Dersom Norden og Tyrkia tas ut av denne analysen, forsvinner sammenhengen helt. Denne sammenhengen er dermed mindre robust enn tilfellet var for samleindeksen.

Putnam og Campbells (2010) påpeker imidlertid at religion virker både splittende og forenende. Problemene er knyttet til de sterkest religiøse, de såkalte «sanne troende» (*true believers*). Disse er dogmatiske og generelt mindre tolerante overfor utgrupper, enn de med en mer temperert religiositet. Bak den negative sammenhengen mellom religiositet og tillit vi så ovenfor kan det altså skjule seg en effekt av en høy andel «sanne troende» i de mest religiøse samfunnene. Hvordan ser bildet ut om vi avgrenser oss til kun å se på forekomsten av «myk» religiositet i et samfunn?

I Figur 6 har vi forsøkt å fange inn de «sanne troende» på samme måte som Putnam og Campbell gjør i sin bok, ved å se på andelen som er enige i et utsagn

om at «det finnes bare én sann religion». Figuren viser en sterk negativ korrelasjon mellom (logaritmen av) andelen «sanne troende» og generalisert tillit. At det bare finnes én sann religion er et synspunkt som deles bare av 6,6 prosent av nordmenn, mot 68 prosent i Tyrkia og 81 prosent i Georgia. Om vi trekker fra andelen sanne troende fra andelen som tror på Gud, får vi et mål på andelen «mykreligiøse» i et land. Det er da ikke lenger noen negativ sammenheng med generalisert tillit.

Figur 6: «Sanne troende», «mykreligiøsitet» og generalisert tillit
EVS 2008.

Spørsmålsformulering: Her er noen påstander man iblant kan høre. Hvilken av dem er mest dekkende for ditt syn? 1. Det er bare én sann religion, 2. Det er bare én sann religion, men andre religioner inneholder også noen grunnleggende sannheter, 3. Det finnes ikke én sann religion, men alle store verdensreligioner inneholder noen grunnleggende sannheter, 4. Ingen av de store religionene inneholder noen sannheter. X-aksen i figuren viser andelen som er enige i alternativ 1 i hvert land. For formulering av generalisert tillit-spørsmålet og symbolforklaring, se Figur 5.

Analysen bekrefter ett av Putnam og Campbells poeng; en høy andel sanne troende er negativt forbundet med tillit. Forekomsten av en mer inkluderende tro har ikke den samme negative sammenhengen. Den empiriske støtten til at samfunn preget av en mykere religiøsitet gir økt tillit, er imidlertid begrenset. Selv om man fjerner de dogmatisk troende, er det ingen positiv sammenheng med tillit på samfunnsnivå i Europa. Samfunnene med den høyeste andelen ateister har gjennomgående noe høyere tillitsnivå enn samfunnene med mange sterkt troende (ikke vist i figuren). Både andelen som fullstendig avviser at religioner inneholder noen sannheter og andelen som definerer seg selv som «overbeviste

ateister» er positivt korrelert med generalisert tillit.³² Den sterkeste positive korrelasjonen finner vi imidlertid mellom tillit og andelen som mener religion er en viktig del av livet.³³ Samfunnene som scorer høyest på generalisert tillit, er dermed framfor alt kjennetegnet av at en høy andel av befolkningen stiller seg nokså likegyldig til religion.

Man kunne tenke seg at en eventuell splittende virkning av religion først og fremst gjorde seg gjeldende i religiøse samfunn der befolkningen tilhører flere ulike trossamfunn. Vi finner imidlertid ingen klar tendens til at religiøse samfunn der de fleste tilhører samme religion er mer tillitsfulle enn religiøse samfunn med stor grad av religiøs fraksjonalisering. Andelen som uttrykker generalisert tillit er om lag den samme i sterkt religiøse, homogene samfunn som, som i sterkt religiøse, heterogene samfunn.³⁴

Befolkningen i de fleste europeiske land har blitt mer sekulær i løpet av de siste tiårene (Norris & Inglehart 2004). Et viktig unntak er en religiøs oppblomstring i flere tidligere Warszawapakt-land etter at trosfriheten ble utvidet.³⁵ Selv om det ikke er noen positiv sammenheng mellom religiøsitet og tillit i utgangspunktet, er det mulig at *endringen* fra et religiøst til et mer sekulært samfunn gjenspeiler en normoppløsning som kan være forbundet med svekkelse av tillitsforhold. I Figur 7 undersøker vi dette, ved å se på endringer i graden av religiøsitet og endringer i generalisert tillit i de to EVS-undersøkelsene som ble gjennomført i 1998 og i 2009.

32. Korrelasjonene er henholdsvis ,34 og ,41. På disse målene framstår ikke de nordiske landene med de høyeste verdiene, men derimot land med en sterkere historie for sekularisme som nasjonal ideologi, som Frankrike, (Øst-)Tyskland og tidligere Warszawapaktland.

33. Som svarer at religion er «ikke viktig» eller «ikke viktig i det hele tatt» i livet. Korrelasjonen er ,60 med generalisert tillit.

34. Gjennomsnittet for generalisert tillit i fem homogene, sterkt religiøse land er 20 prosent (Polen (28), Malta (22), Hellas (21), Romania (18) og Tyrkia (11)). I fem sterkt religiøse, klart religiøst heterogene land, er gjennomsnittet 22 prosent. (Ukraina (29), Bosnia (27), Georgia (20), Makedonia (20) og Moldova (13)).

35. En sammenlikning av svarene på spørsmålet om hvorvidt religion er en viktig del av livet (skala 0-10) i EVS-dataene fra 1999 og 2008 viser en dreining i redusert betydning av religion i de nordiske landene (fra 4,8 i 1999 til 4,4 i 2008), og i Vest-Europa (fra 5,4 til 4,9). Vi finner derimot stabilt høye verdier i Sør-Europa (7,3 to 7,2) og en økning i Øst-Europa (5,6 to 5,9).

Figur 7: Endringer i religiøsitet og generalisert tillit

EVS 1999 og 2008. Prosentdifferanser.

Tro på Gud er målt med et enkelt ja/nei-spørsmål: Tror du på noe av det følgende? a. Gud? Se Figur 5 på side 38 for tegnforklaringer og spørsmålsformulering for generalisert tillit. For Norge er data fra WVS 1996 brukt.

Figuren sår tvil om denne hypotesen. Sammenhengen er langt fra perfekt, men vi finner likevel en moderat negativ korrelasjon mellom *endring* i andelen som tror på Gud og *endring* i tillit. Det er altså ikke grunnlag for å hevde at samfunn som preges av svekket gudstro, blir mindre tillitsfulle.³⁶ Dette svekker ytterligere hypotesen om at religiøsitet og tillit er positivt forbundet på samfunnsnivå. Imidlertid er det innlysende at det finnes en rekke andre bakenforliggende forhold som kan tenkes å påvirke sammenhengen mellom religiøsitet og tillit, som må tas med i tolkningen av de negative korrelasjonene vi har observert ovenfor. I den siste delen i dette kapitlet gjennomføres derfor multivariate flernivåanalyser der vi også kontrollerer for andre kontekstuelle forhold.

36. Den samme tendensen, men noe svakere, finner vi med hensyn til andelen som definerer seg som en religiøs person ($\text{korr.} = -.33$).

Andre typer tillit

Spørsmålet som brukes til å måle generalisert tillit, om «folk flest er til å stole på», er mye brukt, men også omdiskutert. Strengt tatt er det et mål for generaliserte oppfatninger om andres tillitverdighet mer enn et mål for individuell tillit, og det har også vist seg å korrelere sterkere med pålitelighet enn med tillit i eksperimentelle undersøkelser (Glaeser, Laibson, Scheinkman, & Soutter, 1999). Respondenter avgrenser begrepet «folk flest» ulikt i ulike kulturer (Delhey, Newton, & Welzel, 2011). Det har også blitt pekt på at de to alternativene som settes opp mot hverandre – om «folk flest er til å stole på» eller at «man ikke kan være forsiktig nok» ikke er gjensidig utelukkende og at en del sier seg enig i begge alternativer (Naef & Schupp, 2009).

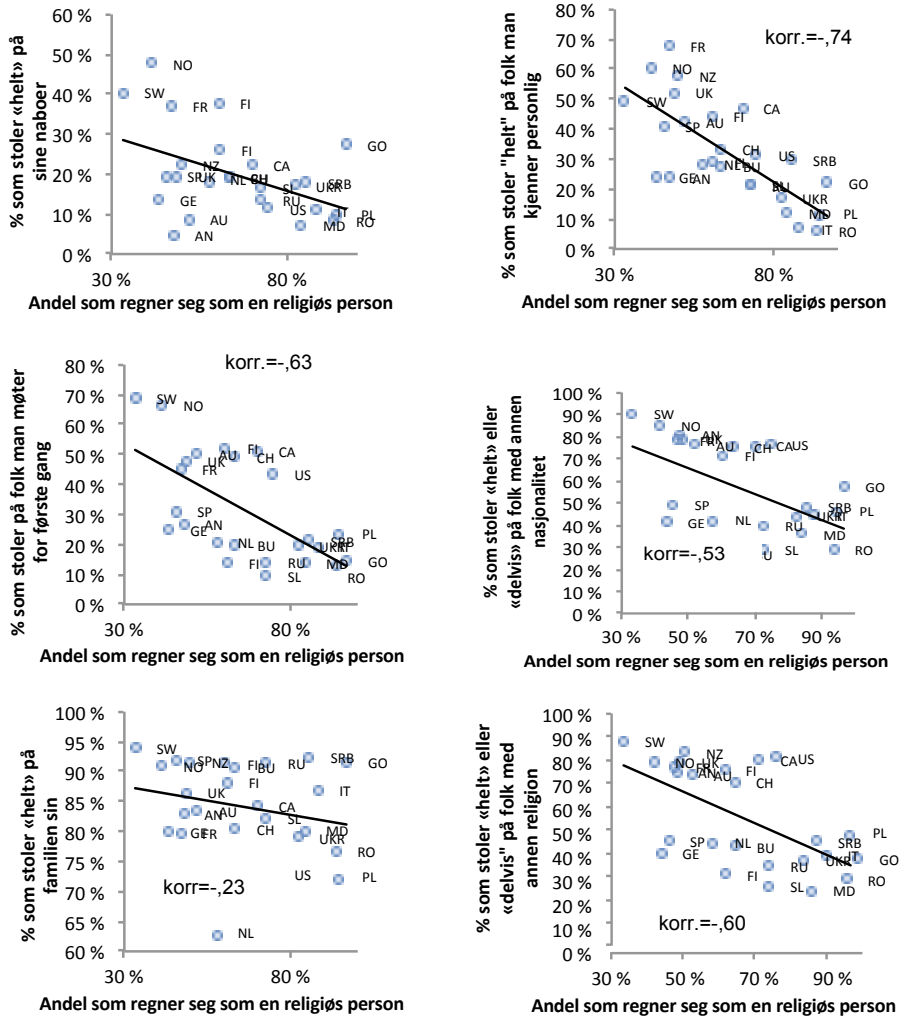
Det er også klart at spørsmålet bare kan knyttes til én form for tillit, nemlig den generaliserte. I litteraturen er det vanlig å skille mellom tilliten man har til folk i sin alminnelighet og en personavhengig, partikulær tillit. Den generaliserte tilliten gjenspeiler en dyptliggende verdiorientering, mens den partikulære er mer flyktig, eller i Uslaners begrepsapparat, strategisk (Uslaner, 2002). Mer nylig har det blitt argumentert for at generalisert-partikulær-dikotomien ikke er uttømmende. Freitag og Bauer (2013) mener at den må suppleres med identitetsbasert tillit til mennesker av samme nasjonalitet og religion. Wollebæk, Lundåsen og Trägårdh (2012) framhever at tillit til lokalmiljøet verken er rent partikulær eller generell og at den er mer sårbar for raske sosiale og demografiske endringer i omgivelsene enn den generelle tilliten.

Putnam og Campbell (2010, 443–492) er særlig opptatt av koblingen mellom religion og godt naboskap. Selv om ikke en religiøs befolkning er mer tillitsfull til «folk flest», kan det tenkes at de i større grad er preget av tillit mellom folk som kjenner hverandre i nærmiljøet og av tillitsfulle nære relasjoner.

I den foreløpig siste tilgjengelige runden av WVS-undersøkelsen (2005-8) er det stilt spørsmål om flere typer tillit som kan bidra til å utfylle bildet noe. I Figur 8 har vi krysset svarene med andelen som regner seg som en religiøs person. Vi begrenser oss her til demokratier i Europa, Nord-Amerika og Oceania.

Figur 8: Religiositet og ulike tillitsformer

WVS 2005-2008. Prosent.

Tegnforklaring: SW – Sverige, NO – Norge, GE – Tyskland, SP – Spania, FR – Frankrike, AN – Andorra, UK – Storbritannia, NZ – New Zealand, AU – Australia, NL – Nederland, FI – Finland, CY – Kypros, CH – Sveits, BU – Bulgaria, CA – Canada, RU – Russland, SL – Slovenia, US – USA, UKR – Ukraina, MD – Moldova, SRB – Serbia, IT – Italia, RO – Romania, PL – Polen, GO – Georgia.

Spørsmålsformulering: Jeg vil nå spørre deg om hvor mye du stoler på ulike grupper av mennesker. Kan du for hver av gruppene fortelle om du stoler helt, stoler delvis, stoler ikke spesielt mye eller om du ikke stoler på dem i det hele tatt? (1 = stoler helt på, 2 = stoler delvis på, 3 = stoler ikke spesielt mye på, 4 = stoler ikke på i det hele tatt) 1) Din familie, 2) Dine naboer, 3) Mennesker du kjenner personlig, 4) Mennesker du møter for første gang, 5) Mennesker som har en annen religion, 6) Mennesker som har en annen nasjonalitet.

Figuren viser negative korrelasjoner mellom religiøsitet og tillit på aggregert nivå også når vi ser på andre former for og mål på tillit. I sterkt religiøse samfunn er det færre som stoler på folk man kjenner (partikulær tillit), på folk man møter første gang (som kan ses på som et alternativt mål på generalisert tillit), og på personer med annen nasjonalitet og religion (som Freitag et al. 2013 kaller identitetsbasert tillit). Den eneste tillitsformen som i liten grad henger sammen med graden av religiøsitet i samfunnet, er andelen som stoler «helt» på familien sin – denne er omtrent like høy i sterkt religiøse som i sekulære samfunn.

Sterke religiøse sivilsamfunn og tillit

De bivariate sammenhengene peker altså i retning av at samfunn preget av en stor andel troende er preget av lavere tillit. Som beskrevet innledningsvis, er imidlertid Putnam og Campbell mindre opptatt av religiøse overbevisninger i seg selv. De gunstige virkningene følger av religiøst funderte *nettverk*, som gis ekstra «ladning» av en moralsk komponent (*supercharger*-effekten).

Tette organiserte nettverk i sivilsamfunnet er generelt forbundet med høy tillit. Tidligere forskning har vist en meget sterk sammenheng mellom gjennomsnittlig antall organisasjonsmedlemskap i europeiske regioner og land og tillit (Wollebæk & Selle, 2007, 2012). Wollebæk & Selle (2012) argumenterer for at sivilsamfunnets institusjoner påvirker våre normer og vårt syn på fornuften i og tilgjengeligheten av samarbeid med andre mennesker.³⁷

«Supercharger»-tesen legger også sterk vekt på nettverk i sivilsamfunnet, selv om fokuset her er rettet mot individuell sosialisering snarere enn en institusjonell effekt på samfunnsnivå. Selv om ikke aggregert individuell religiøsitet slår positivt ut, kunne man i lys av Putnam og Campbells tese forvente at samfunn der religiøst organisasjonsliv står sterkt burde være *særlig* godt egnet til å institusjonalisere og bevare tillit.

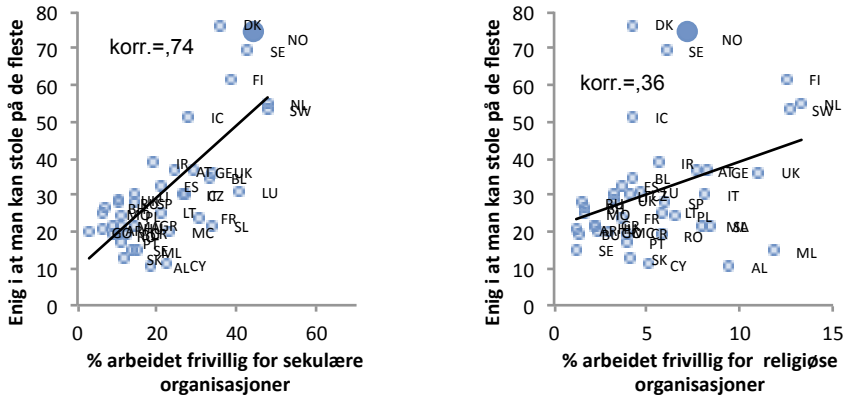
I Figur 9 ser vi på andelen av befolkningen i europeiske land som oppgir å ha utført frivillig arbeid for henholdsvis religiøse og andre frivillige organisasjoner. Figuren bekrefter at det er en positiv sammenheng mellom religiøst basert frivillighet og generalisert tillit. Denne peker i motsatt retning av religiøs tro, og understøtter dermed deler av Putnam og Campbells resonnement. Imidlertid er denne sammenhengens betydelig svakere enn tilfellet er for deltakelse

37. Wollebæk og Selle argumenterer videre for at et sterkt sivilsamfunn er også en forutsetning for det politiske systemets legitimitet, som igjen påvirker tillitsnivået i befolkningen; uten kanaler for input til det politiske systemet kan systemets legitimitet vanskelig bevares.

i andre typer organisasjoner, noe som taler mot at sterkt religiøs organisering har en kvalitativt annerledes og mer positiv effekt enn sekulær organisering på samfunnsnivå.

Figur 9: Frivillig arbeid og generalisert tillit i europeiske land

EVS 2008.

Spørsmålsformulering: Her er en liste over frivillige organisasjoner og aktiviteter. Utfører du nå for tiden noe ubetalt, frivillig arbeid for noen av disse organisasjonene eller gruppene, og i tilfelle hvilke? Flere svar mulig. A. Hjelpe- eller velferdsorganisasjon for eldre, funksjonshemmede eller vanskeligstilte, B. Kirkelig eller religiøs organisasjon, C. Kunst-, musikk- eller studiegruppe, D. Fagforening, E. Politisk parti eller partipolitisk forening, F. Lokal aksjonsgruppe som arbeider med saker som fattigdom, boligproblemer, arbeidsledighet eller raseproblematikk, G. Menneskerettighetsorganisasjon eller hjelpeorganisasjon for utvikling i den tredje verden, H. Miljøvernorganisasjon eller dyrevernsorganisasjon?, I. Yrkesorganisasjon, J. Ungdomsorganisasjon som speider, ungdomsklubb eller lignende, K. Idrettslag eller trimforening, L. Kvinnegruppe, M. Fredsbevegelsen, N. Frivillig organisasjon opptatt av helsearbeid, O. Andre frivillige organisasjoner, P. Ingen. Type B regnes som religiøs organisasjon, de øvrige som sekulære.

I tråd med Wollebæk og Selle (2007) er sammenhengen sterkest når vi tar hensyn til *bredden* i folks organisasjonstilknytninger. Om vi ser på gjennomsnittlige antall sekulære tilknytninger, det være seg som frivillig eller medlem, finner vi en korrelasjon på hele ,85 (ikke vist i figuren). Det er også en sterk sammenheng mellom bredden i det sekulære organisasjonslivet og andelen som uttrykker tillit til mennesker man møter første gang.³⁸ Det er altså mye som tyder på en nær kobling mellom et sterkt organisasjonssamfunn, som fungerer som en mellomliggende struktur mellom individ og politisk system, og menneskers generelle tillit til hverandre. Et sterkt religiøst organisasjonsliv er også forbundet med

38. Korrelasjonen er ,73.

høyere tillit, men det er lite som tyder på at religiøst organisasjonsliv representerer noe kvalitativt mer produktivt i tillitssammenheng sammenliknet med sekulært organisasjonsliv.

En mulig feilkilde i analysen er imidlertid at det kan være vanskelig å trekke noe absolutt skille mellom religiøse og sekulære aktiviteter – for eksempel vil nok mange klassifisere eget frivillig arbeid for et kirkekor som kulturaktivitet snarere enn religiøs aktivitet. Man kan også innvende at figuren blander hierarkiske religioner (katolske, ortodokse og islamske), der religiøs organisering i tråd med Putnam (1993) kan forventes å virke negativt, med protestantiske samfunn, som er preget av mer horisontale nettverk. Det er imidlertid ingen tendens til at landene med høyest aktivitet i religiøs organisering skiller seg ut med høyere tillit dersom vi fokuserer utelukkende på land med en stor protestantisk befolkning.³⁹

Flernivåanalyse av religion og generalisert tillit

Vi har sett at land der en stor del av befolkningen er sterkt troende, er preget av lavere tillit. Hvor mye av dette kan tilbakeføres til en religiøs kontekst, og hvor mye skyldes kjennetegn ved individene som bor i de ulike landene? Norris og Inglehart har vist hvordan sekularisering først og fremst inntreffer i samfunn preget av materiell trygghet. Skyldes sammenhengene ulikheter i velstandsnivå? Eller er det forskjeller mellom relativt sekulære protestantiske og sterkere troende katolske, ortodokse og islamske land som forklarer det meste av variasjonen?

39. De skandinaviske landene, Norge, Sverige og Danmark, har den laveste andelen aktive i religiøse organisasjoner, men det høyeste tillitsnivået. Storbritannia, Nederland og Tyskland har høyere religiøs aktivitet, men lavere tillitsnivå.

Tabell 3: HLM-analyse av generalisert tillit

EVS (2008)

Variabler på nasjonalt nivå	Generalisert tillit ¹		
	Modell 1a	Modell 1b	Modell 1c
BNP per capita (1000) (2006)	,032†	,003	,004
Indeks for religiøsitet	-,63***	-,15	
Human Development Index (2005)	-1,81	,66	,49
Historisk protestantisk kultur		,54**	,54**
Antall sekulære organisasjonsmedlemskap		,70**	,65*
Andel «sanne troende»			-,63
Konstant	-,85***	-,85***	-,84***

¹HLM-analyse med Bernoulli-fordeling av avhengig variabel. ²HLM-analyse med kontinuertlig avhengig variabel. Variabler på individnivå: kjønn, alder, utdanning, respondentens tilhørighet til trossamfunn (dummyvariabler for ingen, katolikk, protestant, ortodoks), medlem eller frivillig i religiøs organisasjon, religiøs deltakelse. Alle variabler er grand mean centered. Klassifiseringen av land som protestantiske er gjort i henhold til Norris og Inglehart (2004, 46), som igjen støtter seg på Encyclopedia Britannica. Følgende land er klassifisert som protestantiske: Storbritannia, Danmark, Finland, Tyskland, Island, Nederland, Norge, Sverige, Sveits, Estland og Latvia. *** sig. på 99,9 %-nivå, ** sig. på 99 %-nivå, * sig. på 95 %-nivå, † sig. på 90 %-nivå. Basert på 54 457 svar i 40 land.

I Tabell 3 har vi foretatt en flernivåanalyse (HLM) av generalisert tillit. Analysen gjør det mulig å skille sammenhenger som har med kontekst å gjøre fra de som har med individuelle kjennetegn (komposisjonseffekter). Med bare 40 «nivå 2-enheter», det vil si land, er det imidlertid begrenset hvor mange kontekstvariabler man kan inkludere i modellene samtidig.

Den første modellen i tabellen kontrollerer for sosioøkonomiske forhold, nemlig BNP per capita og score på FNs Human Development Index. Indeksen for religiøsitet hadde fortsatt signifikant sammenheng med tillit etter denne kontrollen. Men sammenhengen mellom religiøs kontekst og lav generalisert tillit forsvinner når vi tar hensyn til om landet tradisjonelt har en protestantisk kultur, og styrken i landets sekulære organisasjonsliv. Som vist innledningsvis i dette kapitlet, henger disse faktorene også nært sammen. Historisk orienterte forklaringer som vektlegger protestantismens kulturelle avtrykk samt betydningen av et sterkt organisert sivilsamfunn ser ut til å ha mer for seg enn forklaringer som knytter religiøse kontekster i seg selv til mistillit. Heller ikke andelen «sanne troende» er signifikant forbundet med tillit når vi kontrollerer for protestantisk kultur og organisasjonsmedlemskap.

Drøftingen innledningsvis i dette kapitlet får gjenklang i resultatene fra flernivåanalysen. Det kan synes som om sammenhengen mellom sterk religiøsitet

og lav tillit først og fremst handler om at land med protestantisk kulturarv i dag gjennomgående er nokså sekulære.

Oppsummering

Putnam og Campbell (2010) hevder religiøse er mer tillitsfulle, mer pålitelige og bedre naboer. Ut fra dette resonnementet kunne man forvente at befolkninger preget av sterk religiøsitet var preget av høyere tillit enn mer sekulære befolkninger, i hvert fall når man tok hensyn til variasjoner i velstandsnivå.

I dette kapitlet har vi undersøkt sammenhengen mellom religiøsitet og tillit med land som analyseenhet. Vi fant ingen støtte til et resonnement om at religiøse samfunn er mer tillitsfulle fordi religiøse mennesker inngir større tillit. Bivariate sammenhenger tyder på en negativ sammenheng mellom en sterkt troende befolkning og ulike former for tillit. I en multivariat flernivåanalyse der vi også tar hensyn til historisk protestantisk kultur, omfanget av organisasjonsdeltakelse og individuelle kjennetegn, nullet de negative sammenhengene mellom befolkningenes religiøsitet og tillitsnivå ut. Vi finner altså ikke negative konteksteffekter av en sterkt religiøs befolkning som står seg i en multivariat flernivåanalyse, men heller ingen positive.

Det finnes en omfattende litteratur som hevder at historiske religiøse praksiser har konsekvenser for tillitsstrukturer i moderne samfunn. I Europa finner vi også gjennomgående høyere tillitsnivå i protestantiske land enn det vi gjør i katolske, ortodokse og muslimske. De historisk protestantiske landene har også til felles at de i dag har relativt sekulære befolkninger og gjennomgående sterke organiserte sivilsamfunn. Det er en kulturell konstellasjon i historisk protestantiske land som utkrystalliserer seg, og som vedvarer i sekulære varianter og etterfølgerideologier også lenge etter at religionen har mistet sitt dominerende grep om samfunnsutviklingen.

Tillit og individuell religiøsitet

Til nå har vi sett at samfunn med mange sterkt troende ikke er mer tillitsfulle enn samfunn der færre tror. Dette utelukker likevel ikke at sammenhengene på individnivået peker i positiv retning. Det er en vanlig oppfatning at teologi og religiøs etikk er nært knyttet til tillit, via verdier som gjensidighet, ærlighet, god moral og sannhet. Mange religioner inneholder oppfordringer om å følge etiske retningslinjer om gjensidighet og sjenerøsitet. Religioner forbyr ofte usolidariske eller sosialt destruktive handlinger, som å lyve og stjele. Religiøse normer formidles som oftest allerede i barneårene, noe som øker sannsynligheten for at de internaliseres, og mange troende forventer dessuten at eventuelle avvik fra slike forordninger sanksjoneres av en høyere makt. Kan det være at troende skiller seg ut med høy tillit i religiøse så vel som sekulære samfunn?

(I) Verdieffekten: Betydning av gudstro og religiøs overbevisning

Putnam og Campbell framhever som nevnt at religiøse avviser umoralsk handling i større grad enn ikke-troende, og at dette er en viktig årsak til at de, ifølge forfatterne, er både mer tillitsfulle og mer pålitelige. Offe og Fuchs (2002, 208) påpeker for eksempel at religiøse doktriner «(...) inculcates an ethic of charity and advocates the taking of an active interest in the well-being of one's fellow community members».

Imidlertid framhever både Berggren og Bjørnskov (2011) og Putnam og Campbell (2011) religionens potensielt splittende funksjon. Sterkt troende kan nære mistro til mennesker med svakere eller ingen tro, og betrakte dem som umoralske, egoistiske og dårlige mennesker. Motsatt kan dypt troende framstå som vanskelige å forstå for dem som har et likegyldig eller negativt forhold til religion. Denne splittelsen blir særlig dyp når den sammenfaller med politiske skillelinjer, slik den i økende grad gjør i USA. Putnam og Campbell (2011, s. 499–500) viser da også at mer enn 90 prosent av dypt religiøse amerikanere

ser ikke-troende som egoistiske og rundt 60 prosent ser dem som intolerante. De minst religiøse mener på sin side at dypt troende er mer egoistiske og mindre tolerante enn de sekulære.⁴⁰ Putnam og Campbell (2010, 514) viser også at skepsisen ikke er begrenset til forholdet mellom troende og ikke-troende. Selv om de er påpasselige med å påpeke at religion forener mer enn den splitter, viser de for eksempel at dypt religiøse amerikanere er langt mer negative til en hypotetisk etablering av et stort buddhistisk tempel i nærområdet enn hva ikke-religiøse er.⁴¹ De viser også at mange troende betrakter de som tilhører andre religioner, særlig mormonere, muslimer og buddhister, med en viss kjølighet. Det er dermed også mulig å se for seg at religion kan bryte ned tillit til utgrupper samtidig som den bygger opp tillit innad.

Tidligere studier

Men hva vet vi egentlig om sammenhengen mellom individuell religiøsitet og tillit fra tidligere empiriske studier? Den eksperimentelle litteraturen om sammenhengen mellom religiøsitet, tillit og andre prososiale handlinger og holdninger er relativt omfattende. Siden rapporten i øvrig er basert på surveydata, fortjener den en inngående gjennomgang.

Minst én eksperimentell studie finner positive effekter av religion. Tan & Vogel (2008) fant at religiøse tyske studenter handlet signifikant mer tillitsfullt og pålitelig i et investeringsspill. Religiøsitet forklarte imidlertid bare to prosent av variasjonen og religiøse studenter viste betydelig større grad av tillit til andre religiøse studenter enn til ikke-troende, mens en slik effekt ikke var synlig blant de mindre religiøse.

Denne studien representerer imidlertid et unntak fra hovedmønsteret i denne litteraturen. Flertallet av de eksperimentelle studiene gir svake, motsetningsfylte eller negative resultater. Anderson et al. (2010) finner ingen signifikante effekter av verken religiøs tro eller deltakelse i religiøse seremonier på tillit i to ulike

40. I underkant av 50 prosent av de minst religiøse mener dypt religiøse er egoistiske, mens rundt tre av fire mener de er intolerante.

41. Blant personer i den mest religiøse kvintilen svarer rundt halvparten at et stort buddhisttempel i nærområdet ikke ville plage dem, eller at de ville ønske det velkommen. I den minst religiøse kvintilen svarer rundt 90 prosent det samme (Putnam og Campbell 2010, figur side 514).

eksperimenter (et fellesgodespill og et investeringsspill).⁴² Tan (2006) finner ingen effekt av religion på atferd i to ulike spill med en sterkere kobling til sosial rettferdighet enn tillit (diktator- og ultimatumspill).⁴³ Orbell et al. (1992) studerer grad av samarbeid med fremmede i et fangens dilemma-spill i en homogen og sterkt religiøs kontekst i den mormoner-dominerte delstaten Utah og i en mer sekulær kontekst i Oregon. De finner ingen sammenheng mellom religiøsitet og samarbeid noe sted, men en positiv sammenheng mellom aktiv kirkedeltakelse og samarbeid i Utah, noe de tilskriver den større sannsynligheten for at en fremmed i en religiøs homogen kontekst tilhører samme trosretning som en selv og dermed representerer en inngruppe. Mazar et al. (2008) finner ingen sammenheng mellom hvor mange av de ti bud en gruppe studenter husket, som de regner som en proxy for religiøsitet, og forekomst av juksing på en prøve.

Shariff & Norenzayan (2011) finner ingen sammenheng mellom hvorvidt man tror på Gud og graden av religiøsitet og juksing på en eksperimentelt designet matteprøve. Derimot avsto de som i størst grad knyttet negative karakteristikk til Gud («vengeful, harsh, fearsome, angry, punishing, jealous, and terrifying» (s. 88)) i større grad fra juksing. Andre eksperimenter (Bruggeman & Hart, 1996; Nowell & Laufer, 1997; Randolph-Seng & Nielsen, 2007; Smith, Wheeler, & Diener, 1975) og surveyer (Sierles & Hendrickx, 1980) har vist at religiøsitet i seg selv ikke har noen effekt på juks eller ærlig atferd.

En særlig gren av eksperimentelle studier benytter seg av såkalte priming-teknikker der religiøsitet aktiveres mentalt gjennom påminning av ord og verdier med religiøst innhold. Benjamin et al. (2010) finner at aktivering av religiøsitet gjennom en priming-teknikk påvirker både egne bidrag og forventninger om andres bidrag i et fellesgodespill negativt blant katolikker. Blant protestanter

42. De engelske begrepene er «Public goods game» og «investment game». I et fellesgodespill (Marwell & Ames, 1979) får hver person i en gruppe et beløp de blir bedt om å fordele på en individuell konto og en felleskonto, der avkastningen fra individkontoen er gitt mens avkastningen fra felleskontoen er avhengig av hvor mange andre i gruppen som bidrar. Andelen som bidrar til felleskontoen kan tolkes som tillit til de andre medlemmene av gruppen. I investeringsspillet, som også omtales som «tillitsspillet», gis deltakerne en sum og deles i par (Berg, Dickhaut, & McCabe, 1995). Den som gjør det første trekket, får valget om han vil gi noe, alt, eller ingen ting av summen han har fått utdelt til en anonym partner. Summen blir så tredoblet, før mottakeren får valget om hvor mye av pengene han vil gi tilbake til den første spilleren. Andelen av summen som sendes ut i første runde blir gjerne tolket som uttrykk for tillit, mens andelen som returneres tolkes som pålitelighet (Anderson & Milyo, 2010).

43. I et diktatorspill måler man hvor stor andel av en pengesum den første spilleren er villig til å gi den andre. Den andre spillerens rolle er passiv og har ingen funksjon i spillet. I ultimatumspillet er begge parter aktive, idet den første spilleren tilbyr hvordan en sum skal deles mellom dem, mens motspilleren enten aksepterer eller avslår tilbudet.

økte egne bidrag signifikant, men ikke forventningen om andres bidrag. Forfatterne konkluderer derfor med at det observerte økte bidraget blant protestanter ikke kan tilbakeføres til en tillitsmekanisme.

Enkelte «priming»-studier konkluderer med positive effekter av religion og religiøse normer. Mazar et al. (2008) fant at studenter som ble gitt i oppgave å huske flest mulig av de ti bud jukset mindre på en prøve enn de som ikke ble utsatt for denne aktivering. ⁴⁴ Shariff & Norenzayan (2007) finner at subjekter som «primes» med religiøse ord handler mer prososialt. Denne studien har imidlertid blitt kritisert for å underkommunisere at også sekulære ord som «civic» og «police» hadde samme effekt, og at priming-effekten også forekom blant subjekter som ikke trodde på Gud (Randolph-Seng & Nielsen, 2008). Ifølge Randolph-Song og Nielsen (2008) viser studien snarere et mer generelt poeng, nemlig at priming av ord som er mentalt forbundet med prososiale oppfatninger og atferd fører til bestemte typer handling på grunn av denne assosiasjonen. Videre har andre typer overnaturlige vesener også vist seg å ha samme effekt. Voksne som blir fortalt at det trolig er et spøkelse i laboratoriet (Bering, McLeod, & Shackelford, 2005) eller barn som blir fortalt at en usynlig «Prinsesse Alice» ser hva de holder på med (Piazza, Bering, & Ingram, 2011) viser seg også å jukse mindre.

Andre priming-studier har vist at kobling mellom religiøse ord, begreper og forestillinger og underkastelse og hevtanker (Saroglou, Corneille, & Van Cappellen, 2009), angst (Toburen & Meier, 2010) og rasistiske fordommer (Johnson, Rowatt, & LaBouff, 2010). Bloom (2012) påpeker at tradisjonen innen eksperimentell sosialpsykologi som vektlegger religionens bidrag til prososialitet og tradisjonen som fokuserer på negative følelser og fordommer eksisterer i parallelle forskningsunivers som i liten grad forholder seg til hverandre.

Hva forteller surveyforskningen oss? Traunmüller (2010) finner at tyske troende, både katolikker og protestanter, uttrykker noe større generalisert tillit enn ikke-troende, et funn som også rapporteres i en annen tysk studie (Offe og Fuchs, 2002). Guiso et al.s (2003) analyse av de første rundene av WVS gir sprikende

44. Som nevnt ovenfor påpeker imidlertid forfatterne at dette funnet trolig ikke hadde med religiositet i seg selv å gjøre, men med aktivering av egne standarder for ærlighet: «we found no significant correlation between the number of commandments recalled and the number of matrices the participants claimed to have solved correctly ($r = -.14$, $p = .29$). If we use the number of commandments remembered as a proxy for religiosity, the lack of relationship between religiosity and magnitude of dishonesty suggests that the efficacy of the Ten Commandments is based on increased attention to one's internal honesty standards, leading to a lower tolerance for dishonesty (i.e., decreased self-concept maintenance threshold).»

resultater: ateisme og religiøsitet kommer begge ut som positivt forbundet med generalisert tillit. Samtidig er religiøsitet forbundet med intoleranse. I en annen bredt anlagt empirisk analyse finner imidlertid Berggren og Bjørnskov (2009) en sterk og robust *negativ* sammenheng mellom generalisert tillit og hvor stor betydning man tillegger religion i livet. Denne sammenhengen er til stede både i en tverrnasjonal analyse av World Gallup-data og i en analyse av amerikanske delstater. Den negative sammenhengen er særlig sterk der det er stort religiøst mangfold (høy fraksjonaliseringsgrad), noe som underbygger argumentet om at religionen kan ha en splittende effekt. De konkluderer med at religiøsitet ikke er noen nødvendig forutsetning for tillit, og at det sannsynligvis har en negativ effekt, både internasjonalt og i USA.

En del studier benytter aktivitet i religiøse organisasjoner eller deltakelse i religiøse seremonier som eneste indikator på religiøsitet, og rapporterer gjennomgående positive korrelasjoner med tillit (jfr. litteraturgjennomgangen i Berggren & Bjørnskov 2009). Dette er imidlertid problematisk av flere årsaker. Individuell religiøs tro er oftest en nødvendig, men ikke tilstrekkelig forutsetning for aktiv religiøs deltakelse. Selv om de fleste som deltar jevnlig i seremonier er religiøse, er religionen for mange et individuelt anliggende som ikke er koblet til noen institusjonell kontekst.⁴⁵ For det andre kan eventuelle sammenhenger mellom deltakelse i organisert religiøs aktivitet forårsakes av det mer allmenne forholdet at tillitsfulle mennesker har en tendens til å delta oftere i organisert aktivitet som krever sosial interaksjon og samarbeid. Dette gjelder både religiøse og sekulære aktiviteter, som for eksempel deltakelse i et idrettslag eller en humanitær forening. Med andre ord må man forsikre seg om at sammenhengene man finner har med religiøsitet å gjøre, og ikke organisasjonsaktivitet eller sosial aktivitet.

For å kartlegge på hvilken måte religion og religiøsitet har en selvstendig betydning for individuell tillit, er det derfor nødvendig å holde tro og overbevisning og aktiv deltakelse atskilt. Når man ser på mulige effekter av deltakelse i religiøse organisasjoner og sosiale nettverk, må man kontrollere for og sammenlikne effekter med deltakelse i andre typer organisasjoner og nettverk. Slike eksplisitte sammenlikninger gjøres imidlertid sjelden i empiriske studier, heller ikke i Putnam og Campbells (2010) bok.

Nedenfor skal vi bygge videre på blant annet Berggren og Bjørnskovs arbeid ved å analysere et bredere sett av religiøse trosforestillinger og flere typer av

45. Det er en sterk sammenheng mellom grad av gudstro («hvor viktig er Gud i livet ditt») og hvor hyppig men deltar i religiøse seremonier – i Norge er korrelasjonen .60 i EVS-materialet – men de to variablene måler likevel ikke helt det samme.

tillit. Vi begrenser oss også til en europeisk sammenheng (i tillegg til USA) for å redusere heterogeniteten som finnes i verdensomspennende data, både hva angår ulike religiøse tradisjoner, demokrati og økonomisk utviklingsnivå. I analysene kontrollerer vi sammenhengene for kontekstuelle og individuelle forhold ved hjelp av flernivåteknikker. Vi ser først på grad av og type religiøsitet, deretter på deltakelse i religiøse organisasjoner og ritualer. Vi begynner med europeiske data, for så å sammenlikne Norge og USA.

Grad av religiøsitet

Om vi ser på variasjonen internt i land, er sterkt troende mennesker mer tillitsfulle enn andre? Vi undersøkte sammenhengen mellom indeksen for religiøsitet og generalisert tillit med utgangspunkt i European Values Study. Datamaterialet omfatter mer enn 50 000 svar i 40 land. For å undersøke om denne sammenhengen kan arte seg ulikt i sterkt troende og i mer sekulære samfunn, la vi til interaksjonstermer mellom grad av religiøsitet på kontekst- og individnivå. Vi undersøkte også muligheten for samspill mellom individuell religiøsitet på den ene siden og kontekstuelle forhold på den annen, som protestantisme som dominerende religion, grad av religiøs fraksjonalisering og aggregerte verdier på religiøsitetsindeksen.

Resultatene viste ingen signifikante sammenhenger. Dette betyr at grad av religiøsitet ikke har noen robust sammenheng med generalisert tillit i Europa, når vi kontrollerer for relevante kjennetegn ved individene som undersøkes og konteksten de bor i.⁴⁶ Det var heller ingen sammenheng mellom religiøsitet og tillit i det norske materialet.

Den rike bredden av indikatorer i EVS-materialet gjør det imidlertid mulig å se mer detaljert på hvorvidt ulike trosforestillinger samvarierer med generalisert tillit. Figur 10 «Generalisert tillit og ulike trosforestillinger» på side 56 viser noen slike sammenhenger. I det europeiske materialet som helhet er de som tror på et liv etter døden marginalt mer tillitsfulle enn andre, mens de som tror på

46. Kontrollvariablene i disse analysene var (på kontekstnivå): aggregert indeks for religiøsitet, gjennomsnittlig antall sekulære organisasjonsmedlemskap, BNP per capita, historisk protestantisk kultur. På individnivå kontrollerte vi for alder, kjønn, utdanning, medlemskap i trossamfunn (ingen, katolsk, ortodoks, protestantisk). Vi forsøkte også uten kontrollen for medlemskap i trossamfunn. Dette påvirket ikke resultatene. Resultatene fra analysen er tilgjengelig ved henvendelse.

himmelen og synd er marginalt mindre tillitsfulle.⁴⁷ I det norske EVS-materialet nærmer tre sammenhenger seg statistisk signifikans; personer som tror på synd, som synes Gud er viktig i livet og som ber ofte er noe mindre tillitsfulle enn andre.⁴⁸ Selv om disse utslagene er på grensen til å være statistisk signifikante, er sammenhengene svake. Når man opererer med over 50 000 respondenter, vil selv marginale og i realiteten ubetydelige utslag ofte nå statistisk signifikans.

I tillegg til variablene som er vist i figuren, så vi på om det hadde noen sammenheng med tillit hvorvidt man har «en egen måte å komme i kontakt med det guddommelige på» utenom etablerte religiøse institusjoner, om man mener ens trossamfunn har svar på moralske eller andre spørsmål, og om man mener en lykkeamulett, talisman eller maskot gir beskyttelse. Heller ikke disse spørsmålene hadde noen sammenheng med tillit når det ble kontrollert for andre faktorer. Generelt må man kunne si at troende og ikke-troende, bortimot uansett hvordan man måler dette, er like tillitsfulle.

Vi undersøkte også sammenhengene mellom religiøsitet og tillit land for land. Ett land skilte seg ut med konsistent positive korrelasjoner mellom tillit og religiøsitet, nemlig Tyskland. I en nylig artikkel om tillit og religion basert på tyske data konkluderte også Traunmüller (2010) med en positiv sammenheng. En mulig forklaring på de sterke korrelasjonene akkurat i Tyskland kan være at dagens tyske stat er en sammensmelting av et kommunistisk diktatur preget av lav tillit og lav religiøsitet (DDR) og et vestlig demokrati med religionsfrihet og høyere tillit (BRD). Når disse to kulturene inkluderes i samme analyse, vil det naturlig framstå som om religiøse har høyere tillit, mens det kanskje i realiteten handler om politikk og demokrati. Analysene av tverrnasjonale data tyder imidlertid på at Tyskland er en anomali i en større, europeisk sammenheng.

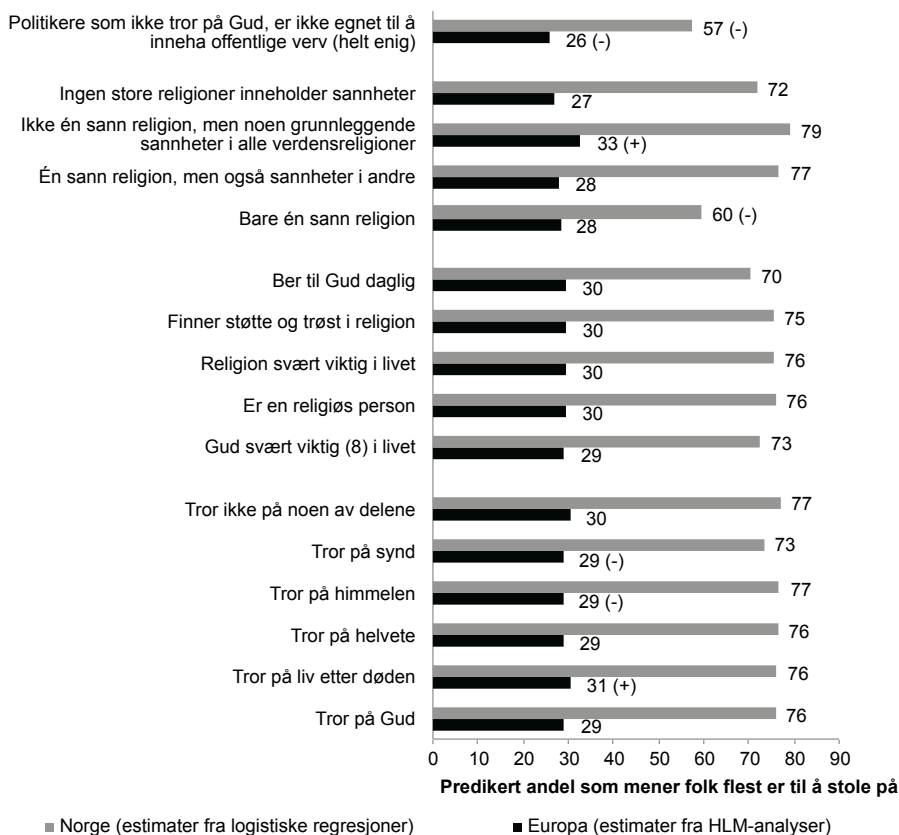
47. Schoenfeld (1978, 61) gir en mulig forklaring på en negativ sammenheng mellom tillit og teologisk konservatisme generelt, og tro på synd spesielt: «theological conservatism is more apt to stress the idea that men, by nature, are sinners and this view may be reflected in a lower propensity for human trust. In fact, the very essence of fundamentalism is its stress on a literal interpretation of the Bible, which includes the stigmata of original sin. This view holds that man is engaged in a constant struggle to overcome his evil tendencies. (...) This view of man implies his inherent evilness, which is very likely to generate a distrust of man.» Schoenfeld peker også på at effektene av religiøse doktriner og religiøs deltakelse peker i hver sin retning: «For instance, theology may describe man as a sinner, inherently evil and not to be trusted, while the gemeinschaft association one encounters in church may produce a contrary view, that of the trustworthy man.» At teologisk fundamentalisme og religiøs deltakelse har motsetningsfylte virkninger sammenfaller med Putnam og Campbells syn.

48. Disse sammenhengene var signifikante på 90 %-nivået.

Nullkorrelasjon mellom religiøsitet og tillit er altså hovedmønsteret i Norge og Europa. Kun to variabler, som begge er vist i figuren, bryter med dette mønsteret: Synet på om politikere bør være troende og synet på religion og sannhet. I Norge finner vi lavere tillit blant de som mener de som skal inneha offentlige verv bør tro på Gud, og de som mener det bare finnes én sann religion. De som ikke bekjenner seg til én religion, men mener det finnes sannheter i alle religioner, er mer tillitsfulle. I Europa er det et liknende mønster.

Figur 10: Generalisert tillit og ulike trosforestillinger

EVS (2008)

Estimer basert på HLM-analyse med Bernoulli-normalisering av avhengig variabel (Europa) og logistisk regresjon av norske data. Hver enkelt trosoppfatning er innført i separate analyser med et sett av kontrollvariabler. Kontrollvariabler satt til gjennomsnittsverdier. Kontrollvariabler på individnivå: kjønn, alder, utdanning. På nasjonsnivå: Aggregert score indeks for religiøsitet, BNP per capita, protestantisk, Human Development Index. (+) viser signifikant positive sammenhenger på 95 %-nivået, (-) viser signifikant negative sammenhenger på 95 %-nivået. Minimum N Norge = 957.

Putnam og Campbell (2010) peker på to fenomener som bidrar til at religion også kan virke splittende. For det første det økende sammenfallet mellom politiske og religiøse konfliktlinjer, og for det andre omfanget av «sanne troende»; de som mener deres egen religion er den eneste vei til frelse og sannhet. Med denne holdningen følger ofte en mer fordømmende og intolerant holdning overfor annerledes tenkende og troende. De to spørsmålene som samvarierer negativt med tillit i figuren ovenfor kan sies å fange opp nettopp disse to fenomenene.

I Europa som helhet mener 26 prosent at det bare finnes én sann religion, og 27 prosent er enige i at en politiker som ikke tror på Gud ikke bør inneha offentlige verv. For Norges del er det imidlertid få som er enige i de to påstandene. De som mener det bare finnes én sann religion utgjør bare 7 prosent av det norske EVS-materialet. Enda færre (5 prosent) er enige i påstanden om at offentlige verv forutsetter gudstro. Det er dermed vanskelig å si noe på statistisk grunnlag om hva som kjennetegner denne gruppa. Det er likevel interessant å merke seg at de samme tendensene gjør seg gjeldende i Norge med hensyn til de «sanne troende» og de som ønsker en tettere kobling mellom religion og politikk, som Putnam og Campbell peker på for USAs del.

Med unntak av mindre grupper av «sanne troende» med hensyn til generalisert tillit, har grad av religiøsitet i liten grad noen sammenheng med tillit. For Norges del er sammenhengene gjennomgående ikke-eksisterende. Den gjennomsnittlige korrelasjonen i landene som deltar i de ulike undersøkelsene ligger med få unntak rundt null. Dette betyr at den negative korrelasjonen mellom religion og tillit vi observerte på aggregert nivå ovenfor ikke skyldes at religiøse individer er mindre tillitsfulle enn andre. Unntaket er de «sanne troende», og de som i større grad ønsker å koble religion og politikk. Dette er grupper også Putnam og Campbell hevder skiller seg ut i negativ retning.

Troende er imidlertid heller ikke *mer* tillitsfulle enn ikke-troende, verken i Norge eller Europa for øvrig. Her skiller våre funn basert på europeiske data seg fra det Putnam og Campbell finner for USAs del. I den neste delen tar vi derfor en nærmere kikk på de amerikanske dataene, og utforsker mulige forskjeller og likheter mellom Norge og USA.

Hva med USA?

Det synes altså så langt å være beskjeden empirisk støtte for påstanden om at «religious people are nicer», om man som Putnam og Campbell bruker tillit som mål på dette. I synet på folk flest, er religiøse mer eller mindre som folk flest. Heller ikke sterkt religiøse *samfunn* utmerker seg med mer tillit, slik man kunne forvente hvis religiøse var mer tillitsfulle, pålitelige og bedre naboer.

I *American Grace* egnes et delkapittel til å underbygge overskriften «*Religious Americans are more trusting and (perhaps) more trustworthy*». Putnam og Campbell (2010, s. 460–461) konkluderer slik:

Perhaps because they spend time with trustworthy people, or perhaps because their faith encourages them to look on the brighter side of things, religious people themselves are more trusting of just about everybody than are secular people. Religious Americans express significantly more trust than secular Americans do in shop clerks, neighbors, co-workers, people of their own ethnicity, people of other ethnicity, and even strangers. In short, religious people are both more trusting of virtually everyone else and (in the eyes of others) more trustworthy themselves.

Putnam og Campbells konklusjoner står i kontrast til dataene vi til nå har analysert. Vi har imidlertid så langt for det meste sett på europeiske data. Skyldes diskrepansen mellom funnene så langt i denne rapporten og Putnam og Campbells positive konklusjoner at religion gjennomsyrrer samfunnslivet i USA i en helt annen grad enn i de fleste europeiske land? Kan det skyldes at religiøse utgjør majoriteten og mainstreamen i USA, mens de i land som Norge utgjør et mindretall?

Den verdensomspennende delen av Verdiundersøkelsene gir oss muligheten til å undersøke dette nærmere, samt en mulighet til å sammenlikne hvorvidt sammenhengene i USA og Norge peker i ulike retninger. Undersøkelsen inneholder også spørsmål om tillit til ulike grupper, som vi så vidt har berørt – til nabolaget, mennesker man kjenner personlig, mennesker man møter første gang, mennesker med en annen religion og mennesker med en annen nasjonalitet. Ifølge sitatet over skal religiøse ha større tillit til alle disse gruppene.

Tabell 4: Religiøsitet og tillit i Norge og USA

Tall fra World Values Survey (WVS) (2008). Gjennomsnittsverdier på skalaer 0–10.

	Tillit til nabolaget (0–10)		Tillit til mennesker man kjenner personlig (0–10)		Mennesker man møter for første gang (0–10)		Mennesker med en annen religion (0–10)		Mennesker med en annen nasjonalitet (0–10)		N (min.)	
	No	US	No	US	No	US	No	US	No	US	No	US
Egen religiøsitet												
Er en religiøs person	8,0	6,5	8,7	7,6	5,5	4,4	6,5	6,5	6,7	6,0	392	782
Er ikke en religiøs person	8,0	6,1	8,7	7,3	5,7	4,2	6,3	6,3	6,6	5,8	494	232
Er en overbevist ateist	6,9	5,8	8,2	6,9	5,1	3,5	6,1	6,1	6,4	5,9	63	22
Sig. a	---	--		--				--				
Sig. «en religiøs person», med kontrollvariabel b				+								
Sig. «overbevist ateist», med kontrollvariabel b	---		-									
Gud viktig i livet												
1–2 (ikke viktig)	7,9	5,7	8,7	7,5	5,8	4,0	6,5	5,9	6,7	6,1	392	63
3–4	8,1	6,0	8,7	7,5	5,7	3,9	6,4	5,7	6,8	5,6	159	44
5–6	8,0	6,6	8,7	7,5	5,3	4,5	6,1	6,1	6,6	5,6	157	109
7–8	7,9	6,3	8,6	7,3	5,3	4,5	6,0	6,1	6,4	6,0	118	137
9–10 (svært viktig)	7,7	6,4	8,3	7,6	5,3	4,4	6,5	6,3	6,5	6,0	122	682
Sig. a		++										
Sig. med kontroll-variabel b	-		-		---							

Note: Tillit til ulike grupper er omkodet fra Likert-skalaer med 4 verdier («stoler ikke på i det hele tatt» til «stoler helt på») til å gå fra 0–10 for å forenkle tolkningen. Skalaen for hvorvidt Gud er viktig i livet er omkodet fra 10 skalatrinn til 5 for å få store nok undergrupper. ^a F-test. ^b T-test i OLS-regresjonsanalyser med kontroller for alder, utdanning, kjønn og størrelse på bosted. ---/+++ sig. på 99,9 %-nivå, --/++ sig. på 99 %-nivå, -/+ sig. på 95 %-nivå. Minustegn betegner negative sammenhenger, plustegn betegner positive sammenhenger.

Tabell 4 sammenlikner tillit til ulike grupper etter to mål på religiøsitet i Norge og USA. Tabellen bekrefter at det i liten grad finnes sammenhenger mellom religiøsitet og tillit i Norge, også når vi vurderer tillit til bestemte grupper. Bare én bivariat sammenheng når statistisk signifikans: Den numerisk sett lille gruppa av «overbeviste ateister» (7 prosent av befolkningen) stoler noe mindre på nabolaget sitt og folk de kjenner personlig. Personer som definerer seg som religiøse er imidlertid ikke mer tillitsfulle overfor naboer enn andre når vi kontrollerer

for bakgrunnskjennetegn. Når vi tar hensyn til at både høy tillit og religiøsitet er forbundet med høy alder og bosted på små steder, framstår også flere andre negative sammenhenger som signifikante. Om vi holder disse faktorene konstant i en regresjonsanalyse, stoler nordmenn som gir Gud en viktig plass i livet noe mindre på både naboer, mennesker de kjenner personlig og mennesker de møter for første gang.

I lys av Putnam og Campbells konklusjoner er det overraskende at også det amerikanske WVS-materialet preges av svake eller ikke-eksisterende sammenhenger. Bare når det gjelder tillit til mennesker man kjenner personlig (religiøse personer høyere tillit) og til naboer (de som mener Gud er viktig i livet har høyere tillit), finner vi signifikante utslag i retning av en positiv sammenheng mellom religiøsitet og tillit. Disse utslagene er imidlertid små: Kontrollert for bakgrunnsvariabler scorer religiøse personer 0,3 poeng høyere på en skala fra 0–10 for tillit til personer man kjenner personlig, mens de som mener Gud er svært viktig i livet scorer 0,3 poeng høyere på en tilsvarende skala for tillit til naboer enn de som mener Gud er helt uviktig. Når det gjelder mer overskridende former for tillit – til personer med annen religion, nasjonalitet og til fremmede – skiller de religiøse seg verken positivt eller negativt ut.

I sitatet vi åpnet denne delen med hevdes det at religiøse amerikanere stoler mer på nesten alle grupper enn sekulære. I delen som omhandler tillit i *American Grace* dokumenteres imidlertid ikke noen slik sammenheng. I en fotnote til sitatet framgår det at denne konklusjonen er basert på et annet og eldre datamateriale enn resten av boka, til tross for at også *Faith Matters*-undersøkelsen inneholder en rekke spørsmål om tillit.⁴⁹ Videre framgår det at det som har blitt undersøkt ikke gjelder grad av religiøsitet som sådan, men derimot hvor ofte man går i kirken.⁵⁰ Senere presiseres det også at sammenhengen kan være negativ dersom det er snakk om «fundamentalistiske» syn: «We saw earlier that religious people are generally more trusting than secular people, but it turns out that fundamentalist religious views (such as the belief that the Bible is literally true in every word, or that the end of the world is at hand) are *negatively* associated with social trust.» (Putnam & Campbell 2010, s. 468, kursiv i original).

49. «This generalization is based on the 2000 Social Capital Community Benchmark Survey» (s. 633).

50. «Controlling for all standard demographic and ideological factors, church attendance is a statistically significant predictor of trust in each of the listed groups – neighbors, shop clerks, “most people” and so forth. This broad pattern is fully confirmed in the 2006 Faith Matters and General Social Survey (1972–2008) archives.» (Putnam & Campbell 2010, s. 633).

Tabell 5: Ulike trosforestillinger og tillit i USA

Tall fra Faith Matters Survey (2006). Partielle korrelasjoner, kontrollert for alder, utdanning og kjønn.

	Indeks for reli- giøsitet	Hvor viktig er religion i daglig- livet ditt	Tro på helvete	Tro på himme- len	Tro på liv etter døden	Har følt Guds kjærlig- het	Har følt Guds straffe- dom	Bare én sann religion	Verdens ende er nær
Generalisert tillit	-,10***	-,09***	-,10***	-,08***	-,03	-,09***	-,14***	-,05**	-,16***
Stoler på...									
Dypt religiøse	,28***	,24***	,19***	,17***	,11***	,20***	,19***	,11***	,11***
Mennesker av samme religion	,21***	,15***	,10**	,10***	,09**	,13**	-,009	,10**	-,01
Hvite	,06*	,07**	,04	,04	,04	,03	-,02	-,001	-,08**
Asiater	-,008	,02	-,02	-,01	,01	-,04	-,07	-,01	-,14***
Naboer	,007	,02	,03	,03	,02	-,03	-,05	-,02	-,13***
Svarte	,02	,03	,04	,03	,04	-,03	-,09*	,008	-,10***
Latinere	,04	,07**	0	,05	,04	-,03	-,09*	,001	-,11***
Kolleger	-,04	-,01	,01	,002	,007	-,06	-,14***	-,02	-,13***
Ikke-religiøse	-,09***	-,09***	-,07**	-,05*	-,02	-,11**	-,17***	-,07**	-,17***

Note: Indeks for religiøsitet er en lagret faktorscore basert på variablene religion viktig i livet, deltagelse i religiøse seremonier, religion viktig for hvem du er, tro på Gud og styrke i religiøs overbevisning. Denne omkodede variabelen følger med datasettet. *** sig. på 99,9 %-nivå, ** sig. på 99 %-nivå, * sig. på 95 %-nivå, † sig. på 90 %-nivå.

I Tabell 5 har vi gjort en analyse av Putnam og Campbells datamateriale, *Faith Matters*-surveyen fra 2006, for å undersøke i hvilken grad påstanden om at religiøse amerikanere (med unntak av fundamentalistene) er mer tillitsfulle og pålitelige har dekning i data.⁵¹ Tabellen viser at dette vanskelig kan sies å være tilfelle. De som mener verdens ende er nær (32 prosent av respondentene deler denne oppfatningen) stoler ikke særlig mye på andre mennesker nærmest uansett kategorisering (kolonnen lengst til høyre).⁵² Men også mer moderate synspunkter, som å tro på himmelen eller å føle Guds kjærlighet, er i dette materialet *negativt* forbundet med generalisert tillit. Dette til tross for at Putnam & Campbell hevder at «[e]xperiencing a loving God is associated with high trust in one's fellow mortals, whereas experiencing a judgmental God is associated with low

51. Datasettet er tilgjengelig for nedlasting på denne adressen: http://www.ropercenter.uconn.edu/data_access/data/datasets/faith_matters_2006.html

52. Spørsmålet som ble stilt var: «Do you believe the world is soon coming to an end, or not?». 32 prosent svarte ja, 60 prosent svarte nei, og 7 prosent «vet ikke».

trust in other people» (s. 469). I realiteten oppgir 51 prosent av de som «aldri» føler Guds kjærlighet at folk flest er til å stole på (N = 185), mens 39 prosent av de som føler Guds kjærlighet «veldig ofte» (N = 973) svarer det samme.⁵³ De eneste formene for tillit sterk religiøsitet er positivt forbundet med, er tillit til andre dypt religiøse og mennesker av samme religion. Verken tillit til naboer, eller til ulike etniske grupper er forbundet med religiøsitet.

Figur 11 «Religiøsitet og tillit i USA» viser sammenhengen mellom Putnam og Campbells egen indeks for religiøsitet og tillit til ulike grupper: folk flest, ikke-religiøse, folk av samme religion og dypt religiøse. Indeksen er basert på seks spørsmål, hvorav fem omhandler grad av tro og ett deltakelse i religiøse seremonier.⁵⁴ Svarene på disse spørsmålene ble summert, og respondentene ble delt inn i kvintiler (fem like deler) etter grad av religiøsitet.

Figuren viser at den negative sammenhengen med generalisert tillit ikke er begrenset til fundamentalistisk troende. Snarere er det de minst religiøse som er mest tillitsfulle, mens nivået synker nokså lineært med økende grad av religiøsitet. Religiøse amerikanere har sterkere tillit til trossfeller, men lavere tillit

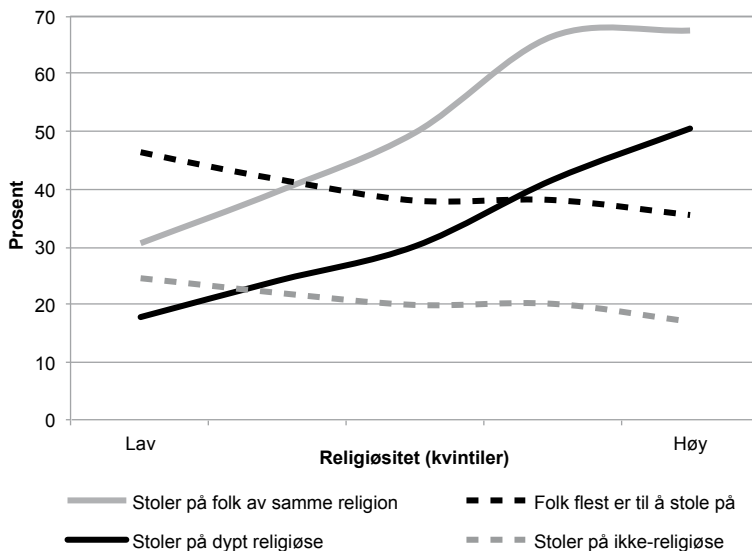
-
53. Forskjellen er signifikant på 99 %-nivå. Blant de som svarer «sjelden», stoler 36 % på folk flest, og 44 % av de som føler Guds kjærlighet iblant. Putnam & Campbell hevder videre at «The highest level of social trust is expressed by people who «very often» experience God's love, but «never» experience God's judgment. At the other pole, Americans who are least trusting of their neighbors are those who experience God's judgment more often than God's love (see figure 13.7)» (s. 469). Figuren det her vises til, viser ikke tillit til naboer, men generalisert tillit (andelen som mener folk flest er til å stole på). I realiteten er det en meget sterk korrelasjon mellom å følge Guds kjærlighet og straffedom, (.65), og det er snakk om få respondenter i datamaterialet som opplever Guds kjærlighet «very often», men Guds straffedom «never». Blant disse respondentene, svarer 57 prosent at folk flest er til å stole på (N=70, 4,5 % av materialet). Dette er ikke signifikant høyere enn nivået blant de som sier de aldri føler hverken Guds kjærlighet eller straffedom (51 prosent, N=172, 11 prosent av materialet). Den største gruppa av amerikanere opplever både Guds kjærlighet og straffedom «svært ofte» (35 prosent av materialet). Denne gruppa er klart mindre tillitsfull – 34 prosent uttrykker at de fleste er til å stole på – enn de som aldri føler Guds nærvær på noen av måtene.
54. Spørsmålene er: «How frequently do you attend religious services?», «How frequently do you pray outside of religious services?», «How important is religion in your daily life?», «How important is your religion to your sense of who you are?», «Are you a strong believer in your religion?» og «How strong is your belief in God?».

til folk flest, enn mindre religiøse amerikanere. De har også noe lavere tillit til ikke-troende.⁵⁵

Religiøs tro er altså i all hovedsak forbundet med en sammenbindende (bonding) form for sosial tillit i USA, mens den er negativt forbundet med generell og visse former for overskridende (bridging) sosial tillit. Det er verdt å nevne at disse funnene samsvarer med Berggren og Bjørnskovs (2009, 26) analyse av en annen datakilde fra USA, nemlig General Social Survey. De finner negative sammenhenger mellom religiøsitet og generalisert tillit på fem av seks ulike mål på religiøs tro.

Figur 11: Religiøsitet og tillit i USA

Faith Matters Survey (2006).

Note: Figuren viser andelen som svarer «trust them a lot» på spørsmålet om hvorvidt man stoler på ulike grupper. «People who are not religious», «People at your church or place of worship» (stilt bare til dem som tilhører et trossamfunn), «People who are deeply religious». Andelen enige i at folk flest er til å stole på er basert på spørsmålet «Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?»

55. I figuren som gjengis i *American Grace* framstår sammenhengen mellom religiøsitet og tillit til ikke-troende som en nullkorrelasjon, og er framstilt som en nokså flat, horisontal linje. I materialet finner vi imidlertid en negativ bivariat korrelasjon (-,086), som ikke endrer seg etter kontroll for alder, utdanning, kjønn og bosted (-,093). Det framgår ikke tydelig hvordan Putnam og Campbell har gjort sine beregninger, og det er derfor vanskelig å vite hva denne diskrepansen skyldes.

Med bakgrunn i Putnam og Campbells bok var utgangsforsventningen for analysene at religiøsitet, særlig i moderat form, ville ha en positiv sammenheng med sosial tillit, som vi diskuterte hvorvidt det var rimelig å forvente kunne reproduseres i mere sekulære kontekster. Analysene har imidlertid brakt oss fram til en uventet konklusjon: Mens sammenhengene stort sett er fraværende i de europeiske dataene, er de på enkelte mål, generalisert tillit og tillit til ikke-troende, *negative* i USA.

Det er rimelig å tolke dette funnet innenfor rammen av Putnam og Campbells andre hovedkonklusjon (i tillegg til religionens integrerende kraft), nemlig at religiøsitet også kan ha en splittende funksjon. Dette forsterkes når de religiøse skillelinjene kobles tett til polariserte politiske posisjoner, slik tilfellet i økende grad er i USA. Med hensyn til tillit avviker imidlertid våre fortolkninger fra Putnam og Campbells. Putnam og Campbell betoner verdien av den gylne middelveien, representert ved et moderat religiøst sentrum. Analysene som er gjort av det samme materialet i denne rapporten viser imidlertid at også moderat religiøse amerikanere er mindre tillitsfulle enn de som ikke tror; den negative sammenhengen mellom religiøsitet og generalisert tillit i Faith Matters-surveyen er lineær.

(II) Sivilsamfunnsfaktoren: Nettverks- og superchargereffekter

Det er imidlertid ikke sammenhengen mellom ulike trosforestillinger og prososiale verdier som er Putnam og Campbells hovedanliggende i *American Grace*. Forfatterne hevder riktignok at religiøse i kraft av sin tro er mer altruistiske og empatiske og i mindre grad tolererer umoral enn ikke-troende.⁵⁶ Hovedlinjen i resonnementet går imidlertid i retning av at det er religiøs *deltakelse* mer enn *tro* som gjør religiøse «nicer» enn de ikke-religiøse. Mer presist er det de sosiale nettverkene som oppstår i tilknytning til religiøst engasjement som synes å gi gunstige effekter.⁵⁷ Den moralske komponenten i disse forbindelsene gjør de

56. (Mangel på) altruisme og empati måles blant annet med spørsmålene «These days people need to look after themselves and not overly worry about others» og «I am quite touched by things that I see happen». Ikke-religiøse er oftere enige i det første spørsmålet og uenige i det andre enn religiøse (Putnam & Campbell 2010, 464).

57. «(...) theology and piety have very little to do with this religious edge in neighborliness and happiness. Instead it is religion's network of morally freighted personal connections, coupled with an inclination towards altruism, that explains both the good neighborliness and the life satisfaction of religious Americans» (p.492).

religiøse kontaktene til enda mer produktive kilder til godt naboskap og pro-sosiale verdier; de utgjør ifølge Putnam og Campbell en form for «supercharged friendship» (s. 473). Her følger Putnam opp sine tidligere arbeider, der han sterkt har vektlagt aktiv deltakelse i frivillige organisasjoner som hovedkilden til utvikling av mellommenneskelig tillit, sosiale nettverk og normer for gjensidighet.⁵⁸

Norris og Ingleharts (2004) analyse av WVS-materialet viser også en positiv korrelasjon mellom generalisert tillit og medlemskap i en religiøs organisasjon. Samtidig finner de en nullkorrelasjon mellom aktiv deltakelse i religiøse seremonier og tillit. Norris og Inglehart understreker at de motstridende resultatene sår tvil om kausalretningen, og ender med å konkludere at det trolig er en gjensidig positiv påvirkning mellom religiøs deltakelse og ulike mål på sosial kapital.

Det hefter imidlertid enkelte begrensninger ved Norris og Ingleharts analyse. For det første gjennomfører de ikke flernivåanalyser av sitt omfattende materiale; snarere gjør de «pooled» OLS-regresjonsanalyser på individnivå med enkelte kontrollvariabler på landnivå. Dette er mer enn en teknisk spissfindighet: med en slik framgangsmåte er det vanskelig å skille variasjonen mellom individer i et land fra variasjonen mellom land. Det er derfor vanskelig å vite om sammenhengene de observerer skyldes at de som deltar i religiøse organisasjoner er mer tillitsfulle, eller simpelthen at slik deltakelse er vanligere i sterke organiserte sivilsamfunn, som vi har sett nesten alltid også er høytillitssamfunn (jfr. Figur 9 på side 45). For det andre kontrollerer de ikke sammenhengene mellom religiøs deltakelse og tillit for aktivitet i andre typer organisasjoner. Er det mulig at den positive korrelasjonen er en spurios effekt av at aktive samfunnsmennesker, som gjerne også er tillitsfulle, også er overrepresenterte i religiøse organisasjoner? I hvilken grad finner vi sammenhenger mellom tillit og aktivt religiøst liv også når vi kontrollerer for denne typen aktivitet?

58. Se Putnam (1995). For en kritisk tilnærming til dette perspektivet, se Wollebæk og Selle (2002b).

Tabell 6: Deltakelse i religiøse seremonier, organisasjonsdeltakelse og generalisert tillit i europeiske land

Logistisk regresjon, generalisert tillit (0–1) avhengig variabel. EVS (2008).

	Ustandardisert beta		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Konstant	-,84***	-,85***	-,84***
Deltakelse i religiøse seremonier			
Flere ganger i uka	,257***	,400***	
Ukentlig	,121*	,256***	
Månedlig	,078	,189**	
Bare på spesielle helligdager	,043	,125**	
En gang i året	,066	,120*	
Sjeldnere enn årlig	-,051	-,001	
Arbeider frivillig for religiøs org.			,141*
Medlem i religiøs org.			,124***
Arbeider frivillig for sekulær org.	,223***	,222***	,211***
Medlem i sekulær org.	,244***	,241***	,238***
Indeks for religiøsitet		-,086***	

N = 40 land, 51 789 svar. HLM-analyse med fixed effects for land basert på EVS. Bernoulli-fordeling av avhengig variabel. Kontrollvariabler på individnivå: kjønn, alder, utdanning. På kontekstnivå: Antall sekulære organisasjonsmedlemskap, BNP per capita, historisk protestantisk, aggregert indeks for religiøsitet, Human Development Index score.

En HLM-analyse av EVS-materialet viser at nettverkshypotesen *har* en viss forklaringskraft med hensyn til generalisert tillit. Det er signifikante sammenhenger mellom omfattende deltakelse i religiøse seremonier og generalisert tillit i europeiske land. Sammenhengene er imidlertid ikke særlig sterke når det kontrolleres for om man også er frivillig eller medlem i en sekulær organisasjon. De som deltar i religiøse seremonier flere ganger i uka skiller seg klart ut, med en predikert verdi på generalisert tillit som er 6 prosentpoeng høyere enn en som aldri deltar. Men dette er en liten gruppe – 2 prosent av det norske materialet og 5 prosent av det europeiske. De som deltar ukentlig scorer bare 1,6 prosentpoeng høyere.⁵⁹ Mer sporadisk deltakelse enn dette har ingen signifikant sammenheng med tillit.

I denne analysen er 40 europeiske land inkludert. I det *norske* materialet har ikke deltakelse i religiøse seremonier noen signifikant sammenheng med generalisert tillit, noe vi kommer tilbake til nedenfor. Til sammenlikning gir

59. Estimer basert på modell 1 i Tabell 6.

både medlemskap og frivillig arbeid for en sekulær frivillig organisasjon vel fem prosentpoeng høyere tillit. De som både er medlemmer og gjør en frivillig innsats har dermed rundt 10 prosentpoeng høyere predikert verdi enn en person helt uten organisasjonstilknytning.

I *American Grace* framkommer de sterke sammenhengene mellom «nicety» og aktiv religiøs deltakelse alltid etter kontroller for religiøsitet.⁶⁰ I modell 2 følger vi logikken i Putnam og Campbells arbeid: vi kontrollerer nettverkseffekten for graden av religiøsitet ved hjelp av religiøsitetsindeksen vår. Innføringen av denne variabelen gjør at en positiv sammenheng med deltakelse i religiøse seremonier kommer tydeligere fram. Koeffisientene øker i styrke og også mindre frekvent deltakelse har nå også statistisk signifikante effekter.

Det er imidlertid grunn til å mane til en viss årvåkenhet i fortolkningen her for å unngå å blåse opp effekter av deltakelse i religiøse seremonier. De to variablene samvarierer på en spesiell måte. Det er stor variasjon i religiøsitet blant de som deltar sjeldent i religiøse seremonier, men knapt noen variasjon blant de som deltar mest aktivt. Blant de mest aktive mener så å si alle at Gud er viktig for dem og definerer seg som sterkt troende. Modell 2 viser at intensiteten i religiøs tro har negativ nettoeffekt når den analyseres sammen med deltakelse.⁶¹ Om vi skal beregne tillitsnivået for de mest aktive i religiøse sammenhenger basert på denne analysen, må vi derfor både ta hensyn til den positive nettoeffekten av religiøs deltakelse, og den negative nettoeffekten av religiøsitet. Siden de som deltar i seremonier ofte nesten unntak er svært religiøse, nuller den negative effekten av religiøsitet langt på vei ut den positive effekten av deltakelse.

Putnam og Campbells tolkninger peker i retning av at selv en ateist som deltar aktivt i kirkelig liv scorer høyere på ulike mål for «nicety» enn en sterkt troende som ber alene (Putnam & Campbell 2010, 473). Om vi skal tolke modell 2 direkte, kan det sies enda sterkere: En som mener religion er helt uviktig i livet, men som likevel deltar aktivt i religiøse seremonier er mer tillitsfull enn en sterkt troende med samme omfang av aktiv deltakelse. Empirisk sett er imidlertid Putnam og Campbells ateistiske kirkegjenger bortimot en rent teoretisk konstruksjon. Blant de som deltar i religiøse seremonier månedlig eller oftere i Europa, regner kun én promille seg som ateister (EVS). Gjennomsnittsverdien for hvor viktig Gud er i livet (0–10) blant de som deltar i flere seremonier hver uke er 9,4, blant dem

60. For eksempel: «In every major national survey we have found that religious social ties predict good neighborliness, controlling for religious beliefs. That kind of robust correlation is uncommon in the social sciences» (Putnam & Campbell 2010, 476, min utheving).

61. Den mest religiøse tiendedelen har fem prosentpoeng lavere tillit enn de minst religiøse.

som går ukentlig er snittet 8,9, og blant dem som deltar en gang i måneden er det 8,1.⁶²

Det er derimot større spredning blant personer som sjelden eller aldri går i deltar. For dem som viser seg sporadisk i organisert religiøse sammenhenger er det dermed mer meningsfullt å se på forskjeller mellom sterkt og svakt troende. Den mest rimelige tolkningen av resultatene i tabellen er følgelig at religiøs tro har negativ sammenheng med tillit blant de som sjeldent deltar i seremonier, mens det blant aktive deltakere i seremonier ikke er nok variasjon til å konkludere. Dermed har en som deltar aktivt i religiøse sammenhenger med et karakteristisk syn på hvor viktig Gud er i livet (9 på en skala fra 0–10) svakt forhøyet score på generalisert tillit sammenliknet med gjennomsnittet, en som deltar i religiøse seremonier sjeldnere enn årlig og synes Gud er helt uviktig har en verdi rundt gjennomsnittet, mens den som deltar sjelden selv om han mener Gud er svært viktig i livet har den laveste predikerte tillitsverdien.

Vi finner altså en tendens til positiv sammenheng mellom svært aktiv deltakelse i religiøse seremonier (flere ganger i uka) og generalisert tillit om vi ser Europa under ett. De sterkt troende, men religiøst inaktive, skiller seg ut med lavere tillit enn de som er helt sekulære både i atferd og holdning.

I de to første modellene i tabellen kontrollerte vi for sekulære organisasjonstilknytninger, men ikke religiøse. Som nevnt over indikerte Norris og Inglehart (2004) at religiøse organisasjonstilknytninger hadde en tettere forbindelse med generalisert tillit enn deltakelse i religiøse seremonier.

I modell 3 i tabellen ser vi nærmere på medlemskap og frivillighet i religiøse og sekulære organisasjoner. Denne analysen sammenholder også styrken i variasjonen på individ- og kontekstnivå (stat). Blant kontrollvariablene på kontekstnivå er organisasjonssamfunnets styrke i de ulike landene som er undersøkt, målt ved gjennomsnittlig antall sekulære organisasjonsmedlemskap.

Analysene bekrefter Inglehart og Norris og Putnam og Campbells allmenne poeng: I Europa sett under ett er de som deltar aktivt i religiøse organisasjoner noe

62. Man kan innvende at Putnam og Campbell snakker om et bredere sett av deltakelse i kirkelige aktiviteter («involved in the social life of a congregation») enn kun deltakelse i religiøse seremonier. Men om man benytter deres eget materiale (Faith Matters-surveyen) og ser på sammenhengen mellom deres indeks for religiøsitet og indeks for religiøst baserte sosiale nettverk finner man at religiøsitet er en nødvendig forutsetning for omfattende religiøse bånd (se Figur 25 på side 136 i appendiks). Knappt noen av de som er under gjennomsnittet religiøse er over gjennomsnittet «involved in the social life of a congregation». Indeksen for religiøst baserte sosiale nettverk inneholder «having close friends at church, discussing religion frequently with your family and friends, and taking part in small groups at church». (Putnam & Campbell 2010, 472).

mer tillitsfulle enn gjennomsnittet.⁶³ Sammenliknet med de som ikke er medlem i noen organisasjon, er den predikerte andelen som uttrykker slik tillit rundt seks prosentpoeng høyere. Imidlertid viser analysene noen andre interessante trekk:

For det første er variasjonene mellom land større enn variasjonene *internt i* land. Styrken i det sekulære organisasjonssamfunnet, operasjonalisert ved det aggregerte, gjennomsnittlige antallet ikke-religiøse organisasjonsmedlemskap, har en sterk og robust sammenheng med tillit som langt overgår det vi finner på individnivå. En person med organisasjonstilknytning i et land med svakt organisasjonssamfunn har 24 prosents sannsynlighet for å mene at folk flest er til å stole på, mens en person uten organisasjonstilknytning i et sterkt organisasjonssamfunn har 46 prosents sannsynlighet for å svare det samme.⁶⁴ Denne sammenhengen er klart signifikant selv når det kontrolleres for individuelle forhold, økonomisk utviklingsnivå, protestantisme, religiøs fraksjonalisering og inntektsulikhet.

For det andre har medlemskap og frivillig arbeid i religiøse organisasjoner like sterk sammenheng med tillit (Norris og Inglehart ser bare på medlemskap uten å ta hensyn til aktivitetsnivå). De som er medlemmer har også høyere tillit enn de som står utenfor, selv når vi kontrollerer for frivillig arbeid, og dermed skiller ut en gruppe som trolig i mindre grad har direkte sosial kontakt med andre medlemmer av den religiøse organisasjonen. Det samme mønsteret gjelder medlemskap i andre organisasjonstyper.⁶⁵ Dette gir en indikasjon på at årsaksretningen kanskje ikke er slik Putnam forutsetter: at det er aktiv deltakelse som skaper generalisert tillit gjennom sosialisering. En vel så sannsynlig fortolkning er at det er snakk om en seleksjonseffekt: at personer med høy generalisert tillit har større sannsynlighet for å melde seg inn i organisasjoner fordi de har større tro på at slikt samarbeid har noe for seg. Analyser som er gjort på panel-data, der enkeltindivider følges over tid, tyder på at seleksjonseffekter er mer

63. Dette utslaget er statistisk signifikant ($p=,013$).

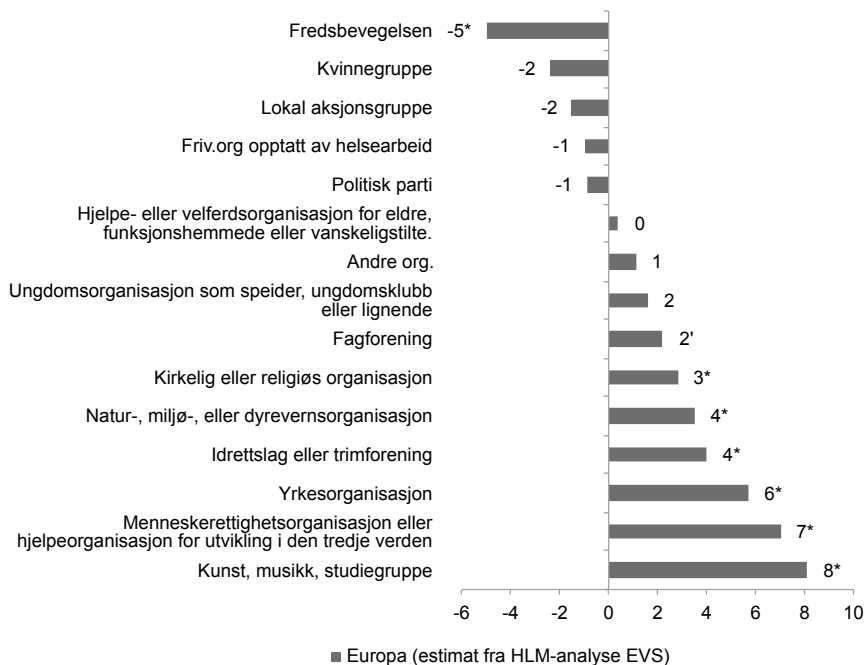
64. Estimer basert på samme analyse som Tabell 6. Svakt organisasjonssamfunn er her definert som 5. percentil i fordelingen på gjennomsnittlig antall sekulære organisasjonsmedlemskap, mens sterkt organisasjonssamfunn er den 95. percentilen. Det aggregerte omfanget av religiøs organisasjonsdeltakelse hadde ingen signifikant sammenheng med tillit i denne analysen.

65. Begge sammenhengene er signifikante på 99 %-nivå.

framtreddende enn sosialiseringseffekter når det gjelder organisasjonsdeltakelse og tillit (Bekkers, 2012).⁶⁶

Figur 12: Tilknyttet ulike typer organisasjoner og generalisert tillit

Basert på EVS (2008).

Figuren viser predikerte %-differanser i andelen som mener de fleste er til å stole på mellom de som er tilknyttet (medlem eller frivillig) og de som ikke er tilknyttet en organisasjonstype, kontrollert for antallet andre organisasjonstilknytninger vedkommende har. Estimer basert på HLM-analyse, med kontrollvariabler som spesifisert i Tabell 6. For lokal aksjonsgruppe ble det spesifisert: «som arbeider med saker som fattigdom, boligproblemer, arbeidsledighet eller raseproblematikk». Signifikante sammenhenger på 95 %-nivå er markert med stjerne.

For det tredje er det ingen forskjell mellom «effekten» av å tilhøre en religiøs organisasjon og å tilhøre en av de andre 14 organisasjonstypene som listes opp

66. Bekkers (2012) baserer seg på data som følger de samme individene over tid, og konkluderer med at sammenhengen mellom generalisert tillit og organisasjonsdeltakelse skyldes seleksjonseffekter. Han føyer seg dermed til hovedtyngden av den empiriske litteraturen de siste ti årene, som peker i retning av at den positive sammenhengen mellom tillit og organisasjonsdeltakelse skyldes at personer som i utgangspunktet er tillitsfulle oftere engasjerer seg i organisasjoner, ikke at de blir tillitsfulle av deltakelsen.

i EVS-materialet. Dette er ytterligere spesifisert i Figur 12, som viser «netto-effekten» av den enkelte organisasjonstilknytning på tillit, kontrollert for alle andre organisasjonstilknytninger vedkommende har. Figuren viser at medlemmene av menneskerettsorganisasjoner og kunst- og kulturorganisasjoner skiller seg som særlig tillitsfulle. Nettbidraget til religiøse organisasjoner er midt på treet.⁶⁷ Det er derfor begrenset støtte for å hevde at slike organisasjonsnettverk er «supercharged» med hensyn til tillit, all den tid tilhørighet til andre typer organisasjoner viser samme samvariasjonsmønster. Funnene gjenspeiler trolig først og fremst at de som er tilknyttet frivillige organisasjoner generelt er noe mer tillitsfulle enn de som ikke er tilknyttet slike organisasjoner.

Norge og USA

Til nå har vi analysert Europa samlet. Hvordan ser disse sammenhengene ut i Norge? Verken deltakelse i religiøse seremonier eller medlemskap (aktivt eller passivt) i religiøse frivillige organisasjoner har noen sammenheng med generalisert tillit i de norske EVS- og WVS-materialene. Vi undersøkte også sammenhengen mellom aktiv deltakelse i religiøse frivillige organisasjoner og tillit med utgangspunkt i Undersøkelse om frivillig innsats (2009) (Wollebæk & Sivesind, 2010) (analyser ikke vist). Verken før eller etter kontroll for bakgrunnsvariabler hadde tid brukt til aktiv deltakelse i religiøse organisasjoner noen sammenheng med generalisert tillit.⁶⁸

Ved hjelp av European Social Survey-dataene fra 2002, der det også ble stilt spørsmål om man hadde *venner* i ulike typer frivillige organisasjoner, undersøkte vi også «supercharged friendship»-hypotesen spesifikt: At religiøst baserte sosiale nettverk skiller seg kvalitativt fra andre typer sosiale nettverk fordi de er moralsk ladede på en annen måte enn sekulære nettverk (Putnam og Campbell 2010, 477). Med utgangspunkt i det norske ESS-materialet fant vi at personer

67. Tilhørighet til fredsbevegelsen gir som figuren viser signifikant negativt utslag når det kontrolleres for andre organisasjonstilknytninger. Her må det imidlertid tas i betraktning at dette er den minste organisasjonskategorien som er nevnt i skjemaet, og at den dermed er mer sårbar for tilfeldige utslag. I dette tilfellet skiller Albania seg ut med langt flere medlemmer/frivillige i denne kategorien (6 prosent sammenliknet med 1 prosent i materialet som helhet). Når Albania holdes utenfor, er sammenhengen ikke lenger signifikant.

68. Aktiv deltakelse ble her målt som samlet tid brukt til frivillig arbeid og deltakelse i medlemsaktiviteter. Det samme gjaldt deltakelse i andre frivillige organisasjoner. Både timetall siste år, logaritmen av timetallet og dikotomier basert på et kategorisert mål (ingen timer, <1 time i måneden, <1 time i uka og >1 time i uka) ble forsøkt. Ingen av disse hadde signifikante sammenhenger med generalisert tillit når det ble kontrollert for bakgrunnsvariabler.

som har personlige venner i religiøse eller kirkelige organisasjoner scorer 0,28 poeng høyere på tillitsskalaen fra 0–10 enn personer som ikke har slike personlige venner, kontrollert for standard bakgrunnsvariabler.⁶⁹ Men de som hadde personlige venner i én eller flere av de andre organisasjonskategoriene som listes opp i spørreskjemaet, scoret 0,41 poeng høyere.⁷⁰ Når det i tillegg ble kontrollert for allmenn sosial aktivitet – hvor ofte man møtte kolleger, slektninger og venner i sosial sammenheng og hvor ofte man deltok i sosiale sammenhenger sammenliknet med andre på samme alder – ble begge sammenhenger svekket. Sammenhengen med venner i religiøse organisasjoner var da ikke lenger statistisk signifikant.⁷¹

Tilsvarende analyser ble gjennomført for de 18 andre landene som deltok i denne ESS-runden. Ikke i noe land hadde venner i religiøse organisasjoner signifikant sammenheng med tillit uten at venner i sekulære organisasjoner også hadde det. I seks tilfeller hadde sekulære organisasjonsbånd positive sammenhenger med tillit, mens ingen slik sammenheng framtrådte i religiøse organisasjoner.⁷²

Det er vanskelig å finne støtte i de tilgjengelige dataene for at religiøst baserte sosiale bånd representerer noe kvalitativt annerledes enn sosiale bånd i for eksempel et idrettslag, en hobbyforening eller en fagforening med hensyn til tillit. Det disse analysene viser, er antakelig det nokså trivielle faktum at personer som har mange venner er mer tillitsfulle enn personer som har færre venner. Sosial interaksjon bidrar oftest til å styrke tillitsrelasjoner, og folk med et

69. Signifikant på 95 %-nivået. N=1937. Kontrollvariabler var alder, kjønn, utdanning, størrelse på bosted og husstandsinntekt.

70. Signifikant på 99 %-nivået.

71. Ustandardisert beta for personlige venner i religiøs/kirkelig organisasjon var ,23 ($p=.082$) og for venner i sekulær organisasjon ,26 ($p=.013$). Sammenhengene med sosiale møter med venner, slektninger og kolleger og deltakelse i sosiale aktiviteter sammenliknet med andre på samme alder var begge signifikante på 99 %-nivå. De som hadde daglig sosial kontakt scoret 0,9 poeng høyere på tillitsskalaen enn de som aldri hadde det, og de som deltok mye oftere i sosiale aktiviteter enn folk på samme alder scoret 0,9 poeng høyere enn de som deltok mye sjeldnere.

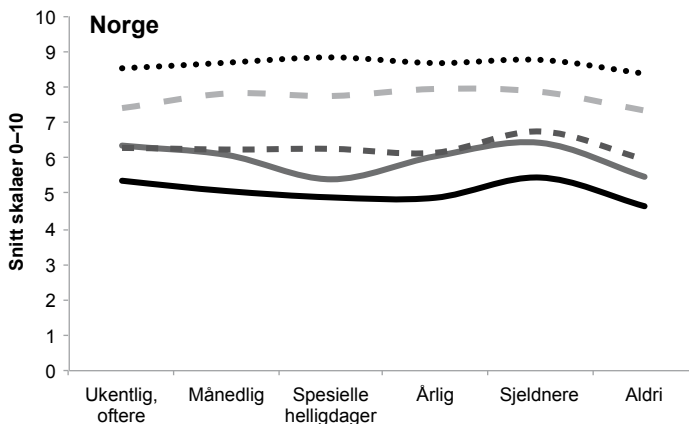
72. Med signifikansnivå på 95 %. De seks landene var Østerrike, Finland, Storbritannia, Italia, Portugal og Slovenia. I Belgia, Tyskland, Israel, Nederland, Polen og Sverige hadde venner i både religiøse og sekulære organisasjoner signifikant sammenheng med generalisert tillit. Kontrollvariabler var alder, kjønn, utdanning, størrelse på bosted og husstandsinntekt. Med kontroller for øvrig sosial aktivitet, var venner i religiøse organisasjoner signifikant forbundet med tillit i fire land (Tyskland, Israel, Nederland og Polen), mens venner i sekulære organisasjoner var signifikant forbundet med tillit i ni land (Østerrike, Belgia, Tyskland, Italia, Nederland, Norge, Polen, Sverige og Slovenia).

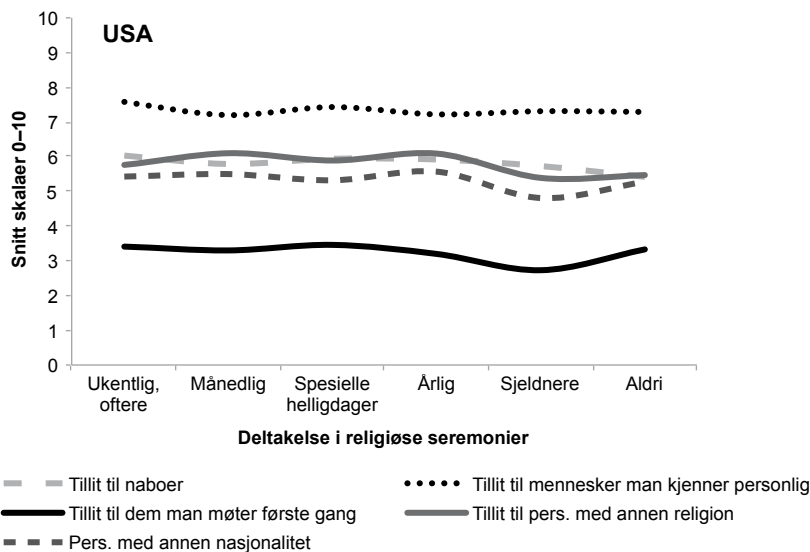
grunnleggende positivt syn på andre mennesker vil ha lettere for å etablere nye sosiale bånd.

Det er imidlertid mulig at den særegne effekten av den religiøse deltakelsen ikke fanges opp av det generelle spørsmålet om tillit til «folk flest». Det er også mulig at sammenhengene Putnam og Campbell mener å observere er et særamerikansk fenomen som skyldes at religionen spiller en relativt sett mye større rolle i sivilsamfunnet i USA og derfor ikke lar seg reprodusere i mer sekulære samfunn som Norge. I Figur 13 henter vi derfor igjen fram World Values Survey, og ser på aktiv deltakelse i religiøse sammenhenger og tillit til ulike grupper i Norge og USA.

Figuren viser sammenhengen mellom deltakelse i religiøse seremonier (utenom bryllup, begravelser og dåp) og tillit til ulike grupper. Tallene i figuren er estimer fra en regresjonsanalyse der vi kontrollerer for alder, kjønn, utdanning, bosted og hvorvidt man er aktivt eller passivt medlem i en ikke-religiøs frivillig organisasjon. Denne kontrollen er nødvendig for å skille ut eventuelle særegne effekter av religiøs aktivitet, som Putnam og Campbell mener representerer noe kvalitativt annerledes og sterkere enn annen aktivitet i sivilsamfunnet. Regresjonsanalysen som danner grunnlaget for beregningene i figuren er lagt ved som Tabell 14 på side 137 i appendiks til denne rapporten.

Figur 13: Deltakelse i religiøse seremonier og tillit til ulike grupper, Norge og USA

World Values Survey (2007), estimater fra OLS-regresjoner med kontroller for alder, kjønn, utdanning, bosted og ikke-religiøs organisasjonsdeltakelse.

Analysene bekrefter at sammenhengene mellom deltakelse i religiøse seremonier og tillit er beskjedne i Norge. I Norge skiller én gruppe seg svakt, men signifikant ut på spørsmålene som omhandler de mest overskridende tillitsformene, tillit til mennesker av annen nasjonalitet og religion og til fremmede: de som deltar i religiøse seremonier sjeldnere enn en gang i året, men oftere enn aldri. Disse utgjør 18 prosent av de norske respondentene. Det er lite sannsynlig at det er det ene tilfellet av religiøs deltakelse annethvert eller hvert tredje år som er årsak til disse utslagene. En mer sannsynlig fortolkning er at ikke fullstendig å avvise deltakelse i slike seremonier uttrykker en større grad av åpenhet overfor kulturer man ikke selv er del av, som gjenspeiles i svarene på spørsmål om tillit til fremmede og mennesker med annen bakgrunn.⁷³

Det samme er også tilfelle i USA; amerikanere som deltar ofte i slike seremonier er jevnt over *ikke* mer tillitsfulle enn andre.⁷⁴ I USA er det kun én sammenheng som er statistisk signifikant: De som deltar mest aktivt i religiøst liv har

73. Få i denne gruppen er opptatt av Gud eller religion. På skalaen fra 1–10 som måler hvor viktig Gud er i livet, plasserer 14 prosent seg på det syvende punktet eller høyere, mens 72 prosent plasserer seg på det tredje punktet eller lavere.

74. Dette sammenfaller også med Berggren og Bjørnskovs (2009) analyse av General Social Survey-data fra USA.

noe høyere tillit til nabolaget enn de som aldri deltar. Igjen må imidlertid styrken i sammenhengen sies å være beskjeden. De som deltar i religiøse seremonier ukentlig eller oftere scorer 0,3 poeng høyere på en skala fra 0–10 enn de som deltar sjeldnere enn årlig.

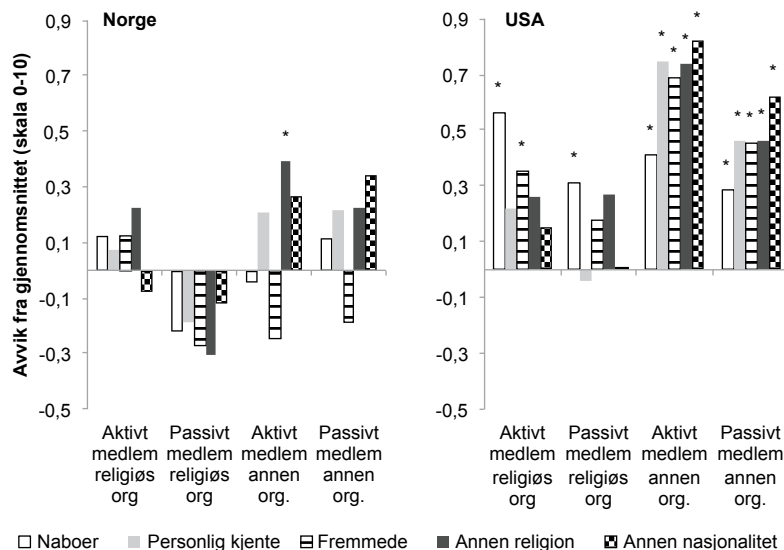
Hva så med religiøs organisasjonsaktivitet? Sammenhengen mellom ulike former for tillit og aktiv og passiv tilknytning til religiøse frivillige organisasjoner er vist i Figur 14. Resultatene viser at sammenhengene mellom organisasjonsaktivitet – både av religiøs og annen art – og tillit er sterkere i USA enn i Norge. I Norge finner vi bare én signifikant, men svak sammenheng – mellom aktivt medlemskap i ikke-religiøse organisasjoner og tillit til personer av annen religion. De svake sammenhengene er i tråd med tidligere forskning på sammenhengen mellom aktiv deltakelse og tillit blant medlemmer i norske frivillige organisasjoner (Wollebæk & Selle, 2002b).

I USA er bildet et annet. Både aktive og passive medlemmer av frivillige organisasjoner har høyere tillit til de fleste grupper enn andre amerikanere, kontrollert for andre kjennetegn. At passive medlemskap slår nesten like sterkt ut som aktive, peker imidlertid i retning av at det ikke primært er sosialisering gjennom organisasjonsdeltakelsen i seg selv som skaper det høyere tillitsnivået, men at personer med høy tillit oftere melder seg inn i organisasjoner. Det er altså mer sannsynlig at det er snakk om en seleksjonseffekt enn en sosialiseringseffekt.

Også deltakelse i religiøse organisasjoner har sammenheng med visse typer tillit. Aktive og passive medlemmer av religiøse organisasjoner er mer tillitsfulle overfor nabolaget, og aktive medlemmer av religiøse organisasjoner uttrykker også større tillit til mennesker de møter første gang. De skiller seg ikke ut med større tillit til personer de kjenner, til mennesker av andre nasjonaliteter eller mennesker av andre religioner. Med unntak for nabolaget, er imidlertid sammenhengene svakere mellom religiøs organisasjonsdeltakelse og tillit, enn de er mellom ikke-religiøs organisasjonsdeltakelse og tillit. WVS-dataene gir altså i liten grad grunnlag for å betrakte religiøs organisasjonsdeltakelse som en kvalitativt annerledes og sterkere kilde til prososiale verdier enn andre typer organisasjonsdeltakelse.

Figur 14: Deltakelse i religiøse frivillige organisasjoner, andre typer frivillige organisasjoner og tillit til ulike grupper, Norge og USA

World Values Survey (2007).

Avvik fra gjennomsnittet på skalaer (0–10), estimert fra OLS-regresjoner med kontroller for alder, kjønn, utdanning og bosted. Signifikante sammenhenger på 95 %-nivå er markert med *.

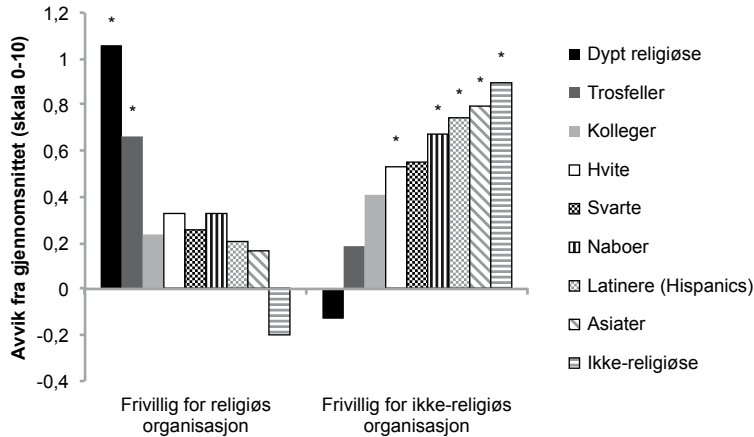
Vi har allerede sett at det er begrenset støtte i Putnam og Campbells eget data-materiale for konklusjonen om at religiøse (i betydningen sterkt troende) amerikanere er mer tillitsfulle enn andre. Unntaket er tillit til andre dypt religiøse og til medlemmer av samme trossamfunn. I hvilken grad gir *Faith Matters*-studien grunnlag for å konkludere at amerikanere som er aktive innenfor religiøse eller kirkelige organisasjoner er mer tillitsfulle?

Figur 15 viser avvik fra gjennomsnittsverdiene for tillit til ulike grupper (skalaer fra 0–3 er omkodet til å gå fra 0–10 for å gjøre tolkningen lettere). Estimaten er kontrollert for alder, kjønn, utdanning og urbaniseringsgrad, og religiøst og ikke-religiøst frivillig arbeid inn går i samme modell. Figuren viser at frivillig arbeid for en religiøs organisasjon bare er signifikant forbundet med tillit til to grupper: dypt religiøse og medlemmer av samme trossamfunn (trossfeller).

Frivillig arbeid for ikke-religiøse formål er derimot forbundet med høyere tillit til hvite, naboer, latinere, asiater og ikke-religiøse.⁷⁵

Figur 15: Frivillig arbeid for religiøs og ikke-religiøs organisasjon og tillit til ulike grupper (USA)

Faith Matters Survey, 2006.

Note: Signifikante sammenhenger på 95 %-nivå er markert med *.

Det er mulig at bruken av frivillig arbeid og aktive medlemskap som indikatorer i figurene ovenfor gjør at den positive effekten av religiøse nettverk blir underrapportert. *Supercharger*-hypotesen legger jo særlig vekt på den særegne kraften i *uformelle*, religiøse nettverk – «friends at church» (Putnam & Campbell 2010, 472). Forfatterne mener slike nettverk har betydelig sterkere betydning for godt naboskap og prososiale holdninger enn øvrige, «generic social networks», det vil si antallet venner man har samlet sett (*op.cit.*).

Også dette argumentet ble undersøkt ved hjelp av Faith Matters-surveyen. Religiøst baserte sosiale nettverk og «generiske» sosiale nettverk ble ført inn i samme analyser som over (med kontroller for bakgrunnsvariabler). Religiøst baserte sosiale nettverk hadde signifikante, positive sammenhenger med tillit til de samme to gruppene som vist over – dypt religiøse og personer som tilhører

75. En analyse av deltakelse i religiøse seremonier med de samme kontrollvariablene (ikke vist) viste det samme mønsteret: Kun når det gjelder tillit til medlemmer av samme religion og dypt religiøse har slik aktivitet noen positiv og signifikant sammenheng med tillit.

samme religion. Sammenhengen med tillit til ikke-religiøse var negativ, og det samme gjaldt generalisert tillit (om folk flest er til å stole på). For «generiske» sosiale nettverk finner vi derimot signifikante positive sammenhenger med tillit til asiater, svarte, hvite, naboer, ikke-religiøse, kolleger, personer som tilhører samme religion, samt generalisert tillit.⁷⁶

Putnam og Campbell (2010, 460–461) hevder i *American Grace* at religiøse amerikanere stoler mer på så å si alle andre grupper enn sekulære amerikanere. De viser her i en fotnote til et annet datamateriale (Social Capital Benchmark Study), men det hevdes samtidig at «this broad pattern is fully confirmed in the 2006 Faith Matters Survey (...)» (s. 633). Det framgår ikke tydelig på hvilken måte deres datamateriale bekrefter dette mønsteret.

Denne rapportens reanalyser av Putnam og Campbells eget materiale, samt data fra World Values Survey, sår tvil om hvor robust denne konklusjonen er. Verken når det gjelder grad av religiøs tro eller aktiv deltakelse i religiøse seremonier eller organisasjoner skiller religiøse mennesker seg ut med høyere tillit – det være seg i USA, Norge, eller i de fleste europeiske land.

Analysen av Putnam og Campbells materiale viser derimot at religiøs tro har en lineær og negativ sammenheng med generalisert tillit blant amerikanere. Det er de minst religiøse, og ikke de troende, som stoler mest på «folk flest». Med hensyn til aktiv religiøs deltakelse fant vi en svak, positiv sammenheng mellom aktiv religiøs deltakelse og tillit til naboer i USA i World Values Survey-dataene, som ikke lot seg reproducere i *Faith Matters*-materialet. For alle andre typer tillit, var imidlertid sammenhengen med ikke-religiøs organisasjonsdeltakelse sterkere enn sammenhengene med religiøs organisasjonsdeltakelse. Om vi som Putnam (2000) velger å fortolke sammenhengen som en årsakssammenheng, det vil si at det er organisasjonsdeltakelsen som gjør folk mer tillitsfulle, er

76. Med signifikant menes her $p < .05$ i en OLS-regresjonsanalyse. Kontrollvariabler er alder, kjønn, utdanning og tettbygd-spreddbygd bosted. Religiøst baserte sosiale nettverk og generiske sosiale nettverk er målt ved ordinalvariabler: 1=Ingen venner, 2=1–2 venner, 3=3–5 venner, 4=5–10 venner og 5=10 eller flere venner. Spørsmålet om generiske sosiale nettverk er formulert slik: «Now, how about friends? About how many close friends do you have these days, if any? These are people you feel at ease with, can talk to about private matters, or call on for help. Would you say that you have no close friends, one or two, three to five, six to ten, or more than that?». Religiøse nettverk er målt ved hjelp av spørsmålet: «How many close friends do you have in this congregation? Do you have no close friends, 1 to 2, 3 to 5, 6 to 10 or more than 10 at this congregation?». De som ikke er medlem av trossamfunn eller som deltok i religiøse seremonier årlig eller sjeldnere fikk ikke spørsmålet. Disse er gitt laveste verdi på variabelen. De signifikante sammenhengene mellom tillit og religiøst baserte nettverk som er omtalt i teksten gjør seg gjeldende også når det ikke kontrolleres for generiske sosiale nettverk.

nettobidraget fra ikke-religiøs organisasjonsdeltakelse langt større enn fra det religiøse organisasjonslivet, også i USA.⁷⁷

I USA skiller religiøse mennesker seg imidlertid klart ut med en sterk tillit til personer av samme tro og andre dypt religiøse. Det er altså i hovedsak «bonding» tillit, tillit som er begrenset til de religiøses inngrupper, som korrelerer med religiøs tro og religiøst basert frivillighet og sosial kontakt. Ateister står generelt lavt i kurs. En annen studie av Edgell et al. (2006) understreker ateisters utgruppe

status i USA med enda større tydelighet: 40 prosent av amerikanerne mener ateister «overhodet ikke deler min visjon av det amerikanske samfunn» – et høyt tall sammenliknet med muslimer (26 prosent), homoseksuelle (23 prosent) og konservative kristne (14 prosent). To år etter 11. september 2001 var det langt flere amerikanere som fryktet at barna deres skulle gifte seg med en ateist (48 prosent) enn en muslim (34 prosent).

De troende i norsk sammenheng er derimot jevnt over som folk flest – verken mer eller mindre «nice» – om tillit kan tjene som mål på dette. Dette bekrefter inntrykket fra eksperimentelle studier, som stort sett ikke finner sammenhenger mellom religiøsitet, tillit, ærlighet og andre verdier som gjerne oppfattes som prososiale.

Ulike trossamfunn og tillit

Til nå har vi for det meste behandlet ulike religioner samlet. For Norges del innebærer dette at vi hovedsakelig har snakket om protestanter, som numerisk sett utgjør flertallet av de troende.

Det er imidlertid rimelig å anta at det finnes forskjeller i tillitsnivået mellom personer med tilhørighet til ulike religioner, også i Norge. En undersøkelse fra 2009 tyder på at muslimer har lavere tillit til at myndighetene opptrer rettferdig. Den samme undersøkelsen indikerer at muslimer i større grad enn majoriteten mener at man ikke bør rette seg etter lover som strider mot religiøse lederes overbevisninger (Kinander, 2013). Dette kan peke i retning av svakere tillit til storsamfunnet. Videre har de fleste medlemmer av ikke-protestantiske trossamfunn enten selv innvandret fra, eller har familiebakgrunn fra, samfunn med lavere tillitsnivå enn det norske. Variasjoner mellom teologiske dogmer kan også spille inn: den protestantiske lærens «horisontale» karakter og sterke vektlegging

77. Som tidligere nevnt, er en slik årsakssammenheng tvilsom og dårlig dokumentert. Det er sannsynlig at korrelasjonen mellom organisasjonsaktivitet og tillit skyldes seleksjonseffekter, det vil si at tillitsfulle mennesker har lettere for å involvere seg aktivt i organisasjoner.

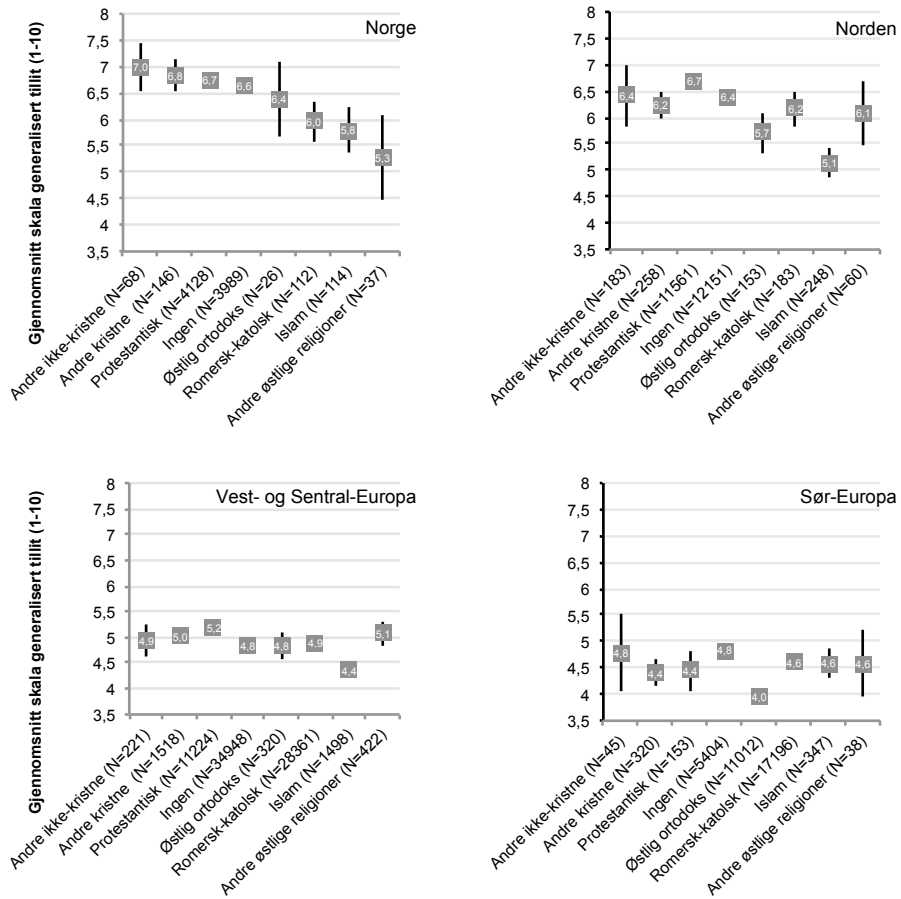
av individet skiller seg både fra islam og fra andre kristne trosretninger (kattolisisme og ortodoksi). Effekten av aktiv deltakelse i minoriteters trossamfunn kan også skille seg fra effekten av deltakelse i majoritetssamfunnets religiøse organisasjoner. Loga (2012) framhever at synet på familien, barneoppdragelse og kjønnsroller i minoritetstrossamfunn kolliderer med den norske majoritetsbefolkningens sterke individualisme og vektlegging av likestilling m.v. Omfattende religiøs deltakelse blant minoriteter vil kunne sementere asymmetriske normsystemer (Knight, 2001) mellom majoritet og minoritet og dermed potensielt skape grobunn for mistillit mellom grupper.

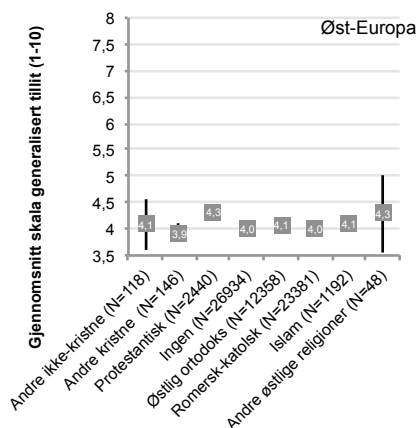
Som diskutert innledningsvis, er det et gjennomgående problem at antallet respondenter blir for lavt til å tillate meningsfulle statistiske analyser av minoritetsreligioner i Norge. Nedenfor forsøker vi å bøte på dette problemet ved å kombinere alle fem rundene av European Social Survey som ble gjennomført mellom 2002 og 2010. På denne måten får vi et noe større antall respondenter å arbeide med. Vi benytter oss også av data fra Undersøkelse om frivillig innsats fra 2009, der vi hadde et ekstrapvalg respondenter med innvandrings- eller familiebakgrunn fra Afrika og Asia.

Begge materialene har begrensninger. De inneholder bare spørsmål om generalisert tillit (tre skalaspørsmål), ikke andre tillitsformer. Det er også en begrensning at ESS-materialet dekker en periode på åtte år, der samfunnskonteksten spørsmålene har blitt besvart i har endret seg underveis. I de multivariate analysene kontrolleres det imidlertid for undersøkelsesår. Undergruppene er videre fortsatt små for de fleste av kategoriene selv etter at de fem undersøkelsene er slått sammen. I Undersøkelse om frivillig innsats er det ikke stilt spørsmål om religiøsitet og medlemskap i ulike trossamfunn, bare generelle spørsmål om deltakelse i religiøse organisasjoner. Resultatene bør derfor tolkes med varsomhet.

Figur 16: Tilhørighet til trossamfunn og generalisert tillit i Europa

Gjennomsnitt skala 0–10.

Kilde: ESS runde 1-5 (2002-2010) slått sammen. Bivariate sammenhenger. De svarte strekene viser 95% konfidensintervaller. Analysene for hver region er vektet etter folketall. N vist i figuren er uvektet. Norden: Danmark, Finland, Sverige. Vest- og Sentral-Europa: Østerrike, Belgia, Sveits, Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Irland, Luxembourg, Nederland. Sør-Europa: Portugal, Kypros, Spania, Hellas, Italia. Øst-Europa: Tsjekkia, Estland, Kroatia, Ungarn, Polen, Russland, Slovenia, Slovakia, Ukraina.

Vi ser på ESS-dataene først. I Figur 16 sammenlikner vi personer med tilhørighet til ulike trossamfunn i Norge og i Europa ellers. I spørreskjemaet er det først stilt spørsmål om man tilhører «en bestemt religion eller trosretning». De som svarer nei på spørsmålet er vist som «ingen» i figuren over. De som svarer ja, blir bedt om å velge mellom «Den norske Kirke», «Katolsk kirke», «Ortodoks kirke (gresk, russisk, andre)», «Andre protestantiske trossamfunn (f.eks. frikirker, anglikanske kirke, pinsevenner og andre)», «Andre kristne trossamfunn (f.eks. Jehovas vitner, mormonerne)», «Det mosaiske trossamfunn (jødisk)», «Islam (muslimsk)», «Østlige religioner (f.eks. buddhisme, hinduisme, sikh, shintoisme, taoisme, konfutsianisme)» og «Andre ikke-kristne religioner». Det er mulig at noen norske respondenter kan ha tolket Humanetisk Forbund inn i kategorien «andre ikke-kristne religioner». En indikasjon på dette kan være at 22 respondenter (32 prosent) blant nordmenn som har valgt «andre ikke-kristne religioner» plasserer seg på verdien 0 på skalaen fra 0-10 som måler egenvurdert religiøsitet, det vil si at de overhodet ikke er religiøse. Til sammenlikning gjelder dette ingen av de som tilhører østlige religioner, og bare fire prosent av muslimer.

Om vi ser på Norge først, viser gjennomsnittsverdiene og feilmarginene at personer med tilhørighet til romersk-katolske, islamske eller andre østlige trossamfunn uttrykker signifikant lavere generalisert tillit enn de som tilhører

protestantiske, andre kristne eller andre ikke-kristne trossamfunn. Det er ingen forskjeller mellom de som tilhører protestantiske, andre kristne eller andre ikke-kristne religioner og de som ikke tilhører noe trossamfunn.⁷⁸ I en multivariat analyse med kontroll for alder, kjønn, utdanning og bosted, har fortsatt tilhørighet til muslimske, andre østlige og katolske trossamfunn signifikant negativ sammenheng med tillit til andre mennesker. De fleste respondenter med tilhørighet til islam, den katolske kirken og andre østlige religioner har innvandringsbakgrunn fra land med lavere tillitsnivå enn Norge. Kun et fåtall respondenter med ikke-vestlig innvandringsbakgrunn oppgir at de ikke er medlemmer i et trossamfunn. Det er derfor vanskelig å skille betydningen av å tilhøre et trossamfunn fra effekten av å ha innvandret fra eller ha familiebakgrunn fra lavtillitskulturer.⁷⁹

Tillitsnivået blant personer som tilhører islam, katolisisme og andre østlige religioner, som for det meste har innvandrerbakgrunn, er likevel høyt i Norge sammenliknet med hele befolkninger i andre deler av Europa. I en mer rigorøs statistisk analyse av deler av ESS-materialet har Dinesen og Hooghe (2010) vist at det i nokså stor grad skjer en «akkulturasjon» av tillit: Innvandrere nærmer seg (men tangerer ikke i høytillitssamfunn) tillitsnivået i landet de migrerer til. Her er det imidlertid grunn til nok en gang å minne om den gjennomgående lavere responsraten blant innvandrere ved slike undersøkelser. Man kan anta at innvandrere med minst grad av fortrolighet med kulturen i det nye hjemlandet er gjennomgående underrepresentert. Dette gjør at tillitsnivåene trolig overrapporteres noe for minoritetsbefolkningen som helhet.

Uslaner (2002) argumenterer for at generalisert tillit er en grunnleggende verdiorientering som formes tidlig i livsløpet. Han støtter seg her til Eriksons (1960) teori om psykososial utvikling. Med dette mener han ikke at denne verdien er uforanderlig eller upåvirkelig.⁸⁰ Grad av generalisert tillit som voksen er en blanding av verdiene man mottar som barn, erfaringer man gjør og idealer man støtter seg til senere i livet (Uslaner 2002, kap. 4-2). Slik tillit er en seig

78. Her skal det nevnes at mange av de som sier de ikke tilhører noen spesiell religion er langt høyere (46 prosent) enn andelen som ikke er medlem av Den norske kirke. Det er derfor sannsynlig at mange passive medlemmer av Den norske kirke har krysset av for at de ikke har noen trossamfunnstilhørighet.

79. I det norske materialet er far født utenlands blant 82 % av katolikkene, 88 % av ortodokse, 98 % av muslimer, 84 % andre østlige religioner. De fleste innen de fire kategoriene med høyest tillit har norsk bakgrunn (også andre ikke-kristne religioner, 88 %). Gjennomsnittsverdien på tillitsindeksen blant norske respondenter med far født i Afrika eller Asia er 5,8, altså det samme som gjennomsnittet for muslimer (N=182).

80. I andre arbeider har han argumentert for at forhold som korrupsjon og sosial ulikhet (Rothstein & Uslaner 2005) samt boligsegregering (Uslaner 2012) påvirker generalisert tillit negativt.

struktur, men den er ikke statisk. At tillitsnivået nærmer seg, men ikke tangerer, tillitsnivået i det nye vertslandet, kan sees som uttrykk for en slik «seig» tilpasning. Hvor man kommer fra fortsetter å spille en rolle, samtidig som betydningen av tillitsobjektet - «folk flest» - endrer innhold når man forflytter seg fra en lavtillitskontekst til en høytillitskontekst. Samtidig utviskes ikke det kulturelle avtrykket fra opprinnelsesland og primærsosialisering. Graden av akkulturasjon til tillitsnivået i det nye vertslandet vil dermed avhenge av integrasjon i og kontakt med majoritetskulturen.

I Europa for øvrig er mønstrene mindre konsistente. I Sør- og Øst-Europa scorer muslimer på nivå med kristne og ikke-troende, mens de ligger betydelig lavere i Vest- og Sentral-Europa og i de andre nordiske landene. Det er kun små forskjeller mellom katolikker og ortodokse på den ene siden og protestanter på den andre, med unntak av lavere tillit blant ortodokse i Sør-Europa, som skyldes det lave tillitsnivået i Hellas. I en «fixed effect» flernivåanalyse av hele materialet der det også kontrolleres for bakgrunnskjennetegn (se Modell 1, Tabell 17 i appendiks), finner vi likevel signifikante forskjeller. Protestanter scorer 0,16 poeng høyere enn gjennomsnittet på tillitsindeksen som går fra 0 til 10, mens muslimer på motsatt ytterkant scorer 0,16 poeng under gjennomsnittet. De som ikke tilhører noe trossamfunn scorer 0,08 poeng under snittet.

Hvor mye av disse forskjellene skyldes aktiv religiøs deltakelse? I Modell 2 i Tabell 16 på side 139 har vi undersøkt dette ved å innføre interaksjonstermer mellom tilhørighet til de ulike trossamfunn og deltakelse i religiøse seremonier. Tabell 7 viser estimerte avvik fra gjennomsnittet på tillitsindeksen på grunnlag av denne analysen.

Tabell 7: Deltakelse i religiøse seremonier i ulike trossamfunn og tillit

European Social Survey (2002–2010 slått sammen) Estimerte avvik fra gjennomsnittet..

Deltakelse i religiøse seremonier			
	<i>En gang i uka</i>	<i>Aldri</i>	<i>Signifikans Interaksjonsledd trossamfunn*religiøs deltakelse</i>
Trossamfunn			
Katolikk	,06	-,22	,006
Protestant	,20	-,05	,000
Muslim	-,26	-,19	,795
Ortodoks	-,06	-,22	,389
Annen kristen	-,10	-,17	,226
Jødisk	-,19	-,12	,225
Østlig religion	4,9	4,9	,092

N = 222,688 svar, 30 land. Se Tabell 16 på side 139, modell 2 for fullstendig analyse.

Analysen viser at det blant dem som tilhører ulike trossamfunn og aldri deltar i religiøse seremonier er små forskjeller på tillitsskalaen. Blant dem som deltar i religiøse seremonier en gang i uka er forskjellene mellom medlemmer av ulike trossamfunn tydeligere. Religiøst aktive protestanter scorer 0,5 poeng høyere på skalaen fra 0 til 10 enn tilsvarende religiøst aktive muslimer. Dermed ser det ut til at mye av forskjellene vi observerte mellom trossamfunnene skyldes at religiøs deltakelse slår ulikt ut avhengig av trossamfunn. Det var bare blant katolikker og protestanter at vi fant en svakt positiv sammenheng mellom aktiv religiøs deltakelse og tillit.

Det er altså forskjeller i tillitsnivået mellom religiøst aktive protestanter på den ene siden og muslimer og personer som tilhører østlige religioner på den annen, om vi ser Europa under ett. Forskjellene er større om vi begrenser oss til Sentral-, Nord- og Vest-Europa, der de fleste muslimer har innvandringsbakgrunn. Forskjellene på individnivå er imidlertid mindre framtrædende enn forskjellene mellom land. Det er bare svake tendenser til at «hierarkiske» religioner (katolisisme, ortodoks kristendom) har negativ sammenheng med tillit på *individnivå*, mens vi så i forrige kapittel at *samfunn* preget av disse trosretningene er gjennomgående klart mindre tillitsfulle. Det kulturelle fotavtrykket fra ulike religiøse tradisjoner lar seg definitivt spore i forskjellene vi observerer mellom land, men variasjoner mellom individer internt i land er av mindre omfang.

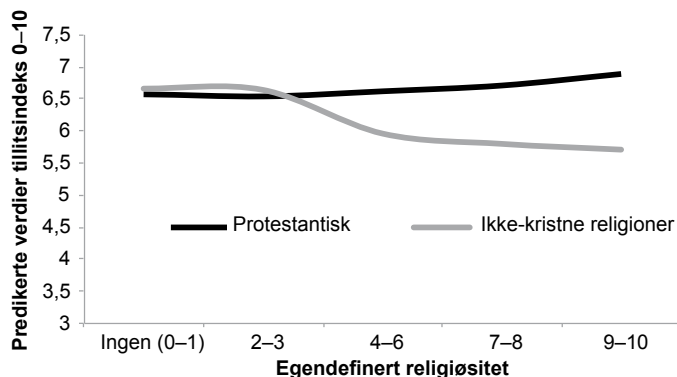
Hva så med Norge? Det er mulig at religiøsitet og aktiv deltakelse i trossamfunn har ulik effekt avhengig av om man tilhører majoritetsreligionen eller

en minoritetsreligion. Man kan tenke seg, som Loga (2012) er inne på, at aktiv deltakelse i minoriteters trossamfunn kan forsterke segmenterte og asymmetriske normsystemer mellom minoriteter og majoritet og innebære tilbaketrekking fra storsamfunnets institusjoner.

I det norske ESS-materialet finner vi ingen signifikante sammenhenger mellom aktiv religiøs deltakelse og tillit når vi bryter ned på ulike trossamfunn (se Tabell 16 på side 139 i appendiks). Derimot finner vi at egendefinert religiøsitet slår ulikt ut i ulike typer trossamfunn (Figur 17). Det er en svak, men signifikant positiv sammenheng mellom religiøsitet og tillit når vi ser på protestantiske trossamfunn isolert. For ikke-kristne trossamfunn er sammenhengen derimot negativ. Medlemmer av ikke-kristne trossamfunn som regner seg som relativt lite religiøse har samme tillitsnivå som medlemmer av protestantiske trossamfunn og som de som ikke er medlem noe sted.⁸¹ De som plasserer seg nærmere den religiøse enden av skalaen, scorer ett poeng lavere på tillitsindeksen enn de mer sekulære. Vi fant ingen signifikante sammenhenger mellom religiøsitet og tillit blant medlemmer av andre kristne trossamfunn eller blant ikke-medlemmer, og disse er derfor ikke vist i figuren.

Figur 17: Egendefinert religiøsitet og tillit i Europa

Predikerte verdier tillitsindeks 0–10. European Social Survey, norske data 2002–2010.

Estimer basert på OLS-regresjon (se Tabell 18 på side 141 i appendiks). Tillitsindeksen består av tre skalaspørsmål. N: Ingen trossamfunn: 3966, protestantisk 4116, andre kristne 281, ikke-kristne 220.

81. 22 prosent av medlemmene i ikke-kristne trossamfunn plasserer seg på de fire minst religiøse skalastegene (0–3). 46 prosent plasserer seg på de tre mest religiøse skalastegene (7–10).

Figuren er basert på en grovinndeling i trossamfunn mellom protestantiske, andre kristne og ikke-kristne trossamfunn. En finere inndeling av de ikke-protestantiske trossamfunnene (i islam, østlige religioner og andre ikke-kristne religioner) gir negative koeffisienter, men på grunn av lavere antall observasjoner er ingen av dem signifikante enkeltvis. Det lave tallet på observasjoner gjør det vanskelig å grave dypere i datamaterialet og finstudere undergrupper.

Kategorien «andre ikke-kristne religioner» skaper imidlertid problemer for tolkningen. Hvis det er riktig at en del medlemmer av Humanetisk Forbund har valgt denne kategorien (jfr. drøfting over), vil de ha blitt gruppert sammen med muslimer, buddhister og hinduer i figuren over. Analysen ble derfor gjennomført på nytt uten kategorien «ikke-kristne religioner». Tendensen er da den samme, men utslaget er ikke lenger statistisk signifikant. Det er derfor en viss usikkerhet knyttet til dette funnets robusthet.

Undersøkelse om frivillig innsats fra 2009 inneholder spørsmål om frivillig arbeid og aktiv medlemsdeltakelse som medlem og frivillig i både religiøse og sekulære organisasjoner.⁸² Denne undersøkelsen gir ikke mulighet til å skille mellom ulike trossamfunn, men den inneholder et ekstrautvalg av personer med minoritetsbakgrunn fra Afrika og Asia (utenlandsfødte med minimum fem års botid og norskfødte med to utenlandske foreldre). Dermed kan vi se om religiøs organisasjonsdeltakelse henger ulikt sammen med tillit når vi skiller majoritets- og minoritetsbefolkningen.

82. Se Wollebæk og Sivesind (2010) for mer informasjon om undersøkelsen.

Tabell 8: Tillitsindeks (0–10) og deltakelse i sekulære og religiøse frivillige organisasjoner

OLS-regresjon, standardiserte koeffisienter. Undersøkelse om frivillig innsats (2009).

	Majoritets- befolkning	Førstegenerasjons- innvandrere fra Afrika og Asia	Andre generasjons- innvandrere fra Afrika og Asia
Utdanning (1-5)	,170***	,095	-,025
Alder	,006*	,017†	-,010
Kvinne	,483***	,386	-,085
Aktiv religiøs organisasjon	,031	-,574†	,201
Aktiv sekulær organisasjon	,165	,687**	,225
Konstant	5,000***	4,216***	6,064***
R2	,038	,053	-,012
N	1467	233	209

Aktiv i organisasjoner: Har arbeidet frivillig eller brukt tid på medlemsaktiviteter siste år. Avhengig variabel: Indeks av tre skalaer 0-10: «Vil du stort sett si at folk flest er til å stole på, eller at en ikke kan være for forsiktig når en har med andre å gjøre», «Tror du at folk flest vil prøve å utnytte deg hvis de fikk sjansen, eller vil de prøve å behandle deg rimelig og rettferdig?», «Vil du si at folk stort sett prøver å være hjelpsomme, eller tenker de mest på seg selv?». *** sig. på 99.9%-nivå, ** sig. på 99%-nivå, * sig. på 95%-nivå. † sig. på 90%-nivå.

Sammenhengen mellom majoritetens og minoriteters organisasjonsdeltakelse og tillit er tidligere behandlet i Seggaard (2011). Hun viser at aktiv deltakelse i frivillige organisasjoner generelt har en sterkere positiv effekt blant minoritetsbefolkningen enn i majoriteten. Denne analysen bygger videre på Seggaards ved å skille mellom religiøs og annen organisasjonsdeltakelse. Det er ikke noe helt uproblematisk skille å gjøre, ettersom grensene mellom hva som er eksempelvis kulturaktivitet, internasjonal aktivitet og religiøs aktivitet ofte vil være flytende, særlig i minoritetsorganisasjoner. Her er vi prisgitt respondentenes egenklassifisering av aktiviteten. Svarene må derfor tolkes som uttrykk for hvilket område respondentene mener aktiviteten og formålet passer best inn i.

Med disse begrensningene i bakhodet, bekrefter Tabell 8 Seggaards (2011) konklusjon om at det særlig er blant førstegenerasjonsinnvandrere at organisasjonsdeltakelse henger sammen med generalisert tillit. Men sekulær og religiøs deltakelse peker i ulike retninger. Nettoeffekten av sekulær organisasjonsdeltakelse er positiv (signifikant på 99 %-nivået), mens nettoeffekten av religiøs deltakelse er negativ (men signifikant kun på 90 %-nivået). Blant andregenerasjon, det vil si barn av to innvandrerforeldre fra Afrika eller Asia, finner vi ingen sammenheng mellom organisasjonsengasjement og tillit, det være seg av religiøs eller sekulær art. Slik er det også for majoritetsbefolkningens del.

Analysene er beheftet med flere forbehold. De er basert på få respondenter (243 førstegenerasjonsinnvandrere). Vi mangler muligheten til å kontrollere for hvor lenge respondentene har bodd i Norge og til å skille mellom respondenter med ulik landbakgrunn. Vi kan ikke slå fast i hvor stor grad det er tillitsfulle innvandrere som søker seg til sekulære organisasjoner, eller om det er organisasjonsdeltakelsen som skaper tillit. Resultatene gir likevel en pekepinn på at det først og fremst er deltakelse i det sekulære organisasjonslivet som bidrar til akkulturasjon av generalisert tillit blant ikke-vestlige innvandrere, og ikke deltakelse i religiøse organisasjoner.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi gjennomgått tidligere forskning på sammenhengen mellom individuell religiøsitet og tillit, og analysert tilgjengelige data fra Norge, Europa og USA. Litteraturgjennomgangen viste at det er relativt lite støtte i empirisk forskning for Putnam og Campbells (2010) påstand om at religiøse mennesker er mer tillitsfulle og pålitelige. Analysene av de tilgjengelige surveydataene viste også – i kortversjon – at religiøse er som folk flest med hensyn til tillit.

Vi fant i liten grad *verdieffekter* av religiøsitet på tillit. Både i Norge og Europa var religiøse overbevisninger og tillit for det meste ukorrelert. Unntaket var de som mener det bare finnes én sann religion, og de som ønsker seg en nær kobling mellom religion og politikk. Disse uttrykte lavere tillit til folk flest enn andre personer, både i norsk og europeisk kontekst.

Dette er i tråd med Putnam og Campbells (2010) konklusjoner om religionens potensielt splittende effekt. På bakgrunn av deres framstilling var det imidlertid forventet at moderat troende amerikanere skulle skille seg positivt ut. Verken dataene fra WVS eller Putnam og Campbells eget materiale støttet en slik konklusjon. I USA fant vi konsistente, negative korrelasjoner mellom åtte av ni mål på religiøs tro og både generalisert tillit og tillit til ikke-religiøse. Sammenhengene mellom religiøsitet og disse to tillitsformene var lineære, det vil si at det var de minst religiøse som skilte seg ut med høyest tillit. Egen religiøsitet var bare positivt korrelert med tillit til «inngrupper» – dypt religiøse og mennesker av samme religion.

Hva så med ulike religiøse retninger? Vi så ovenfor at land preget av ulike religiøse tradisjoner har ulike tillitsnivåer. Men disse sammenhengene var mindre tydelige på individnivå. I Europa som helhet hadde protestanter noe høyere tillit enn gjennomsnittet, mens muslimer hadde noe lavere. I Norge var forskjellene større; katolikker, muslimer og de som har tilhørighet til andre

østlige religioner hadde lavere tillit enn protestanter, statskirkemedlemmer og de som ikke er medlemmer noe sted. Dette utslaget skyldes sannsynligvis i stor grad at flertallet i disse kategoriene har innvandret fra kulturer med lavere tillitsnivå. Tillitsnivåene blant de som tilhører minoritetsreligioner i Norge er likevel høyere enn den samlede befolkningen i de fleste andre europeiske land.

Nettverkseffektene av aktiv religiøs deltakelse var også svake. I Europa viste både EVS og ESS-dataene svakt forhøyete verdier på generalisert tillit blant de som deltok oftest i religiøse seremonier, mens vi ikke fant noen slik sammenheng i Norge. I ESS-materialet fant vi videre at de svake, positive sammenhengene (+0,2-0,3 på tipunktskala) inntraff bare blant medlemmer av protestantiske og katolske trossamfunn. For Norges del fant vi at førstegenerasjonsinnvandrere fra Afrika og Asia de som deltok i sekulære organisasjoner uttrykte høyere tillit enn andre, mens nettoeffekten av religiøs deltakelse var negativ. Det er usikkerhet knyttet både til kategorisering, årsaksretning, utvalgets størrelse og manglende kontrollvariabler her. Men funnet reiser interessante spørsmål knyttet til hvorvidt aktiv religiøs organisasjonsdeltakelse fremmer eller hemmer akkulturasjon av tillit i minoritetsbefolkningen, som bør forfølges i videre undersøkelser.

I Europa har medlemmer og frivillige i religiøse organisasjoner, og de som oppgir å ha venner i religiøse organisasjoner, høyere generalisert tillit. Men de som var tilknyttet sekulære organisasjoner og hadde venner i andre typer organisasjoner, skilte seg i enda større grad ut. Fraværet av klare forskjeller mellom medlemmer og frivillige i EVS-materialet og mellom aktive og passive medlemmer i WVS-materialet sår imidlertid tvil om årsaksretningen. Det er mer sannsynlig at forskjellene skyldes seleksjonseffekter (at tillitsfulle mennesker i større grad melder seg inn og deltar i organisasjoner) enn sosialiseringseffekter (at mennesker blir tillitsfulle av organisasjonsaktivitet). Videre er det ingen tendens til at religiøse organisasjoner og sosiale nettverk skiller seg positivt ut i sammenlikning med andre typer frivillige organisasjoner og sosiale nettverk.

I USA fant vi ingen sammenheng mellom deltakelse i religiøse seremonier og tillit, tilhørighet til sekulære organisasjoner hadde sterkere påvirkning på tillit enn tilhørighet i religiøse organisasjoner, og sterke uformelle religiøse nettverk hadde bare positiv sammenheng med tillit til dypt troende og medlemmer av samme trossamfunn. Med hensyn til tillit fikk dermed Putnam og Campbells (2010) argumenter om en *supercharger*-effekt av religiøse nettverk liten eller ingen støtte.

Religiøsitet og frivillig innsats

Et sentralt poeng hos Putnam og Campbell (2010) er at deltakelse i religiøse nettverk henger tett sammen med ulike former for sjenerøse handlinger (donasjon av tid og penger) og samfunnsengasjement (deltakelse i offentlige møter og stemmegivning). Deres forklaring på mønsteret er følgende:

The person you know from your prayer group is likely to be active in the PTA as well, and thus you are more likely to be asked to bake cookies for the PTA social simply because you know her through church. In short, the people you meet at church are not only church people, but are also generous, engaged citizens of the wider community. So religiously based social networks lead people not just inward to the church but outward to that wider secular community, in terms of giving, volunteering and participating in civic life. (Putnam & Campbell 2010, 477).

Religiøse nettverk er altså i dette perspektivet en viktig katalysator for samfunnsengasjement. Forfatterne gjenspeiler her en vanlig oppfatning, også i store deler av forskningslitteraturen, om at menneskene man påtreffer i kirka er mer altruistiske, sjenerøse og engasjerte enn ikke-troende. Kontakt med slike mennesker motiverer til engasjement og øker sannsynligheten for selv å bli bedt om å bidra til gode formål. Og, som vi har vært inne på, gir den religiøse komponenten i vennskapet slike henvendelser større tyngde, ifølge Putnam og Campbell.

Religiøsitet og religiøse organisasjoner gis dermed en sentral rolle i å motivere og rekruttere til frivillig innsats. I hvilken grad er dette tilfelle også i det relativt sekulære Norge? Er effektene sammenliknbare med det vi finner i det mer religiøse USA? Og hvor viktig er religiøse organisasjoner sammenliknet med de nettverk som dannes gjennom andre frivillige organisasjoner? I dette kapitlet undersøker vi disse spørsmålene empirisk.

Slik tilfellet var for tillit, peker også begrunnelsene for hvorfor religion skulle ha en «effekt» på engasjement i tre ulike retninger.⁸³ Den første fokuserer på religiøses særegne, altruistiske verdier, den andre handler om sosiale nettverk og den tredje handler om en særlig kraftfull kombinasjon av de to. Det er med andre ord snakk om tre hypotetiske mekanismer: en *verdieffekt*, en *nettverkseffekt* og det vi med Putnam og Campbell har kalt en *supercharger-effekt*. Putnam og Campbell legger størst vekt på den tredje forklaringen, idet de argumenterer for at både verdier og nettverk er viktige, men at det er sammenfallet mellom religiøse nettverk og religiøse verdier som virkelig gjør utslaget.

Hypotesen om en *verdieffekt* er basert på en forestilling om at religiøse normer er forbundet med altruisme og sjenerøsitet. Verdensreligionene inneholder alle oppfordringer om gode gjerninger mot andre mennesker. Religion formidler verdier som medfølelse, omsorg for andre og godhet, som styrker motivasjonen for frivillig innsats for andre (van Tienen, Scheepers, Reitsma, & Schilderman, 2011). Implikasjonen av dette perspektivet er at religiøse derfor deltar oftere, også i sekulær frivillig innsats, *i kraft av å være troende*, og dermed i prinsippet uavhengig av hvor aktive de er i religiøse organiserte nettverk.

Hypoteser om *nettverkseffekter* av religiøs deltakelse har mindre med teologi å gjøre. Hovedpoenget her er at deltakelse avler deltakelse. Tilhørighet til ett organisasjonsnettverk øker sannsynligheten for at man blir rekruttert til andre typer innsats (Verba, Schlozman, & Brady, 1995). Religiøse organisasjonsnettverk utgjør informasjonskanaler som blant annet inneholder oppfordringer til frivillig innsats på andre arenaer (Wilson, 2000). Gjennom religiøs aktivitet kan det genereres kunnskap og interesse som kan stimulere til aktivitet også i andre sammenhenger (Smidt, 1999). Implikasjonen av dette perspektivet er at religiøs organisasjonsdeltakelse avler andre typer engasjement, *på linje med* andre typer organisasjonsdeltakelse. Gitt det store omfanget av og den sterke posisjonen til religiøse organisasjoner i amerikansk frivillig sektor, samt den amerikanske dominansen i faglitteraturen, vies deltakelse i religiøse organisasjoner likevel ofte større oppmerksomhet enn andre typer organisasjonsdeltakelse.

Putnam og Campbells hypotese om *supercharger-effekter* kombinerer nettverks- og verdihypotesene. De argumenterer for at nettverkene som oppstår som følge av aktiv religiøs deltakelse ikke bare har en effekt på linje med andre

83. «Effekter» er her satt i hermetegn fordi hverken årsaksretningen (at nettverk skaper deltakelse og ikke omvendt) eller kausalforholdet (hvorvidt sammenhengen mellom de to variablene egentlig skyldes en tredje, bakenforliggende faktor) er avklart. For enkelhets skyld forholder vi oss imidlertid til Putnam og Campbells terminologi, der begrepet «effekter» er brukt gjennomgående.

typer deltakelse, men at de religiøse nettverkene har en sterkere moralsk ladning («morally freighted») som gjør at oppfordringer til innsats veier tyngre. Det er altså *kombinasjonen* av religiøse nettverk og normer som gir utslaget:

We suspect that religiously based ties are morally freighted in a way that most secular ties are not, so that pleas for good works (giving, volunteering, joining a reform movement, serving as a leader in some civic organization, and so forth) seem more appropriate and weightier than comparable requests from a co-worker or someone you know from the gym. (s. 477)

Motivasjonen til å gjøre gode gjerninger vil være større blant personer som tilhører eller tangerer kollektiver der slike gjerninger verdsettes i større grad. Her gjenkjenner vi Durkheims argument om at integrasjon av normer i nettverk er en forutsetning for normkonformitet. Integrasjon i et religiøst fellesskap innebærer både at man integreres i en gruppe som verdsetter frivillighet (verdiaspektet), og som medfører mange invitasjoner til frivillighet (nettverksaspektet) (van Tienen et al., 2011), som er «morsalsk ladede» (supercharger-hypotesen). Den empiriske implikasjonen av dette perspektivet er at religiøs deltakelse, via de sosiale nettverkene som oppstår gjennom deltakelsen, stimulerer til frivillig innsats på andre arenaer i *større grad* enn tilfellet er for andre typer organisasjonsdeltakelse.

Tidligere studier

Verdihypotesen baserer seg på den vanlige oppfatningen at religiøse er mer uegennyttige enn ikke-troende, et syn også Putnam og Campbell (2010, 463–465) synes å dele. Men i den grad en slik sammenheng mellom altruisme og religion eksisterer, har den i liten grad latt seg reproducere i eksperimentelle situasjoner. Eckel og Grossmanns (2004) eksperiment viste at religiøse studenter ikke har større tilbøyelighet til å gi til ikke-religiøse formål. Smith et al. (1975) fant ingen effekter av religiøsitet i et eksperiment der de forsøkte å rekruttere ungdom til å arbeide frivillig på et prosjekt for barn med psykisk utviklingshemming. Bloom (2012, 188) konkluderer med at «(...) although religious people report being more altruistic, they are no nicer in laboratory conditions. This is a serious concern».

Heller ikke surveyforskningen har i særlig grad kunnet dokumentere at religiøs tro og religiøse verdier i seg selv fremmer frivillighet. Når man har kontrollert for aktiv religiøs deltakelse, har oftest sammenhengene forsvunnet (Taniguchi & Thomas, 2011; van Tienen et al., 2011; Wilson & Musick, 1997). Analyser av surveydata har derimot ofte funnet positive korrelasjoner mellom

frivillighet og deltakelse i religiøse organisasjoner eller deltakelse i kirkelige og religiøse aktiviteter (nettverkseffekten) (Lam, 2002; Lazerwitz, 1962; Smidt, 1999; van Tienen et al., 2011; Wilson & Musick, 1997). I sin bredere anlagte kryssnasjonale studie finner imidlertid Norris og Inglehart (2004) motstridende resultater: Det er positive korrelasjoner mellom deltakelse i religiøse frivillige organisasjoner og ulike mål på borgeres samfunnsengasjement, inkludert deltakelse i andre typer organisasjoner, men *negative* korrelasjoner med aktiv deltakelse i religiøse seremonier og flere indikatorer på sivilisert engasjement.⁸⁴

Hovedlinjen i den empiriske litteraturen går likevel i retning av at religiøs aktivitet skaper sosiale nettverk som fremmer frivillighet, og at disse nettverkene også kommer sekulære formål til gode. Nettverkseffekten er mer framtrædende enn verdieffekten (Becker & Dhingra, 2001). Dette er også Putnam og Campbells (2010) hovedkonklusjon.

Den empiriske forskningen tyder altså på at det er sosiale nettverk snarere enn religiøse verdier som foster uegennyttig og samfunnsrettet handling – man møter personer i religiøs sammenheng som også er aktive i andre organisasjoner og blir invitert til å bidra der også. Men dette reiser spørsmålet om hvilken posisjon, om noen, den *religiøse* komponenten har i dette regnestykket. Det vil jo også være slik at man på dagnaden i idrettslaget kan møte personer som også er aktiv i Røde Kors og bli invitert til å stille som frivillig også der. Det er her Putnam og Campbells analyse skiller seg noe fra den øvrige litteraturen ved en *eksplisitt* sterkere vektlegging av det *særegne* ved religiøse nettverk. En empirisk utforskning av dette argumentet innebærer å sammenlikne nettverkseffektene av religiøse organisasjoner med nettverkseffektene av andre typer organisasjonstilknypning, med forventningen at religiøse organisasjoner har sterkere spillovereffekter enn andre typer organisasjonsdeltakelse. Slike analyser gjøres imidlertid sjelden.

Analyser

Nedenfor skal vi se på hvordan ulike mål på religiøsitet, egendefinert religiøsitet, aktiv deltakelse i religiøse seremonier og deltakelse i religiøse organisasjoner,

84. En mulig forklaring på disse motstridende funnene kan være at de ikke benytter flernivåanalyse av dataene, men gjennomfører enkle regresjonsanalyser på individnivå. Dermed skiller de ikke ut variasjonen på kontekstnivå fra variasjonen på individnivå. Land med sterke organisasjonssamfunn, som også ofte er høytillitssamfunn, vil ofte ha en relativt sett høy aktiv deltakelse i religiøse organisasjoner, f.eks. i form av frivillig arbeid, men skille seg ut i motsatt retning med hensyn til seremonideltakelse.

henger sammen med organisasjonsengasjement og pengegaver. Forventningen, med utgangspunkt i Putnam og Campbell, vil være at *verdieffekten* vil gjøre seg gjeldende ved at religiøse er mer sjenerøse både med tid og penger, også til sekulære formål, *nettverkseffekten* vil gjøre at deltakelse i ett organisert nettverk foster deltakelse i et annet. Endelig kan man forvente at *supercharger-effekten* vil medføre at deltakelse i religiøse nettverk virker *mer* mobiliserende enn deltakelse i sekulære nettverk. I motsetning til analysene om tillit konsentrerer vi oss i denne sammenhengen om Norge, med USA som en interessant kontrasterende case gitt Putnam og Campbells analyse. Dersom de samme tendensene gjør seg gjeldende i to land nær hvert sitt ytterpunkt på religiøs-sekulær-aksen, styrker dette sannsynligheten for en sterk og robust sammenheng mellom religiøsitet og frivillighet.

(I) Verdieffekten

I Figur 18 viser vi sammenhengen mellom om man mener religion er viktig i livet og om man er aktivt medlem av en frivillig organisasjon. Tallene er hentet fra WVS. Bare kategorier som har signifikante sammenhenger med religiøsitet i minst en av analysene for hvert land er vist i figuren.

Figuren viser at de som mener religion er viktig oftere er aktive medlemmer. Dette gjelder også sekulære organisasjoner. Her må det imidlertid nevnes at skillet mellom sekulære og religiøse organisasjoner ikke er uproblematisk. Mange organisasjoner, særlig innen kultur og humanitært arbeid, har et religiøst tilsnitt, for eksempel kristne kor, Kirkens Bymisjon eller store deler av avholdsbevegelsen.

Figurene i øverste rad viser sammenhengene *med* kontroller for kjønn, utdanning, alder og bosted, men *uten* kontroller for nettverkseffekter av aktiv religiøs deltakelse. Kontroll for nettverkseffekter er tatt med i de to nederste figurene. Sammenhengene er uttrykt som odds ratio, med personer som mener religion ikke er viktig i det hele tatt i livet som referansegruppe. En odds ratio på over 1 betyr høyere sannsynlighet enn referansegruppa, mens en ratio under 1 betyr lavere sannsynlighet.

Figuren øverst til venstre viser følgelig for Norges del at en person som mener religion er svært viktig i livet (11 prosent av befolkningen) har 2,1 ganger så høy sannsynlighet for å være aktiv i en sekulær frivillig organisasjon sammenliknet med en som mener religion ikke er viktig i det hele tatt (26 prosent av befolkningen). En sterkt religiøs person har 3,5 ganger så høy sannsynlighet for å være aktiv i en organisasjon som driver hjelpe- eller veldedighetsarbeid sammenliknet med en som er helt areligiøs. Sammenhengene er omtrent like sterke i Norge som

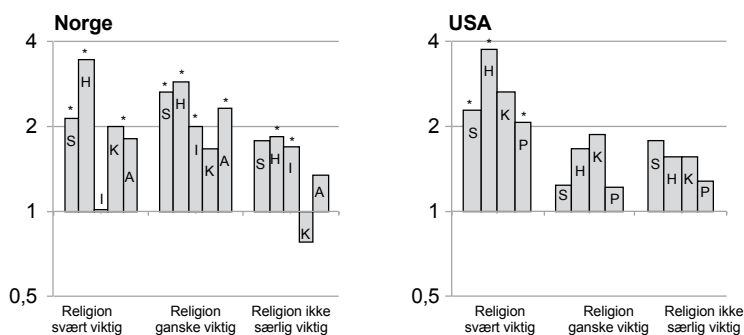
i USA, men hos oss skiller også personer med en mer moderat religiøsitet seg positivt ut.⁸⁵ For de mest politisk orienterte organisasjonstypene – partier, miljøvernorganisasjoner, fagforeninger og yrkesorganisasjoner – finner vi imidlertid ingen signifikante sammenhenger med religiøsitet i det norske materialet.

Figur 18: Er aktivt medlem i sekulær frivillig organisasjon, etter hvor viktig man mener religion er i livet

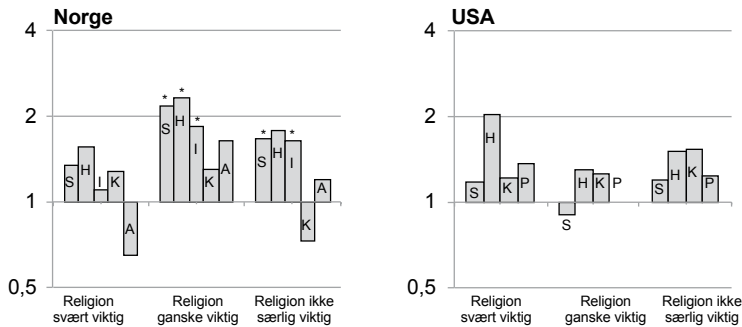
World Values Survey (2006–2008), Norge og USA.

Sannsynlighet for å være aktiv i organisasjonstypen sammenliknet med person som mener religion ikke er viktig i det hele tatt i livet (odds ratio).

Uten kontroll for aktiv religiøs deltakelse (deltakelse i religiøse seremonier og aktivt medlemskap i religiøse organisasjon):

85. Gitt det ulike nivået for religiøsitet i de to landene, uttrykker svarene nokså forskjellige ting; i en norsk kontekst er det uttrykk for en relativt sett sterk religiøsitet, mens det å mene at religion er «ganske viktig» i en amerikansk sammenheng, er uttrykk for at man tilhører den minst religiøse halvparten av befolkningen.

Med kontroll for aktiv religiøs deltakelse:

Referansekategori er personer som mener religion ikke er viktig i det hele tatt. S = Aktiv i en eller flere sekulære organisasjoner. H = Hjelpe- eller veldedighetsorganisasjon, I = idrettslag eller trimforening, K = Kunst-, musikk- eller studiegruppe, P = politisk parti, A = andre organisasjonstyper. Ingen signifikante sammenhenger (ikke vist i figuren): Fagforening, yrkesorganisasjoner, miljøvernorganisasjoner. Estimer fra logistiske regresjonsanalyser, med kontroller for kjønn, alder, utdanning og bostedets størrelse. Signifikante sammenhenger på 95 %-nivå er markert med *. Kilde: WVS.

I de to figurene på nederste rad har vi kontrollert for deltakelse i religiøse nettverk, det vil si om man er aktiv medlem i en kirkelig eller religiøs organisasjon og hvor ofte man deltar i religiøse seremonier. Vi kommer tilbake til hvordan disse sammenhengene kan fortolkes i den neste delen.

I USA tar nettverkseffekten helt «knekket på» verdieffekten. Hele sammenhengen mellom religiøsitet og deltakelse i sekulære organisasjoner skyldes at de mest religiøse også er de mest aktive deltakerne i religiøse nettverk. Dette er i tråd med Putnam og Campbells resonnement. Det er religiøs tilhørighet og deltakelse som avler engasjement på andre arenaer, i større grad enn religiøs tro. I Norge skjer det samme med de sterkest religiøse, men det gjenstår en høyere sannsynlighet for deltakelse i sekulære organisasjoner blant de med en moderat eller svak religiøsitet sammenliknet med de som ikke synes religion er viktig i det hele tatt. Sammenliknet med personer i sistnevnte gruppe, har personer som mener religion er ganske viktig i livet dobbelt så høy sannsynlighet for å være aktiv i en sekulær frivillig organisasjon (odds ratio = 2,2, $p=,000$).

Det er særlig deltakelse i humanitære organisasjoner («hjelpe- og veldedighetsorganisasjoner») som kan knyttes til religiøse verdier. For denne organisasjonstypen finner vi tilsvarende sammenhenger med religiøsitet også når vi bruker en annen indikator enn den som er brukt i figuren. De som mener Gud er viktig i livet (i motsetning til *religion*, som er analysert over), har større

sannsynlighet for å være aktiv i hjelpeorganisasjoner.⁸⁶ Derimot gir spørsmålet om man er en «religiøs person», «ikke en religiøs person» eller en «overbevist ateist» uventede resultater: Overbeviste ateister har like stor sannsynlighet for å være aktive i humanitære organisasjoner som religiøse personer, mens de som definerer seg som ikke-religiøse skiller seg ut med lavere deltakelse.⁸⁷ Om vi ser på aktiv deltakelse i sekulære organisasjoner under ett, er likevel de som definerer seg som religiøse personer noe mer aktive.

Det kan altså synes som om en religiøs verdieffekt i noen grad gjør seg gjeldende; at personer med religiøs tro er mer tilbøyelige til å delta i organisasjoner som er rettet mot å hjelpe andre mennesker.

Hvor robust er dette funnet? I Tabell 9 gjør vi en tilsvarende analyse med utgangspunkt i European Values Study-undersøkelsen fra 2008, der flere identiske spørsmål om religion ble stilt. Men spørsmålene om organisasjonsdeltakelse var formulert ulikt. I WVS spurte man om aktive eller passive medlemskap i ti ulike organisasjonskategorier.⁸⁸ EVS inneholder 15 kategorier, og det blir her spurt om man har gjort «frivillig, ulønnet arbeid» for hver av organisasjonstypene.⁸⁹ Det er mulig å rapportere frivillig arbeid uten at man er medlem av organisasjonen. Dermed fanger EVS-dataene opp noe litt annet enn WVS-materialet. På den ene siden åpner EVS-materialet for å inkludere aktiviteter som ikke vil fanges opp av begrepet «aktivt medlemskap». Frivillig innsats uten medlemstilknytning

86. De som mener Gud er svært viktig i livet (9–10 på skala fra 1–10) har dobbelt så høy sannsynlighet for å være aktiv i slike organisasjoner sammenliknet med de som mener Gud er helt uviktig (1–2) (odds ratio 2,0, $p=,017$), kontrollert for demografiske kjennetegn og aktiv deltakelse i religiøse organisasjoner og i religiøse seremonier.

87. Med «ikke-religiøse personer» som referansekategori, har både «religiøs person» og «overbevist ateist» en odds ratio på 2,0, begge signifikant på 99 %-nivået. Når vi kontrollerer for aktiv religiøs deltakelse, framstår de overbeviste ateistene som de *mest* aktive innen hjelpe- og veldedighetsarbeid (odds ratio 2,2, $p=,004$, «religiøs person»: odds ratio 1,6, $p=,005$, ikke-religiøs person referansekategori).

88. Kategoriene er: Kirkelig eller religiøs forening, Idrettslag eller trimforening, Kunst-, musikk- eller studiegruppe, Fagforening, Politisk parti, Miljøvernorganisasjon, Yrkesorganisasjon, Hjelpe- eller veldedighetsorganisasjon, Forbrukerorganisasjon og Andre frivillige organisasjoner.

89. Kategoriene er: Hjelpe- eller velferdsorganisasjon for eldre, funksjonshemmede eller Vanskeligstilte, Kirkelig eller religiøs organisasjon, Kunst-, musikk- eller studiegruppe, Fagforening, Politisk parti eller partipolitisk forening, Lokal aksjonsgruppe som arbeider med saker som fattigdom, boligproblemer, arbeidsledighet eller raseproblematikk, Menneskerettighetsorganisasjon eller hjelpeorganisasjon for utvikling i den tredje verden, Miljøvernorganisasjon eller dyrevernsorganisasjon, Yrkesorganisasjon, Ungdomsorganisasjon som speider, ungdomsklubb eller lignende, Idrettslag eller trimforening, Kvinnegruppe, Fredsbevegelsen, Frivillig organisasjon opptatt av helsearbeid, Andre frivillige organisasjoner.

har blitt vanligere i Norge på 2000-tallet. Dette fortolkes gjerne som en løser, mer «moderne» tilknytningsform enn det aktive medlemskapet (Wollebæk & Sivesind 2010). Også en del foreldrefrivillighet foregår uten at man er medlem i organisasjonen det ytes innsats på vegne av. På den annen side vil trolig en del som er aktive medlemmer i mer tradisjonelle organisasjoner nøle med å klasifisere sin innsats som «frivillig, ulønnet arbeid».

Tabell 9 viser at måten man måler aktiv organisasjonsdeltakelse på påvirker hvordan sammenhengen med religiøsitet blir seende ut. I WVS-materialet har, som vi allerede har sett, sterkt religiøse høyere sannsynlighet for aktiv organisasjonsdeltakelse. Sammenhengen er særlig tydelig for «hjelp- og velde-dighetsorganisasjoner». Men EVS-materialet viser ingen sammenheng mellom religiøsitet og frivillig arbeid når vi holder de religiøse organisasjonene utenfor.

Tabell 9: Religiøsitet og aktivt medlemskap (WVS)/frivillig arbeid (EVS) for organisasjoner

Norsk del av WVS (2007) og EVS (2008).

	Uten kontroller for deltakelse i religiøse seremonier				Med kontroller for religiøse seremonier			
	WVS (2007), aktivt medlem- skap		EVS (2008), Frivillig arbeid		WVS (2007), aktivt medlem- skap		EVS (2008), Frivillig arbeid	
	Alle	Sekulære	Alle	Sekulære	Alle	Sekulære	Alle	Sekulære
Religion viktig i livet								
- Svært viktig	5,5***	2,4***	2,6***	1,4	3,2***	1,4	1,4	,9
- Ganske viktig	2,6***	2,3***	1,3	1,2	1,9**	2,0***	,9	1,0
- Ikke særlig viktig	1,6**	1,6**	1,2	1,2	1,4*	1,6**	1,0	1,1
- Ikke viktig i det hele tatt (ref.kat.)								
Gud viktig i livet (skala 1–10)								
- Uviktig (1–2)	,6*	,5*	1,4	1,4	,8	,7	1,8**	1,8**
- Lite viktig (3–4)	,8	,5	1,2	1,3	,9	,8	1,4	1,5
- 5–6 (ref.kat)								
- Viktig (7–8)	1,0	,9	1,4	1,5	,8	,8	1,2	1,3
- Svært viktig (9–10)	2,1**	1,0	2,6***	1,3	1,4	,9	1,7*	,9
Er du								
- En religiøs person	1,8***	1,4*	1,3	1,1	1,3	1,2	,9	,9
- Ikke en religiøs person (ref.kat)								
- En overbevist ateist	,8	,8	,7	,7	1,0	,9	,8	,7

Kontrollvariabler: Alder, kjønn, utdanning og bostedets størrelse. *** sig. på 99,9 %-nivå, ** sig. på 99 %-nivå, * sig. på 95 %-nivå.

I tabellen har vi tatt med ytterligere to spørsmål om religiøsitet som er stilt både i EVS og WVS, nemlig hvor viktig man synes Gud er i livet, og om man regner seg som en religiøs person. Analysene viser at disse to spørsmålene ikke slår ut på samme måte som hvorvidt man mener religion er viktig i livet. De som mener Gud er svært viktig har ikke større sannsynlighet for aktivt medlemskap eller frivillig arbeid utenfor religiøse organisasjoner. Overbeviste ateister har stort sett samme sannsynlighet for både aktivt medlemskap og frivillig arbeid som de som definerer seg som mer religiøse.

Dermed kan det synes som om verdieffekten av religiøsitet på deltakelse i sekulære frivillige organisasjoner er begrenset til mer tradisjonelle og forpliktende deltakelsesformer (aktivt medlemskap), og til bestemte mål på religiøsitet (religion viktig i livet vs. Gud viktig og om man er en religiøs person). En mulig tolkning av at nettopp «religion viktig i livet» slår positivt ut, kan være at det i større grad henviser til et organisert fellesskap, i motsetning til Gud og personlig religiøsitet. Dermed kan det være at det er nettopp følelsen av tilhørighet til et trossamfunn som aktiveres når dette spørsmålet blir stilt, og at sammenhengen derfor gjenspeiler en nettverkseffekt like mye som en verdieffekt.

Tabell 10: Korrelasjoner mellom ulike trosforestillinger og frivillig arbeid for sekulær og religiøs organisasjon

Norsk del av European Values Study (2008).

	Har arbeidet frivillig for sekulær organisasjon	Har arbeidet frivillig for religiøs organisasjon
Religion viktig i livet	-,03	,31***
Tror på Gud	-,02	,23***
Tror på livet etter døden	,03	,24***
Tror på helvete	,03	,40***
Tror på himmelen	,005	,28***
Tror på synd	-,004	,32***
Tror på reinkarnasjon	,02	-,05
«Jeg har min egen måte å komme i kontakt med det guddommelige uten å gå i kirke, moske, synagoge eller tilsvarende.»	,02	-,11***
«Uansett om du anser deg selv for å være en religiøs person eller ikke, hvor åndelig vil du si at du er, det vil si, hvor interessert er du i det hellige eller det overnaturlige?»	-,004	,24***
Hvor viktig er Gud i livet ditt?	,008	,30***
Synes du at du får trøst og styrke av religion eller ikke?	,01	,29***
Tar du deg noensinne tid til bønn, meditasjon, stille ettertanke eller noe lignende?	,08**	,17***
Hvis du ser bort fra de gangene du går til gudstjeneste eller religiøse møter, hvor ofte ber du til Gud?	-,008	,33***
Tror du at en lykkeamulett, som en maskot eller en talisman kan beskytte eller hjelpe deg?	-,07*	,10***
«Det er bare én sann religion»	,04	,21***
«Ingen av de store religionene inneholder noen sannheter»	,06	-,08**
Vil du si at [Kirken / den kirken eller det trossamfunnet du tilhører generelt], gir tilstrekkelige svar på...		
Det enkelte menneskes moralske problemer og behov?	,00	,25***
Problemer i familielivet?	,02	,31***
Folks åndelige behov?	-,04	,18***
De sosiale problemene	,01	,27***
Indeks for religiøsitet (se Tabell 2 på side 36)	,006	,30***

Note: Koeffisientene er bivariate korrelasjoner (Kendall's tau-b). *** sig. på 99,9 %-nivå, ** sig. på 99 %-nivå, * sig. på 95 %-nivå.

EVS-materialet gir også mulighet til å se nærmere på hvordan mange ulike trosforestillinger og oppfatninger om religion (for eksempel om man tror på Gud eller himmelen, hvor ofte man ber til Gud, om man finner trøst og støtte i religion m.v.) henger sammen med frivillig arbeid (se Tabell 10). Analysene viser ingen støtte for verdiforklaringen med hensyn til frivillig arbeid. Ingen av variablene som er ment å fange opp religiøsitet har signifikante og positive sammenhenger med arbeide frivillig for en sekulær organisasjon, selv før vi kontrollerer for nettverksdimensjonen.⁹⁰ Om vi ser på enkeltorganisasjoner (ikke vist i tabellen), er det knapt noen signifikante sammenhenger med noen av disse trosforestillingene. Unntakene er det som i skjemaet kalles «Ungdomsorganisasjon som speider, ungdomsklubb eller lignende» og «Kvinnegruppe», der vi finner enkelte svake, men signifikante korrelasjoner. En sannsynlig forklaring på dette er at også frivillige innen kristent barne- og ungdomsarbeid og kristne kvinneforeninger (som det finnes mange av) inkluderes i disse to kategoriene.

Som ytterligere en test på robusthet, ble det forsøkt å reproducere WVS-funnet ved hjelp av en annen datakilde som inneholder mange spørsmål om religiøsitet og frivillig arbeid, nemlig European Social Survey fra 2002. Heller ikke disse dataene viser noen sammenheng mellom religiøsitet og aktiv organisasjonsdeltakelse – også her målt som frivillig arbeid – som World Values Survey-dataene

90. De eneste signifikante korrelasjonene er med en trosforestilling knyttet til mer alternative retninger – de som tror at en lykkeamulett eller maskot kan beskytte eller hjelpe dem utfører noe sjeldnere frivillig arbeid for sekulære organisasjoner. Motsatt har personer som tar seg tid til «bønn, meditasjon eller 'stille ettertanke'» større sannsynlighet for sekulært frivillig arbeid. Det er imidlertid ikke åpenbart at meditasjon og stille ettertanke har noe med religiøsitet å gjøre. Den mest brukte meditasjonsteknikken i Norge læres bort av organisasjonen ACEM, som beskriver seg selv som «en frivillig organisasjon med stor undervisningsvirksomhet, drevet idealistisk med ikke-økonomiske formål, og uten religiøsitet og mystikk» (www.acem.no). Raden under i tabellen viser at det tredje elementet i spørsmålsstillingen, bønn, ikke er korrelert med frivillig arbeid. Naturlig nok er det sterke korrelasjoner mellom ulike trosforestillinger og frivillig arbeid for religiøse organisasjoner.

viser. De sterkest religiøse var imidlertid også her noe mer aktive innen hjelpearbeid.⁹¹

Oppsummert tyder analysen av WVS-dataene på en positiv sammenheng mellom religiøse verdier og aktivt hjelpe- og støttearbeid. At religiøsitet er særlig knyttet til humanitære aktiviteter, sannsynliggjør at noe av forklaringen på de religiøses overrepresentasjon ligger i verdensreligionenes oppfordringer om å hjelpe andre mennesker. Samtidig kan det skyldes at en del hjelpe- og støttearbeid er organisert innenfor rammen av religiøse organisasjoner.

Mer generelt er det imidlertid vanskelig å underbygge at religiøse mennesker bidrar med større omfang av frivillig innsats innen det sekulære organisasjonslivet. Vi fant ikke igjen noe av denne sammenhengene i EVS-dataene, eller da vi brukte alternative mål på religiøsitet. Dette tyder på at sammenhengene mellom religiøsitet og sekulær frivillighet ikke er særlig robust. Framfor alt synes sammenhengene å være begrenset til mer tradisjonelle former for frivillig innsats, i form av aktivt medlemskap. Det synes ikke å være noen sammenheng mellom religiøse verdier og forekomst av frivillig arbeid.

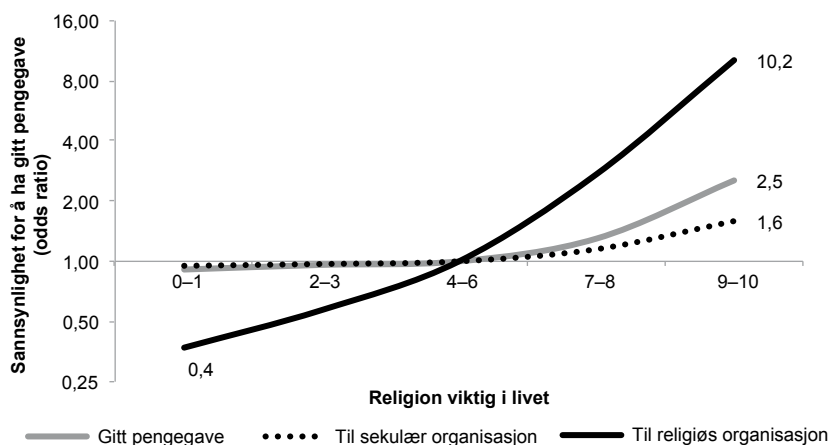
Putnam og Campbell legger også vekt på en annen form for sjenerøsitet, nemlig pengegaver til gode formål. De framhever at religiøse gir mer penger til veldedighet, også når formålet er av rent sekulær art. Er dette også tilfelle i Norge?

For dette temaet mangler gode oppdaterte data. European Social Survey fra 2002 har imidlertid detaljerte spørsmål om gaver til ulike organisasjonstyper. Vi vet at omfanget av pengegaver til organisasjoner i Norge har endret seg mye siden 2002, delvis på grunn av nye muligheter for skattefradrag (Wollebæk & Sivesind, 2010). Det er derfor usikkerhet knyttet til hvorvidt sammenhengene som framkommer i disse dataene fortsatt har gyldighet.

91. Det var ingen signifikante sammenhenger mellom ulike mål på deltakelse og hvor viktig man mente religion var i livet, eller om man regnet seg som en religiøs person. Dette gjaldt både når vi analyserte frivillig arbeid, deltakelse i aktiviteter og medlemskap. Vi fant imidlertid også i ESS-materialet (i likhet med WVS) signifikante sammenhenger for enkeltkategorien «nødhjelp, menneskerettigheter og minoriteter», som er kategorien som ligger nærmest hjelpeorganisasjoner i WVS-materialet. I en logistisk regresjonsanalyse av ESS-materialet med kontroller for kjønn, alder, utdanning og størrelse på bostedet fant vi at de som mente religion var svært viktig i livet (9 eller 10 på en skala fra 1–10) hadde tre ganger så høy sannsynlighet for å ha utført frivillig arbeid for en humanitær organisasjon sammenliknet med de som mente religion ikke var viktig i det hele tatt. Det var ingen sammenheng mellom hvor viktig man mente religion var i livet og deltakelse i sekulære organisasjoner i sin alminnelighet, det være seg medlemskap, deltakelse i aktiviteter eller frivillig arbeid.

Figur 19: Har gitt pengegave til organisasjon, etter egenvurdert grad av religiøsitet

Norsk del av European Social Survey (2002).

Figuren viser odds ratio med personer med middels religiøsitet (4–6) som referansekategori. Kontrollvariabler er alder, kjønn, utdanningsnivå, størrelse på bosted og husstandsinntekt.

I ESS-materialet fra 2002 oppga 41 prosent at de hadde gitt pengegaver til en organisasjon siste 12 måneder. 10 prosent hadde gitt gaver til religiøse formål.

Figur 19 viser at religiøse personer oftere gir pengegaver. De som regner seg som svært religiøse (9 eller 10 på skalaen) har 2,5 ganger så høy sannsynlighet for å ha gitt en pengegave til en eller annen organisasjon det siste året sammenliknet med en med middels religiøsitet. Dette utslaget skyldes imidlertid hovedsakelig at religiøse organisasjoner mottar en stor del av pengegavene. En svært religiøs person har 10,2 ganger så stor sannsynlighet for å ha gitt pengegaver til en slik organisasjon enn en person med middels religiøsitet.

Men er det også dekning for å hevde at religiøse personer er rausere når det gjelder sekulære formål? Figuren viser at de sterkest religiøse (som utgjør 4 prosent av materialet) har 1,6 ganger så høy sannsynlighet for å gi til sekulære formål som en med middels religiøsitet. De aller sterkest religiøse skiller seg her signifikant ut. Som tilfellet var for frivillighet, er tendensen sterkere dersom vi fokuserer kun på humanitære organisasjoner.⁹² Vi finner også en svak, men

92. Sterkt religiøse (som mener religion er svært viktig i livet) har 1,9 ganger så høy sannsynlighet for å gi gaver til humanitære organisasjoner sammenliknet med middels religiøse ($p=,001$).

signifikant tendens til at personer som ber ofte til Gud gir pengegaver også til sekulære formål oftere enn andre.⁹³ Datamaterialet gir derfor grunnlag for å hevde at personer som tillegger religion svært stor vekt i livet gir noe oftere pengegaver til organisasjoner, også dersom vi holder religiøse formål utenfor.

(II) Nettverks- og superchargereffekter

Vi finner altså en betinget støtte for verdiforklaringen: Individuell religiøsitet er knyttet til aktive medlemskap og gaver til gode formål. Sammenhengen er imidlertid begrenset både i formål og form: Den gjelder særlig sosialt hjelpe- og støttearbeid, og i mindre grad innenfor politisk rettet virksomhet, fagforeningsarbeid og hobbyaktiviteter. Videre framtrer den kun når vi ser på aktive medlemskap, ikke når vi ser på frivillig arbeid.

Sammenhengene svekkes (for Norges del) eller forsvinner (for USAs del) når vi kontrollerer for aktiv religiøs deltakelse. I Putnam og Campbells (2010) tenkning, som bygger videre på Putnams tidligere arbeider (2000), er det da også nettverkseffektene som står mest sentralt: Gjennom organisert aktivitet skapes sosiale nettverk som styrker samfunnsengasjement og øker sannsynligheten for deltakelse også på andre arenaer og organisasjoner.

Dette argumentet kan formuleres som at «deltakelse avler deltakelse». Er man aktiv ett sted, øker sannsynligheten for at man også blir aktiv i andre sammenhenger, fordi man oftere vil få forespørsler og oppfordringer om å bidra. Det kan også være en spurios effekt (som vi skal forsøke å kontrollere for senere i denne delen) av at de som er aktive i mange ulike organisasjoner er av en særlig sosial og utadventt natur. Men i henhold til det vi har gitt merkelappen supercharger-hypotesen, skal religiøse nettverk ha spesielle egenskaper; oppfordringer til aktivitet av religiøse venner har etter Putnam og Campbells (2010) syn en særegen moralsk tyngde.

Nedenfor skal vi se på sammenhengen mellom aktivt medlemskap i religiøse organisasjoner og andre organisasjoner. Er religiøse organisasjoner særlig godt egnet til å avle engasjement i andre typer organisasjoner, eller er sammenhengene

93. I tilsvarende analyse som i Figur 19 på side 104, men med viktighet av religion i livet som uavhengig variabel istedenfor egenvurdert religiøsitet, har de som mener religion er svært viktig 1,60 ($p=,013$) ganger så høy sannsynlighet for å gi til sekulære formål sammenliknet med personer som tillegger religion middels vekt. Disse utgjør 8,3 prosent av befolkningen. I en annen analyse gir frekvens for bønn utenom religiøse seremonier (med skala (1) aldri til (7) daglig) gir en odds ratio på 1,05 ($p=,018$). Samme kontrollvariabler som i Figur 19

Putnam og Campbell observerer primært produkter av et mer generelt fenomen, nemlig at deltakelse avler deltakelse?

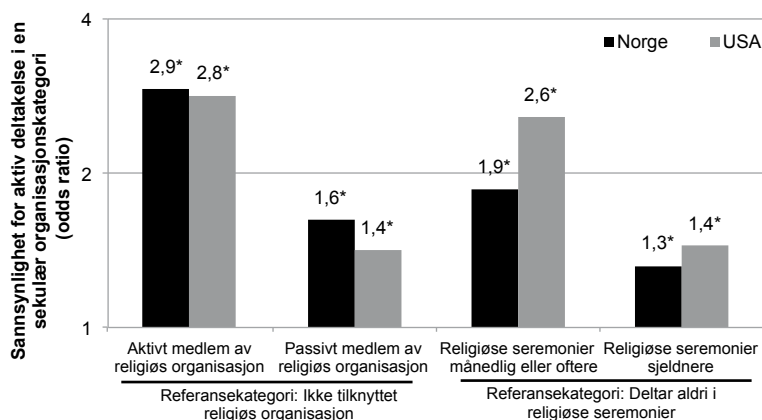
Putnam og Campbell (2010, 446) hevder at de som deltar aktivt i religiøse sammenhenger har mye høyere sannsynlighet for å være aktive også i frivillige organisasjoner med et sekulært formål:

(...) church attendance is a significant predictor for all types of volunteering except for arts and cultural organizations. In round numbers, regular churchgoers are more than twice as likely to volunteer to help the needy, compared to demographically matched Americans who rarely, if ever, attend church.

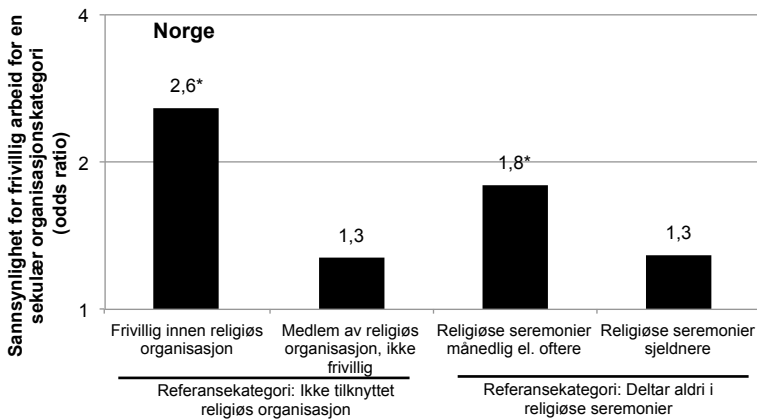
I Figur 20 repliserer vi Putnam og Campbells funn basert på WVS-dataene, og ser på hvorvidt de som er aktive i religiøse sammenhenger også er mer aktive i sekulære organisasjoner i Norge og USA. Figuren viser også tilsvarende analyser for frivillig arbeid i Norge, basert på EVS-materialet. Sannsynlighetene for å være aktiv i sekulære frivillige organisasjonstyper er uttrykt ved odds ratio, det vil si sannsynligheten for at en person med et gitt kjennetegn deltar i sekulære aktiviteter sammenliknet med en referansekategori.

Figur 20: Er aktivt medlem i sekulær organisasjon, etter hvorvidt man er medlem i religiøse organisasjoner og deltar i religiøse seremonier

Norge (2008) og USA (2006), WVS.

Kilde: WVS 2006-2008.

Kilde: EVS 2008. Estimater fra to separate logistiske regresjonsanalyser, kontrollert for kjønn, alder, utdanning og bostedets størrelse. Signifikante sammenhenger på 95 %-nivå er markert med *.

Den øverste figuren viser dermed at en person som er aktivt medlem i en kirkelig eller religiøs organisasjon har nesten tre ganger så høy sannsynlighet for også å være aktiv i en sekulær organisasjon, sammenliknet med en person som verken er aktivt eller passivt medlem av en religiøs organisasjon. På samme måte har de som ofte deltar i religiøse seremonier 1,9 (Norge) og 2,6 (USA) ganger så høy sannsynlighet for å være aktiv i sekulære organisasjoner sammenliknet med dem som aldri deltar i religiøse seremonier. Passive medlemmer av religiøse organisasjoner og de som deltar i religiøse seremonier sjeldnere skiller seg i mindre grad fra ikke-medlemmer enn det de aktive medlemmene gjør. Dette underbygger at det er snakk om en nettverkseffekt, siden det særlig er blant de som deltar aktivt i religiøse organisasjoner og i religiøse seremonier (sammenliknet med passive medlemmer og sporadiske deltakere) vi finner høyere deltakelsesrate i sekulære sammenhenger. EVS-dataene viser det samme mønsteret for frivillig arbeid i Norge: de som er frivillig innen en religiøs organisasjon har økt sannsynlighet for å arbeide frivillig også for et sekulært formål, og aktive deltakere i religiøse seremonier og gudstjenester er mer aktive som frivillige enn de som sjelden eller aldri deltar aktivt i religiøs sammenheng.

I analysen som ligger til grunn for figuren, har vi ikke tatt hensyn til verdieffekten vi fant ovenfor. Om vi tar hensyn til hvor viktig man mener religion er i livet, bortfaller sammenhengen med deltakelse i religiøse seremonier for Norges del, mens sammenhengen med aktivt medlemskap i religiøse organisasjoner vedvarer. For Norges del finner vi altså både støtte for nettverkseffekten (deltakelse

i religiøse organisasjoner) og verdieffekten (religion ganske viktig i livet). For USAs del blir (som nevnt ovenfor) verdieffekten slått ut av nettverkseffekten.

Så langt har vi vist at aktiv deltakelse i religiøst liv er omtrent like nært koblet til sekulær organisasjonsdeltakelse i Norge som i USA, selv om det større omfanget av organisert religiøs aktivitet i USA tilsier at betydningen er enda større der.⁹⁴ Putnam og Campbells argumenter synes derfor å ha gyldighet også i mer sekulære Norge. Men er det snakk om særegne egenskaper ved religiøs organisering (en superchargereffekt), eller en generell egenskap ved organisering, at «deltakelse avler deltakelse» (en nettverkseffekt)?

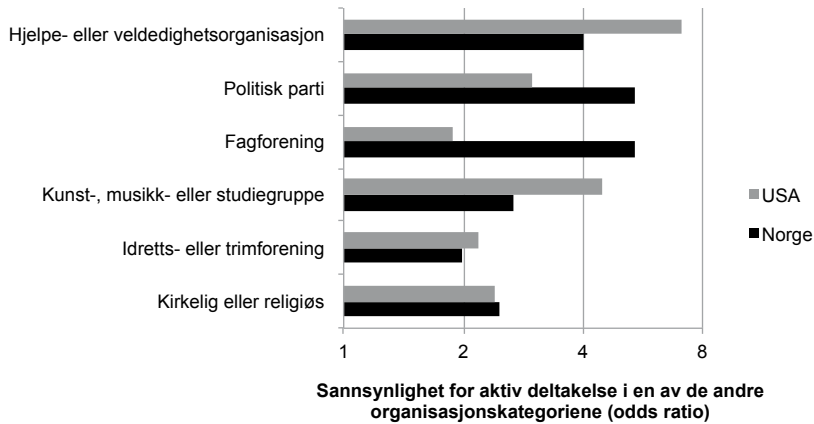
For å besvare dette spørsmålet, kan vi ikke bare se på deltakelse i religiøst organisasjonsliv, men vi må også sammenlikne denne deltakelsen med andre former for organisasjonsdeltakelse. Putnam og Campbell (2010, s. 450) gjennomfører en *kontroll* for deltakelse i andre typer frivillige organisasjoner. De finner at «the religious edge» i gaver og frivillighet for sekulære formål fortsatt er signifikant etter en slik kontroll. Men for å kunne slå fast om organisert religion har en kvalitativt annerledes og sterkere effekt på øvrig deltakelse enn andre typer organisasjonsaktivitet, er det ikke tilstrekkelig å kontrollere – man må i tillegg *sammenlikne styrken* i effekter av religiøs og sekulær aktivitet på andre typer organisasjonsdeltakelse.

I Figur 21 ser vi på hvor sannsynlig det er at aktive medlemmer i ulike organisasjonstyper *også er aktive i en av de andre organisasjonstypene som er nevnt i skjemaet*. Dette gir mulighet for å sammenlikne nettverkseffekten av aktiv deltakelse i religiøse organisasjoner med tilsvarende effekter av å delta i, for eksempel, idrettslag og kulturforeninger.

94. I WVS-materialet oppgir 38 prosent av amerikanerne å være aktive medlemmer i en religiøs organisasjon, mens andelen er 8 prosent i Norge.

Figur 21: Sannsynlighet for deltakelse i en eller flere andre typer organisasjoner, blant aktive medlemmer i ulike organisasjonstyper

Norge og USA, WVS 2006–2007.

Figuren viser at slike effekter er til stede i alle organisasjonskategorier. Religiøse organisasjoner skiller seg ikke nevneverdig ut, verken i Norge eller i USA. Et aktivt medlem i en religiøs organisasjon er dobbelt så ofte aktiv i andre organisasjonstyper (noe Putnam og Campbell (2010, 446) tilskriver en «religious edge» innen frivillighet), men det samme er også tilfelle for et aktivt medlem i et idrettslag. Dette betyr at dersom man hadde analysert for eksempel idretts- eller kulturdeltakelse på samme premisser som Putnam og Campbell analyserer amerikansk religiøst liv i *American Grace*, ville man funnet at deltakelse på dugnaden i idrettslaget eller korpset hadde minst like sterke «effekter» på frivillig innsats i andre sammenhenger som den religiøst baserte frivilligheten.

For noen organisasjonstyper er disse kumulative effektene en del sterkere enn det vi finner for de religiøse organisasjonenes del. For eksempel vil et aktivt medlem i det WVS-skjemaet kaller en «hjelpe- eller veldedighetsorganisasjon» ha fire ganger så høy sannsynlighet for å være aktiv i en av de andre organisasjonstypene, sammenliknet med en som ikke deltar i hjelpe- eller veldedighetsarbeid. En som er aktiv i en fagforening har i Norge fem ganger så høy sannsynlighet for å være aktiv også i en annen organisasjonstype.⁹⁵

95. Dette skyldes ikke koblingen mellom fagbevegelsen og Arbeiderpartiet. Også når vi holder aktive partimedlemskap utenfor, har aktive medlemmer av en fagforening 4,7 ganger så høy sannsynlighet for å delta i en annen type organisasjon.

Vi gjorde også en tilsvarende analyse basert på et annet datamateriale med en mer detaljert kategorisering, nemlig Undersøkelse om frivillig innsats fra 2009 (Wollebæk & Sivesind, 2010) (se Figur 26 på side 142 i appendiks). Her ser vi på frivillig arbeid, og ikke aktivt medlemskap, slik tilfellet er i WVS-dataene.

Også dette datamaterialet bekrefter at det å være medlem eller frivillig i en religiøs organisasjon omtrent fordobler sannsynligheten for å være frivillig også på andre områder. Uttrykt på en annen måte har 70 prosent av de som har arbeidet frivillig for en religiøs eller livssynsorganisasjon også arbeidet frivillig for en annen organisasjon (N = 100), mens andelen frivillige i befolkningen som helhet er 48 prosent. Dette er i tråd med nettverkshypotesen. Men «spillover»-effektene er sterkere for så å si alle andre organisasjonstyper. Så å si alle – 95 prosent – som har arbeidet frivillig for politiske partier eller miljøvernorganisasjoner har også vært frivillig i andre organisasjoner (N = 39 og 44). I likhet med WVS-dataene skiller yrkes- og fagforeninger seg også i dette materialet ut som en type aktivitet der de frivillige svært ofte deltar på andre arenaer i tillegg.⁹⁶ Frivillige i nærmiljøaktiviteter, velforeninger og liknende er også svært ofte aktive i andre organisasjoner.⁹⁷

Til nå har vi sett på i hvilken grad tilknytning til religiøse nettverk øker sannsynligheten for frivillighet generelt. Men Putnam og Campbell (2010, 447) framhever at en religiøs «edge» er særlig framtrедende når man fokuserer på hjelpeaktiviteter, rettet mot fattige, eldre eller barn og unge. Ovenfor så vi også at sterk betoning av religion styrket sannsynligheten for å delta i slike aktiviteter. I Figur 22 ser vi på hvorvidt aktiv religiøs deltakelse, her deltakelse i religiøse seremonier, påvirker sannsynligheten for deltakelse ulikt om vi ser på ulike typer av organisasjoner.

Figuren bekrefter at de som deltar aktivt i religiøse seremonier har mer enn dobbelt så høy sannsynlighet for å delta aktivt i hjelpe- og veldedighetsorganisasjoner, mens vi ikke finner tilsvarende sammenheng blant dem som deltar sjeldnere. Sammenhengen med aktivt medlemskap i ulike typer kulturforeninger er imidlertid omtrent like sterk. Dette kan ha en sammenheng med den store utbredelsen av kristne musikkaktiviteter. Deltakelse i religiøse aktiviteter verken styrker eller svekker sannsynligheten for deltakelse i partier, fagforeninger og idrettslag for Norges del. For miljøvernorganisasjoner er sammenhengen positiv,

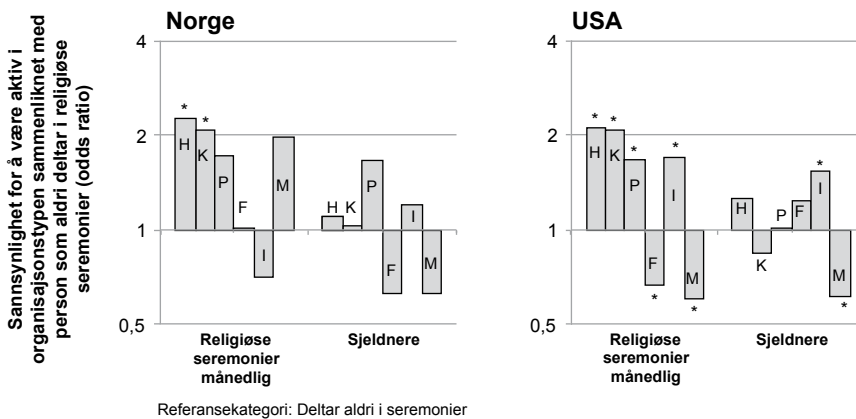
96. 87 prosent av de som har gjort en frivillig innsats for en fagforening har også arbeidet frivillig for en annen organisasjonskategori (N=87).

97. Det er en begrensning ved analysen at det ikke skilles mellom religiøse organisasjoner og livssynsorganisasjoner. Hovedmønsteret er imidlertid sammenfallende med det vi observerer i WVS-dataene, der kategorien benevnes «religiøs eller kirkelig».

men ikke statistisk signifikant. I USA er de som deltar ofte i religiøse sammenhenger og organisert religiøse mer aktive innen politikk og idrett. Samtidig er de mindre aktive innen politisk viktige kategorier, nemlig fagforeninger og miljøvernorganisasjoner.

Figur 22: Sannsynlighet for deltakelse i ulike organisasjonstyper, etter deltakelse i religiøse organisasjoner og religiøse seremonier

Norge og USA, WVS 2006-2008.

H = Hjelpe- eller veldedighetsorganisasjon, K = Kunst-, musikk- eller studiegruppe, P = politisk parti, F = fagforening, M = miljøvernorganisasjon, I = idrettslag eller trimforening. Estimater fra logistiske regresjonsanalyser, kontrollert for kjønn, alder, utdanning og bostedets størrelse. Analysene av deltakelse i religiøse seremonier er dessuten kontrollert for om man er aktivt medlem i en av de andre sekulære organisasjonene som er nevnt i skjemaet. Signifikante sammenhenger på 95 %-nivå er markert med *. Kilde: WVS.

I figuren er det kontrollert for hvorvidt man er aktiv i en av de andre sekulære organisasjonene som er nevnt i skjemaet. Om vi i tillegg også kontrollerer for hvorvidt man er aktiv i en *religiøs* organisasjon, forsvinner de gjenværende to signifikante sammenhengene i figuren (hjelpe- og veldedighetsorganisasjoner og i kunst- og musikkorganisasjoner). Dette tyder på at koblingen mellom aktiv religiøs deltakelse og til annen organisasjonsdeltakelse for Norges del fordrer deltakelse i religiøse organisasjoner, og ikke bare deltakelse i seremonier.

I hvor stor grad er så deltakelse i religiøse organisasjoner knyttet til aktiv deltakelse i ulike typer av organisasjoner? Hvor sterk er denne koblingen sammenliknet med andre typer organisasjonsdeltakelse? Tabell 11, basert på WVS,

viser at de som er aktive i religiøse organisasjoner oftere er aktive i hjelpe- og veldedighetsorganisasjoner, kunst- og musikkorganisasjoner og miljøvernorganisasjoner. Dette er tilfellet også etter kontroll for annen organisasjonsdeltakelse.⁹⁸ Særlig når det gjelder hjelpe- og veldedighetsorganisasjoner, er det grunnlag for å hevde at religiøst baserte organisasjonsnettverk har en særlig sterk mobiliseringsfunksjon. Denne sammenhengen er ikke unik, også idretts- og kulturaktive og fagorganiserte har større sannsynlighet for å delta aktivt i slike humanitære organisasjoner, men den er sterkere. Dette styrker supercharger-hypotesen på dette avgrensede området.

Aktivitet innen kunst- og kulturforeninger øker sannsynligheten for aktivitet innen alle andre typer, unntatt miljøvernorganisasjoner. Idrettsaktive er på sin side mer aktive innen kunst og kultur, fagforeninger og hjelpe- og veldedighetsorganisasjoner. For USAs del gjenspeiler resultatene i tabellen funnene i figuren over – aktivt organisert religiøse er mer aktive innen idrett, kultur, politikk og hjelpearbeid, men mindre aktive innen miljøvern og fagforeninger. Fagforeninger og idrettslag har en mindre tydelig mobiliserende funksjon i USA enn de har i Norge, mens aktiv deltakelse på kulturfeltet styrker sannsynligheten for at man også er aktiv en rekke andre steder både i Norge og USA.

98. Sammenhengen med aktivt medlemskap i miljøvernorganisasjoner er basert på få observasjoner og er derfor ikke særlig robust, selv om den er statistisk signifikant på 95 %-nivået. Som Tabell 19 på side 143 viser, lar den seg ikke reproducere i analysen av dataene fra Undersøkelse om frivillig innsats.

Tabell 11: Sannsynlighet (odds ratio) for å være aktiv i ulike organisasjonstyper etter hvorvidt man er aktiv i religiøse organisasjoner, idrettslag, kunst- og musikkforeninger og fagforeninger

WVS, Norge (2008) og USA (2006). Estimerer fra logistiske regresjonsanalyser.

Sannsynlighet for å være aktivt medlem i (odds ratio)...	Er aktivt medlem i...				
	Kirkelig, religiøs	Idrett, trim	Kunst, musikk	Fagforening	Annen sekulær organisasjon ¹
Norge					
Idretts- eller trimforening	0,9		1,7***	1,7***	1,6***
Kunst-, musikk-, studiegruppe	2,3***	1,7***		1,4	1,8***
Fagforening	1,1	1,7***	1,4*		6,2***
Miljøvernorganisasjon	3,2*	1,6	1,5	1,6	1,1
Politisk parti	1,5	0,6	2,1***	4,0***	1,9*
Hjelpe-/ veldedighetsorganisasjon	3,0***	2,0***	1,7**	2,3***	1,5
Andre	1,7**	1,2	2,0***	4,6***	2,2***
USA					
Idretts- eller trimforening	1,3*		1,9***	1,2	1,5***
Kunst-, musikk-, studiegruppe	1,8***	1,8***		1,2	2,9***
Fagforening	0,6*	1,2	1,2		2,8***
Miljøvernorganisasjon	0,5***	1,0	2,3***	1,1	6,7***
Politisk parti	1,6***	1,0	1,3	1,5*	2,8***
Hjelpe-/veldedighetsorganisasjon	2,7***	1,2	2,6***	1,5	3,5***
Andre	1,5**	1,7***	2,0***	4,4***	2,0***

1. Unntatt organisasjonstypen som er avhengig variabel. *** sig. på 99,9 %-nivå, ** sig. på 99 %-nivå, * sig. på 95 %-nivå.

Et liknende, men mer detaljert mønster finner vi om vi vender blikket mot de norske dataene fra Undersøkelse om frivillig innsats fra 2009 (se Tabell 19 på side 143 i appendiks). Frivillige innen religiøs aktivitet har forhøyet sannsynlighet for å delta i ulike former for sosialt og humanitært arbeid, nemlig innen «rettighets-, støtte og avholdsarbeid» og «internasjonal utveksling og nødhjelp». Innen nærmiljøaktiviteter, politikk og kulturaktiviteter virker også religiøs frivillighet mobiliserende, men da på lik linje med aktivitet innen sammenlikningskategoriene. Når det gjelder miljøvern, ulike velferdstjenester (helse, sosial og utdanning) og idretts- og fritidsaktiviteter, er andre typer organisasjoner viktigere som mobiliseringskanal enn de religiøse.

Oppsummert finner vi altså at aktivitet i religiøse foreninger og deltakelse i religiøse seremonier er forbundet også med sekulær frivillighet, i tråd med Putnam og Campbells påstand. Men om vi ser hele frivilligheten under ett, reflekterer dette et mer generelt fenomen: de som er aktive i én organisasjon har større sannsynlighet for å være aktiv i flere. De religiøse organisasjonene skiller seg i liten grad ut. I den grad de gjør det, er det ved at de religiøst frivillige i noe mindre grad overlapper med frivillige i andre kategorier enn det vi finner innen for eksempel kulturorganisasjoner, fagforeninger eller foreninger i nærmiljøet. Det generelle poenget er de som er aktive ett sted, gjerne er det et annet også. I avgrensede typer organisasjoner, særlig der det er snakk om å yte hjelp til andre, ser imidlertid religiøse nettverk ut til å være sterkere forbundet med deltakelse enn tilfellet er for sekulære organisasjonsnettverk.

At «deltakelse avler deltakelse» kan synes å være en mer nærliggende og generell forklaring på et nært beslektet fenomen Putnam og Campbell viser til, nemlig at religiøse *sosiale* nettverk synes å ha en spesielt sterk innvirkning på engasjementet. Ett datasett er spesielt godt egnet til å analysere betydningen av venner fra religiøse kontra andre organiserte sammenhenger, nemlig European Social Survey-dataene fra 2002. Dette materialet inneholder et omfattende og detaljert sett av spørsmål om organisasjonsengasjement. Respondentene ble også stilt et spørsmål om hvorvidt man er personlige venner med individer som er aktive i ulike typer av organisasjoner. Dette spørsmålet er i prinsippet uavhengig av eget organisasjonsengasjement – man kan være venner med aktive miljøvernere uten selv å delta aktivt i organisasjonen – men i realiteten er naturligvis aktive medlemskap og organisasjonsvennskap nært korrelert.

Dette gir mulighet til å undersøke betydningen av sosiale nettverk tilknyttet ulike organisasjoner enda mer direkte enn vi har gjort ovenfor. Som nevnt flere ganger ovenfor, skal oppfordringer fra religiøse venner til å bidra aktivt ifølge Putnam og Campbell veie tyngre enn oppfordringer fra kolleger eller idrettsvenner. I hvilken grad virker personlige vennskap med medlemmer av religiøse organisasjoner mobiliserende på deltakelse i andre typer organisasjoner? Har religiøse vennskap sterkere effekt enn kontakt med personer i andre typer av organisasjoner, slik supercharger-hypotesen forutsetter? Mobiliserer ulike nettverk til ulike typer deltakelse? Siden ESS bare omfatter europeiske land, kan vi ikke sammenlikne Norge med USA direkte her.

Tabell 12: Sannsynlighet for å være frivillig i ulike organisasjonstyper etter vennskap med medlemmer i religiøse og sekulære organisasjoner

Estimater fra logistiske regresjonsanalyser, odds ratio.

	Bare med kontroll for bakgrunnsvariabler	Med kontroll for vennskap med personer i andre organisasjonstyper og mål på sosiabilitet				
	Personlige venner i religiøs organisasjon (uten kontroller for andre organisasjonsvenner)	... religiøs organisasjon	... sport/uten-dørsakt.	...kultur/hobby	...fagforening/forbund	... andre sekulære org.
Sportsklubb eller klubb for utendørsaktiviteter	1,3	1,0		1,6***	1,3*	1,4*
Kulturelle aktiviteter eller hobbyer	1,5*	1,2	1,7***		1,5*	2,0***
Fagforening eller faglig forbund	1,4	1,2	1,5	1,4		1,7*
Nødhjelp, menneskeretter, minoriteter	2,0*	1,6	0,9	1,8*	0,7	1,1
Politisk parti	1,4	1,0	1,6	2,2*	1,3	1,6
Vitenskap, utdanning, foreldreråd	2,0*	1,4	3,0***	3,0***	1,3	1,6
Sosial klubb eller forening ¹	2,9***	2,3***	2,0***	1,9***	0,9	1,6
Annen frivillig org.	1,2	1,0	1,5	1,2	1,2	1,7

Note: Forbruker- og bilorganisasjon, forretnings-, yrkes- og landbruksorganisasjon og miljø- og dyrevernmorg. ikke vist pga. lave antall respondenter (hhv. 11, 33 og 13) som oppgir å ha arbeidet frivillig. Signifikans: † $p \leq 0,10$, * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$. Kontrollvariabler: Alder, kjønn, utdanningsnivå, bostedets størrelse og husholdningsinntekt. I de fem kolonnene lengst til høyre er det i tillegg kontrollert for svar på to spørsmål: «Hvor ofte omgås du sosialt med venner, slektninger eller arbeidskollegaer?» og «Hvor ofte deltar du i sosiale aktiviteter, sammenlignet med andre på din alder?»

¹ «en sosial forening eller klubb for unge, pensjonister og eldre, for kvinner eller en vennskapsklubb».

Tabell 11 viser at sosiale kontakter i én organisasjon virker mobiliserende på frivillig arbeid i en annen. Men tabellen gir begrenset støtte til at nettverk knyttet til religiøse organisasjoner står i noen særstilling i norsk sammenheng.

13 prosent av befolkningen oppgir å ha personlige venner i en religiøs organisasjon. I kolonnen til venstre ser vi på om disse, kontrollert for bakgrunnskjenne-tegn, oftere arbeider frivillig for andre organisasjonstyper. Denne innledende analysen tyder på at slike vennskap er signifikant mobiliserende både når det gjelder kultur- og hobbyaktiviteter, internasjonalt orienterte organisasjoner, foreldreråd og liknende og sosiale klubber og foreninger. De andre koeffisientene

indikerer også positive sammenhenger (de er høyere enn 1), men de er ikke statistisk signifikante.

Men har man venner i en religiøs forening, er det også mer sannsynlig at man har venner i et idrettslag, en hobbyforening eller liknende. Det er også sannsynlig at slike personer er av en mer sosial natur, og generelt har mange venner man omgås ofte. Skal vi isolere effekten av religiøse organisasjonsvennskap, bør vi derfor kontrollere både for venner man har i andre organisasjoner og vennskskapsrelasjoner i andre sammenhenger. Når vi i kolonne 2 også tar hensyn til hvilke sosiale bånd respondentene har i *andre* typer foreninger og generell sosial legning, svekkes sammenhengene. Den eneste som nå framstår som klart signifikant er at de som har venner i religiøse foreninger har 2,3 ganger så høy sannsynlighet for å arbeide frivillig for det som i skjemaet kalles «en sosial forening eller klubb for unge, pensjonister og eldre, for kvinner eller en vennskskapsklubb». Denne kategorien er bred, men kan med litt velvilje sies å fange opp noe av det samme elementet av hjelp rettet mot andre mennesker som vi så religiøs frivillighet korrelerte med ovenfor. Derimot synes vennskap med aktive i ikke-religiøse organisasjoner, særlig kultur og idrett, å virke mobiliserende på et bredere sett av organisasjonstyper, selv med kontroll for generell sosiabilitet og venner i andre organisasjoner.

Hva så med USA? Putnam og Campbell (2010, 472) hevder som nevnt at religiøst baserte vennskap, det de kaller «friends at church», har betydelig sterkere effekter på de fleste mål på engasjement, naboskap og prososialitet enn vennskap i sin alminnelighet:

So important are these religiously based social networks that they alone account for most of the apparent effects of church attendance. With comprehensive demographic and ideological controls, including density of generic social networks (number of close friends and confidants), as well as general religiosity, our index of religious social networks (number of close friends in your congregation, participation in small groups in your congregation, and frequency of talking about religion with family and friends) is virtually the most powerful predictor of every measure of good neighborliness discussed in this chapter, no less robust a predictor than education, the universal predictor. (...) In virtually every case, although generic friendship ties are a significant predictor, religious social networks are a stronger, more robust predictor.

I figuren som underbygger dette resonnementet viser forfatterne (2010, 474) effekter av religiøst baserte sosiale nettverk på en rekke mål på engasjement. Dette dekker blant andre frivillig arbeid, pengegaver til ikke-religiøse formål og hvorvidt man har deltatt i («been involved in») ulike typer organisasjoner. I analysene figuren er basert på, kontrolleres det for både religiøsitet, deltakelse

i religiøse seremonier, demografiske variabler og andre «generiske» vennskap, det vil si antallet nære venner man har totalt sett. Sammenhengene med religiøst baserte sosiale nettverk og organisasjonsdeltakelse framstår sterke og positive etter disse kontrollene (Putnam og Campbell 2010, 474–5).

Både framgangsmåten de skisserer og måten resultatene tolkes kan problematiseres. I forrige kapittel ble tolkningen av analyser der det kontrolleres for religiøsitet diskutert (se kommentarene til Tabell 6 på side 66). Det er sannsynlig at denne kontrollen får sammenhengene til å framstå noe sterkere enn de reelt sett er.⁹⁹ Et annet problematisk aspekt ved tolkningen Putnam og Campbell gjør, er at selv om religiøst baserte sosiale nettverk fortsatt har en effekt etter kontroll for generiske sosiale nettverk, betyr ikke det nødvendigvis at de er *viktigere* enn andre sosiale nettverk. En slik konklusjon forutsetter at sammenhengene med religiøse nettverk er *sterkere* enn sammenhengene med generiske sosiale nettverk. De gjør imidlertid ingen sammenlikning av styrken i sammenhengene. Et tredje aspekt er at de benytter seg av en indeks som i tillegg til antall vennskap også innbefatter hvor ofte man diskuterer religion med venner og familie, samt deltagelse i organisert religiøst liv («participation in small groups in your congregation»). Med det siste punktet innføres det en slagside som antakelig i noen grad blåser opp sammenhengen mellom religiøse nettverk og frivillighet, ettersom vi nå måler en form for organisasjonsdeltakelse i tillegg til sosiale nettverk.

Vi gjorde derfor reanalyser av Putnam og Campbells materiale med et mer begrenset sett av kontrollvariabler og med fokus rettet mot bredden i religiøst baserte og andre sosiale nettverk. Fordi de religiøst baserte sosiale nettverkene rimeligvis også inngår i de «generiske», ble effektene av generiske og religiøst baserte sosiale nettverk behandlet i separate analyser, med standard demografiske kontroller (alder, kjønn, utdanning og bosted).¹⁰⁰ Implikasjonen av Putnam og Campbells resonnement er at sosiale nettverk med en religiøs «ladning» bør

99. Om man «kontrollerer» nettverkseffekter for religiøsitet i analyser av den typen avhengige variabler vi behandler i denne rapporten, vil stort sett nettverkseffektene framstå som sterkere. Slik er det også i analysene av organisasjonsdeltakelse: når religiøsitet og religiøse nettverk innføres i analysen samtidig, har religiøsitet en negativ nettoeffekt, mens den positive effekten av sterke religiøse nettverk øker i styrke. Om man skal tolke koeffisientene substansielt, må man imidlertid ta hensyn til *både* en negativ nettoeffekt av religiøsitet, ettersom de som har sterke religiøse nettverk stort sett har høy religiøsitet, *og* den positive nettoeffekten av nettverk. I sine tolkninger synes Putnam og Campbell ikke å ta hensyn til at religiøs tro har en negativ nettoeffekt når det innføres i analyser sammen med religiøse nettverk.

100. Når de to variablene blir lagt til i samme analyse, har generiske sosiale nettverk sterkere effekt enn religiøse på sannsynligheten for ikke-religiøst frivillig arbeid og pengegaver.

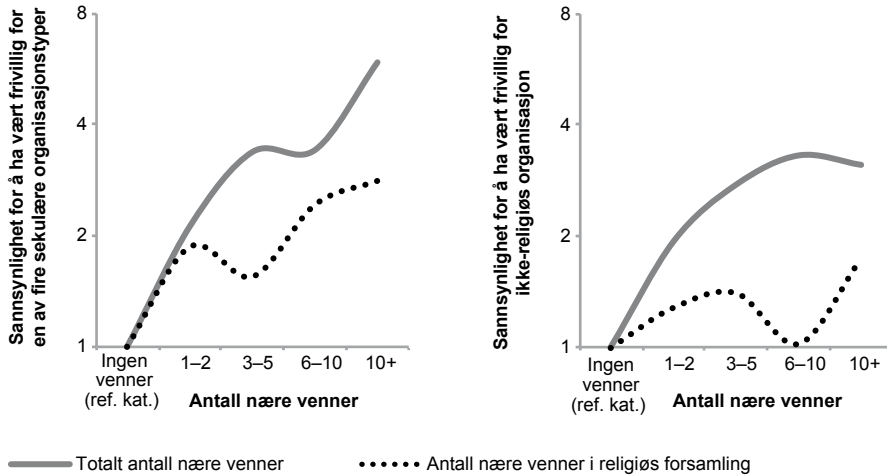
gi sterkere utslag på sannsynligheten for sekulær frivillighet, pengegaver og deltakelse enn vennskap i sin alminnelighet. Én ny venn i et trossamfunn bør øke sannsynligheten for deltakelse mer enn én ny venn i sin alminnelighet.

Resultatene for frivillig arbeid er vist i Figur 23. I figuren forfølger vi resonnementet i sitatet over, og sammenlikner effekten av generiske sosiale nettverk – antall nære venner man har – og «religiously based social networks» – antall venner man har knyttet til et trossamfunn (congregation).¹⁰¹ Figuren til venstre viser sannsynligheten for at en person arbeidet frivillig for minst én av de fire ikke-religiøse organisasjonstyper som er nevnt i skjemaet det siste året, etter bredden i ulike typer nettverk. Kategoriene var kunst og kultur, nabolagsaktivitet, hjelp til eldre og syke og helsearbeid. Dette spørsmålssettet ble stilt til halve utvalget i Faith Matters-surveyen. Den andre halvparten fikk simpelthen spørsmål om de hadde «done volunteer work for a non-religious cause». Dermed kan vi med større sikkerhet si at religiøse organisasjoner som har blitt kategorisert av respondenten som for eksempel kultur, og dermed tatt med i figuren til venstre, ikke er inkludert i figuren til høyre.

101. Spørsmålet om venner i trossamfunn ble stilt bare til de som var medlem i en slik organisasjon eller som deltok i religiøse seremonier oftere enn årlig. De som ikke fikk spørsmålet, har følgelig fått verdien «ingen venner» på denne variabelen.

Figur 23: Har arbeidet frivillig for én av fire sekulære organisasjonstyper og ikke-religiøs organisasjon, etter antallet venner generelt og venner i trossamfunn (congregation).

USA, Faith Matters Survey (2006). Odds ratio, estimerer fra logistiske regresjonsanalyser.

Figuren viser odds ratio med personer som ikke har nære venner som referansekategori. Kontrollvariabler er alder, kjønn, utdanningsnivå og størrelse på bosted.

Figuren viser at Putnam og Campbells funn ikke lot seg reproducere fullt ut. Riktignok har religiøse vennskap en sammenheng med sannsynligheten for å gjøre frivillig arbeid for en av de fire sekulære organisasjonstypene. Imidlertid har vennskap knyttet til trossamfunnet svakere effekt enn vennskap i sin alminnelighet, ikke sterkere. Når det spesifiseres i spørsmålsstillingen at det er snakk om et ikke-religiøst formål, inntreffer de positive effektene av religiøse nettverk først ved svært brede nettverk (ti eller flere venner i trossamfunn). Omregnet til predikerte sannsynligheter, har en person med de bredeste generiske sosiale nettverkene 64 prosents sannsynlighet for å ha arbeidet frivillig for en ikke-religiøs organisasjon, mens en som ikke har noen nære venner har 23 prosents sannsynlighet for slikt frivillig arbeid. For religiøst baserte sosiale nettverk er

de tilsvarende tallene 53 og 39 prosent.¹⁰² For pengegaver til sekulære organisasjoner hadde også «generiske» sosiale nettverk noe sterkere effekt enn religiøse nettverk, men forskjellene er her mindre.¹⁰³

Analysen i Figur 23 ble også gjennomført med en indeks for religiøst baserte sosiale nettverk tilsvarende den Putnam og Campbell bruker. Som nevnt over, overdriver trolig denne indeksen betydningen av religiøst baserte sosiale nettverk ettersom den inneholder en indikator på organisasjonsdeltakelse. Men selv når vi bruker en slik indeks, har ikke religiøse nettverk sterkere effekt på frivillighet eller pengegaver enn hva de «generiske» sosiale nettverkene har. Sammenhengene var like sterke for frivillig arbeid for en av de fire typene vist til venstre i figuren, mens religiøst baserte sosiale nettverk ikke hadde signifikant sammenheng med frivillig arbeid for eksplisitt ikke-religiøse formål (jfr. grafen til høyre i Figur 23).¹⁰⁴

Putnam og Campbells (2010, s. 474) figur inneholder også en analyse av betydningen av religiøst baserte sosiale nettverk for deltakelse i seks ulike grupper. Spørsmålsformuleringen var: «Have you been involved in the past 12 months with this kind of group». Her ga analysene større grad av støtte til Putnam og Campbells supercharger-tese (se Tabell 20 på side 144 i appendiks). For to organisasjonstyper – formål som har med unge, skole og foreldre å gjøre

102. Dette er ikke ulikt tallene Putnam og Campbell (2010, 474) viser til. I deres analysemodell har personer innen den laveste firedelen hva angår religiøst baserte sosiale nettverk 35 prosents sannsynlighet for å ha arbeidet frivillig, mens firedelen med de sterkeste religiøse nettverkene har en sannsynlighet på 62 prosent. Religiøse nettverk er her målt med en indeks der også deltakelse i små grupper i trossamfunnet og diskusjon av religion med familie og venner inngår. Dette framstår som en sterk effekt så lenge disse tallene ikke sammenliknes med den enda sterkere effekten av sosiale nettverk i sin alminnelighet.

103. For generiske sosiale nettverk (Odds ratio, avhengig variabel gitt penger til ikke-religiøst formål): 1–2 venner 1,3, 3–5 venner 1,8, 6–10 venner 2,3, Flere enn 10 venner 2,5. For religiøst baserte sosiale nettverk: 1–2 venner 2,2, 3–5 venner 1,8, 6–10 venner 1,5, flere enn 10 venner 1,8. Gjennomført som to separate analyser med kontrollvariabler alder, kjønn, utdanning og bostedets størrelse.

104. For denne analysen benyttet vi en faktorscore med de tre indikatorene for religiøst baserte sosiale nettverk: Antall venner i trossamfunn, hvor ofte man diskuterer religion med venner og slekt og hvorvidt man deltar i små grupper i trossamfunnet. Siden lagrede verdier fra faktoranalyser er standardiserte variabler, kan effekten av denne variabelen sammenliknes med en standardisert utgave (z-score) av variabelen som måler generiske sosiale nettverk. Odds ratio kan her tolkes som endret sannsynlighet ved ett standardavviks økning på den uavhengige variabelen. Om vi ser på frivillighet for ikke-religiøst formål, var det ingen forskjell på sammenhengene (1,4 både for indeks for religiøst baserte sosiale nettverk og for generiske sosiale nettverk både i separate analyser og når de analyseres separat). For gaver til ikke-religiøse formål, hadde heller ikke religiøst baserte sosiale nettverk signifikant effekt.

og selvhjelps- og støttegrupper – hadde nettverk knyttet til trossamfunn sterkere effekt på sannsynligheten for deltakelse enn generiske nettverk. Dette faller inn i et mønster fra flere av analysene over der det særlig er innen barne- og ungdomsarbeid og hjelpe- og støttearbeid at religiøse verdier og nettverk slår ut. For to andre kategorier – hobby og fritid og nabolag og politikk – var generiske sosiale nettverk noe viktigere. For de to siste – yrkes- og bransjeorganisasjoner og velferdsorganisasjoner – var sammenhengene omtrent like sterke.¹⁰⁵

Det er altså liten tvil om at religiøst funderte sosiale nettverk er knyttet til større sannsynlighet for frivillig innsats. Men er de *viktigere* enn andre sosiale nettverk? Her er resultatene mer blandet.

Analysene tyder på at sammenhengene mellom vennskap i religiøse organisasjoner og deltakelse i andre typer organisasjoner, som Putnam og Campbell så sterkt vektlegger, primært er knyttet til mer generelle fenomener: De som har mange venner, blir oftere rekruttert til frivillig arbeid, og får enda flere venner gjennom aktiviteten. Venner på innsiden av organisasjonslivet har naturlig nok større effekt på rekruttering til andre typer organisasjonsaktivitet enn venner som ikke er organisasjonsaktive.

Venner som deltar i organisert religiøs aktivitet har betydning for sannsynligheten for deltakelse i annen organisert aktivitet. I USA har det en særlig stor betydning, siden en så stor andel av organisasjonsaktiviteten har en religiøs forankring. Men den spesielle vektleggingen av religiøse bånd som «supercharged» eller «morally freighted» med hensyn til å generere andre typer engasjement får i våre analyser støtte bare på begrensede områder, både i norske og amerikanske data.

Putnam og Campbell (2010, 475) mener imidlertid å kunne underbygge sammenhengene med tre andre datakilder (PS-ARE-surveyen og Giving and Volunteering Surveys fra 1996 og 1999). Det har ikke blitt foretatt noen reanalyse av disse datasettene innenfor rammen av denne rapporten. På grunnlag av dataene som *har* blitt analysert, synes imidlertid effekten av sosiale bånd i religiøse organisasjoner på engasjement i andre typer organisasjoner primært å gjenspeile allmenne nettverkseffekter, og ikke særskilt moralsk ladede bånd.

105. Gruppene som ble nevnt i spørreskjemaet var: A hobby, sports, arts, music, other leisure activity group; A service, social welfare, or fraternal organization; A youth, parent, or school support organization; A professional, trade, farm, or business association; A neighborhood, ethnic or political association; A support group or self-help program for people with specific illnesses, disabilities, problems, or addictions, or for their families.

Minoritets- og majoritetsreligioner

Som vi så i forrige kapittel, har religiøsitet ulik sammenheng med tillit avhengig av hvilke trossamfunn vi snakker om. Det er stor sannsynlighet for at også effektene vi har studert i dette kapitlet varierer mellom ulike religioner.

Per nå finnes det ingen datakilder som er velegnet til å studere dette spørsmålet. Undersøkelsene som har blitt brukt i denne rapporten gir ikke mulighet til å skille mellom statskirkelig og frikirkelig tilhørighet. For religioner med størst utbredelse i minoritetsbefolkningen, er antallet respondenter som oftest for lite til at datamaterialet lar seg analysere på en statistisk forsvarlig måte. Strategien som ble benyttet i forrige kapittel – å slå sammen ESS-undersøkelsene fra 2002 til 2010 for å få store nok undergrupper – lar seg ikke gjennomføre med hensyn til organisasjonsdeltakelse fordi denne spørsmålsmodulen bare var inkludert i 2002-undersøkelsen. Levekårsundersøkelsen blant innvandrere, som ble gjennomført i 2006, inneholder kun spørsmål om formelle medlemskap i et begrenset sett av organisasjoner. Undersøkelse om frivillig innsats fra 2009 mangler spørsmål om religiøsitet, tilhørighet til trossamfunn og deltakelse i religiøse seremonier. Det er også vanskelig å vite i alle tilfeller hvordan minoritetsrespondenter klassifiserer sin egen organisasjonstilhørighet. Minoritetsorganisasjoner med religiøs forankring har ofte en kulturell dimensjon, de kan drive ekstraundervisningstilbud rettet mot barn, og de kan drive internasjonalt og humanitært arbeid. Disse organisasjonene kan derfor være vanskelig å plassere entydig i religiøse eller ikke-religiøse kategorier.

En mulig strategi er å fokusere på de organisasjonstypene der det religiøse innslaget sannsynligvis er minst, også i minoritetsbefolkningen. En slik analyse ble gjennomført med utgangspunkt i Undersøkelse om frivillig innsats. Sammenhengen mellom å ha utført frivillig arbeid for en religiøs organisasjon og frivillighet innen idretts- og hobbyorganisasjoner, lokalmiljøorganisasjoner (velforeninger og borettslag) og politiske partier og fagforeninger ble undersøkt både med utgangspunkt i befolkningen som helhet og i det ekstra minoritetsutvalget med bakgrunn fra Afrika og Asia. I tillegg til utdanning, alder, kjønn og bostedets størrelse, ble det kontrollert for hvorvidt man hadde arbeidet frivillig for en av de andre organisasjonstypene.¹⁰⁶

106. Disse typene var kultur og musikk, helse, sosiale tjenester, utdanning, miljøvern, rettighets- og støttearbeid, internasjonale organisasjoner og andre organisasjoner.

Tabell 13: Sannsynlighet for å være frivillig innen hobby, idrett, fagforeninger, partier og lokalmiljøorganisasjoner etter deltakelse i religiøs frivillighet

Estimater fra logistiske regresjonsanalyser, odds ratio. Undersøkelse om frivillig innsats, 2009.

	Majoritetsbefolkningen	Minoritetsbefolkningen
Frivillig for religiøs organisasjon	1,5	2,5*
Frivillig for annen type organisasjon	4,8***	5,1***
N	1458	439

Annen type organisasjon: kultur og musikk, helse, sosiale tjenester, utdanning, miljøvern, rettighets- og støttearbeid, internasjonale organisasjoner og andre organisasjoner. Kontrollvariabler: Bortsett, alder, kjønn, utdanning, førstegenerasjons innvandrere (i minoritetsbefolkningen). *** sig. på 99,9 %-nivå, ** sig. på 99 %-nivå, * sig. på 95 %-nivå.

Analysene viste at en person med minoritetsbakgrunn som hadde arbeidet frivillig for en religiøs organisasjon hadde 36 prosent sannsynlighet for også å være frivillig innenfor en av typene nevnt ovenfor, mens de som ikke var frivillig i en religiøs organisasjon hadde 19 prosent sannsynlighet.¹⁰⁷ I majoritetsbefolkningen var ikke sammenhengen signifikant.¹⁰⁸ Både i majoritets- og minoritetsbefolkningen hadde imidlertid frivillig arbeid for en av de andre organisasjonstypene nevnt i skjema enda sterkere forklaringskraft.

Disse resultatene kan tyde på et noe større overlapp mellom frivillighet for religiøse og andre organisasjoner i minoritets- enn i majoritetsbefolkningen. Men både det begrensede antallet respondenter og det begrensede antallet spørsmål som angår religiøs tilhørighet og deltakelse gjør det vanskelig å trekke bastante konklusjoner. Det er derfor behov for nye data for å kunne studere sammenhenger mellom religiøs og annen organisasjonsdeltakelse med henblikk på trossamfunn utenfor den norske kirke.

Oppsummering

Er religiøse mer sjenerøse med tid og penger enn andre? Ovenfor har vi funnet spor av en avgrenset religiøs betinget *verdieffekt*. De som tillegger religion en moderat betydning i livet er oftere aktive medlemmer også i sekulære organisasjoner. Det er særlig innen organisasjonsaktivitet rettet mot å hjelpe andre grupper at moderat religiøse er overrepresentert. Vi fant også at sterkt religiøse var noe overrepresentert også blant dem som gir penger til sekulære formål. Om

107. Odds ratio 2,5, $p=,012$, $N=439$.

108. Odds ratio=1,5, $p=,123$, $N=1458$.

vi ser på frivillig arbeid istedenfor aktivt medlemskap og donasjoner, finner vi imidlertid ingen slike effekter. Dette tyder på at verdieffekten er begrenset til avgrensede deltakelsesformer og -formål, særlig de som er knyttet opp mot det tradisjonelle organisasjonssamfunnet og sosialt og humanitært arbeid.

Vi fant klare *nettverkseffekter* av religiøs deltakelse. At deltakelse i ett nettverk stimulerer til deltakelse også i andre sammenhenger er et veletablert funn i litteraturen om samfunnsengasjement (Verba et al., 1995). Dette er også gyldig for religiøse organisasjoner. Men for de fleste typer aktiviteter tenderer denne effekten til å være noe svakere, ikke sterkere, enn det tilfellet er for andre organisasjonstyper, som kulturforeninger, idrettslag eller fagforeninger. Det er verdt å merke seg at dette gjelder USA så vel som Norge.

Dermed finner vi begrenset støtte for Putnam og Campbells *supercharger*-hypotese – at religiøst baserte sosiale nettverk skal ha en særegen effekt på grunn av en særlig moralsk tyngde knyttet til henvendelser om bidrag til gode formål. Analysene i dette kapitlet har blant annet vist at personlige venner i en forening som driver med kulturaktiviteter jevnt over har større innvirkning på sannsynligheten for å bidra med frivillig arbeid på andre arenaer, enn tilfellet er for sosiale kontakter med organisert religiøse. Analyser av amerikanske data viser at brede generiske sosiale nettverk øker sannsynligheten for frivillig arbeid for sekulære organisasjoner mer enn hva brede nettverk fundert i trossamfunn gjør. Disse konklusjonene skiller seg fra Putnam og Campbells tolkninger av datamaterialet.

Konklusjon

I denne rapporten har vi sett nærmere på funnene i Putnam og Campbells bok *American Grace* (2010). Utgangsspørsmålet var hvorvidt deres konklusjon om at troende amerikanere var bedre naboer, mer tillitsfulle, mer sjenerøse og mer engasjerte lot seg reprodusere i mer sekulære kontekster.

Denne problemstillingen har blitt undersøkt ved hjelp av surveydata. Dette er samme type materiale som *American Grace* er basert på. Rapporten har tatt for seg et mer begrenset sett av indikatorer enn Putnam og Campbell, med hovedfokus rettet mot det Putnam (1993, 2000) tidligere har definert som sosial kapital. Rapporten har begrensninger både i metodisk bredde og i utvalget av indikatorer, og må selvsagt ikke tolkes som en helhetlig vurdering av religionens bidrag til samfunnet eller av sekulariseringens konsekvenser.

På de indikatorene som *har* blitt undersøkt, har imidlertid resultatene sådd tvil – ikke bare om hvorvidt funnene er overførbare, men også om hvor godt de stemmer for USAs del.

Analysene har vist at Putnam og Campbells eget datamateriale fra USA også kan tolkes i andre retninger enn det blir gjort i *American Grace*. Vi har blant annet sett at individuell religiøsitet og sterke religiøst baserte nettverk er positivt korrelert bare med det Putnam (2000) tidligere har omtalt som «bonding» sosial kapital: tillit til trosfeller og dypt religiøse. Religiøsitet er negativt forbundet med enkelte mål på overskridende («bridging») former for sosial kapital. Putnam og Campbell (2010, 468–9) peker også på slike tendenser, men mener de er begrenset til de sterkeste og mest fundamentalistiske troende. Moderat troende er mer tillitsfulle overfor så å si alle grupper i samfunnet, fra butikkmedarbeidere til naboer og fremmede, hevder de (s. 461). Analysene over har imidlertid vist at selv moderat religiøse amerikanere har mindre tillit til folk i sin alminnelighet enn de som slett ikke er religiøse. Religiøs frivillighet og brede religiøst baserte sosiale nettverk er i USA også først og fremst forbundet med tillit til trosfeller og dypt religiøse. Frivillighet for andre formål og brede sosiale nettverk i sin alminnelighet er forbundet med tillit til flere andre grupper.

Analysene bekrefter at religiøst baserte nettverk mobiliserer til annen frivillig innsats. Dette gjelder både i Norge og i USA. Denne effekten er særlig betydningsfull i USA, gitt det religiøse organisasjonslivets formidable omfang. Men vi har ikke klart å bekrefte at denne effekten er sterkere enn den vi finner for generiske sosiale nettverk, slik Putnam og Campbell hevder. Også medlemmer av kulturforeninger, idrettslag og fagforeninger har større tilbøyelighet til å delta i andre sammenhenger. Om noe, er slike spillover-effekter mer framtrædende i sekulære organisasjoner. Videre er de som har brede sosiale nettverk mer aktive, enten nettverkene er religiøst forankret eller ikke. Det synes med andre ord vanskelig å underbygge at religiøs tro, religiøs tilhørighet og religiøs deltakelse har de *supercharger*-effektene Putnam og Campbell mener de har. Snarere ser det ut til å være snakk om en generell *nettverkeffekt*; deltakelse avler deltakelse.

American Grace er en tvetydig bok, noe som gjenspeiles i undertittelen «How Religion Divides and Unites Us». Med hensyn til det første aspektet i undertittelen, gir boka en overbevisende framstilling av hvordan konservativ religion har vokst både i omfang og synlighet. Dette skjedde som en motreaksjon på de liberale 1960-åra. Siden da har religiøse og politiske konfliktlinjer i økende grad sammenfalt i USA, samtidig som mange unge tar helt avstand fra religion. Slik har det moderate mellomsjiktet krympet og religion har blitt en mer polariserende faktor. Men de faller likevel tydelig ned på at det som binder sammen er sterkere enn det som splitter.

However, it is equally important to stress that we keep encountering evidence that religion is not so divisive after all. Americans overwhelmingly agree that religion exerts a positive influence, as only the most secular Americans are clearly uncomfortable with a large role for religion in American society. Furthermore, the coolness with which religious groups view each other does not match the negativity that those on opposite sides of the political spectrum feel toward each other. Overt religious hostility is relatively rare. While religious divisions exist, including some latent inter-religious tensions, we should not overstate the capacity of religion to cause tension or division. (Putnam & Campbell 2010, 515)

Det amerikanske samfunnet er svært religiøst heterogent. På tross av dette har man klart å vedlikeholde og verdsette toleranse og mangfold. Putnam og Campbells (2010, 493–515) analyser av religionens splittende effekter viser likevel at det finnes motsetninger og mistillit, både mellom ulike religiøse grupper og mellom troende og ikke-troende, også i USA.

I Norge er det praktisk talt ingen forskjeller i tillitsnivå, verken mellom troende og ikke-troende eller mellom de som deltar aktivt i religiøse seremonier og organisasjoner og de som aldri viser seg i et gudshus. At vi hovedsakelig

finner nullkorrelasjoner med hensyn til generalisert og overskridende tillit i Norge mens vi finner enkelte negative korrelasjoner i USA, gjenspeiler kanskje at religiøse motsetninger de senere tiårene har vært mindre framtredd hos oss. Befolkningen har vært relativt religiøst homogen. Statskirken har vært teologisk moderat og gradvis modernisert seg i takt med endringer i befolkningens holdninger.

Her står vi imidlertid overfor en ny situasjon, ettersom innvandringen har gjort Norge til et flerreligiøst samfunn. Medlemmer av minoritetstrossamfunn i Norge uttrykker lavere generalisert tillit enn protestanter og ikke-medlemmer, og tendensen er tydeligere blant de sterkt troende enn blant de mer sekulære. Mens førstegenerasjonsinnvandrere fra Afrika og Asia som deltar i sekulære organisasjoner har høyere tillitsnivå enn andre innvandrere, er nettosammenhengen mellom deltakelse i religiøse organisasjoner og tillit negativ. Dette kan tyde på at aktiv religiøs deltakelse blant innvandrere ikke fremmer akkulturasjon av generalisert tillit, det vil si tilpasning til tillitsnivået i det nye hjemlandet. Her er det imidlertid trolig variasjoner mellom ulike trossamfunn og mellom personer med ulik botid og landbakgrunn som vi ikke har kunnet undersøke med de tilgjengelige dataene. Mange minoriteters sterkere religiøsitet står i motsetning til majoritetens komparativt sett sterke og økende sekularisme. Tall fra IMDIs integrerings- og mangfoldsbarometer viser at nordmenn er negative til bruk av synlige religiøse symboler (hijab) i offentlige sammenhenger. 41 prosent oppgir å være «generelt skeptiske» til muslimer. Enda flere (46 prosent) er generelt skeptiske til religiøse personer (IMDI, 2012). Majoritetens relativt sterke sekularisme og mange minoriteters sterkere religiøsitet bidrar til å forsterke det Knight (2001) kaller asymmetriske normsystemer, som vanskeliggjør gjensidig forståelse og tillit.

Spissformuleringen *American Grace* har blitt mest kjent for – «*religious people are nicer*» – har potensielt vidtfavnende konsekvenser. Hvis det hadde stemt at religiøse var bedre naboer, mer tillitsfulle og mer sjenerøse, ville det betydd at naboskap, tillit og sjenerøsitet ville forvitte som følge av sekulariseringsprosesser. Argumentet impliserer dermed også at samfunn befolket av mindre religiøse mennesker er preget av passivitet og mistro.

Med utgangspunkt i indikatorene som har blitt belyst i denne rapporten, er det imidlertid vanskelig å finne særlig støtte for et slikt argument. I Europa er tendensen at sterkt religiøse *samfunn* er mindre tillitsfulle enn mer sekulære samfunn. Denne sammenhengen ser ut til å skyldes historiske og kulturelle forhold, og da særlig arven fra protestantismen, i større grad enn befolkningens

nåværende religiøsitet. Det motsier likevel nokså klart at tillit, engasjement og relativt svak religiøsitet er inkompatible størrelser.

Religiøse *individer* seg skiller i liten grad ut i de norske og europeiske dataene, både med hensyn til tillit og engasjement. Vi fant noen få unntak: De «sanne troende» som mener deres egen religion er den eneste sanne er mindre tillitsfulle. For Norges del viste WVS-materialet svake negative korrelasjoner mellom betydning av Gud i livet og tillit til fremmede, mens ateister hadde noe lavere tillit til naboene sine. I Europa som helhet uttrykte medlemmer i religiøse organisasjoner høyere generalisert tillit enn de som ikke var tilknyttet organisasjoner. Men medlemmer i sekulære organisasjoner hadde enda høyere generalisert tillit enn de som var tilknyttet religiøse organisasjoner. I den grad organisasjonsdeltakelse har en positiv effekt på tillit, er den altså generell og ikke begrenset til religiøs aktivitet.¹⁰⁹ Videre fant vi ikke noen sammenheng mellom tillit og religiøs organisering i de norske dataene. De som mener religion er viktig i livet hadde større sannsynlighet for å være aktive medlemmer i organisasjoner i Norge (WVS), men ikke for å delta i frivillig arbeid (EVS, ESS). For frivillig arbeid var sammenhengene begrenset til organisasjoner som driver ulike former for hjelpe- eller støttearbeid.

Rapporten har vist at sterke organisasjonssamfunn er helt sentrale for å bevare tilliten i moderne samfunn. Både religiøse og sekulære organisasjoner har en rolle her. Resultatene har også vist at både religiøs og sekulær deltakelse har nettverkseffekter, der deltakelse avler mer deltakelse. Ulike organisasjoner er innvevd i hverandre gjennom overlappende tilknytninger og sosiale kontakter. Religiøse organisasjoner er også del av denne veven. Imidlertid synes det å være begrenset dekning i norske, europeiske og amerikanske data for å tillegge dem en sterkere, kvalitativt annen betydning enn øvrige nettverk.

109. Eksistensen av en slik effekt kan som nevnt over problematiseres. At frivillighet ikke hadde sterkere effekt enn medlemskap, tyder på motsatt årsaksretning; at resultatene primært gjenspeiler at tillitsfulle mennesker har større tendens til å melde seg inn i organisasjoner (jfr. Bekkers, 2012).

Litteratur

- Aagedal, O. (2010). Lystenning på graver som folkekyrkjeleg praksis. In P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Anderson, L. M., Jennifer, & Milyo, J. (2010). Did the Devil Make Them Do It? The Effects of Religion in Public Goods and Trust Games. *Kyklos (Basel)*, 63(2), 163–175. doi: 10.1111/j.1467–6435.2010.00456.x
- Ansolabehere, S., & Hersh, E. (2012). Validation: What big data reveal about survey misreporting and the real electorate. *Political Analysis*, 20(4), 437–459.
- Batson, C. D., Schoenrade, P. & Ventis, W. L. (1993). *Religion and the Individual: A Social-Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Becker, P. E., & Dhingra, P. H. (2001). Religious involvement and volunteering: Implications for civil society. *Sociology of Religion*, 62(3), 315–335.
- Bekkers, R. (2012). Trust and Volunteering: Selection or Causation? Evidence from a 4 Year Panel Study. *Political Behavior*, 34(2), 225–247.
- Benjamin, D. J., Choi, J. J., & Fisher, G. W. (2010). Religious identity and economic behavior: National Bureau of Economic Research.
- Berg, J., Dickhaut, J., & McCabe, K. (1995). Trust, Reciprocity, and Social History. *Games and Economic Behavior*, 10, 122–142.
- Berggren, N., & Bjørnskov, C. (2009). Does Religiosity Promote or Discourage Social Trust? Evidence from Cross-Country and Cross-State Comparisons. Stockholm: The Ratio Institute. <http://ssrn.com/abstract=1478445> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1478445>
- Berggren, N., & Bjørnskov, C. (2011). Is the importance of religion in daily life related to social trust? Cross-country and cross-state comparisons. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 80(3), 459–480.
- Berggren, N., & Jordahl, H. (2006). Free to Trust? Economic Freedom and Social Capital. *Kyklos*, 59(141–169).
- Bering, J. M., McLeod, K., & Shackelford, T. K. (2005). Reasoning about dead agents reveals possible adaptive trends. *Human Nature*, 16(4), 360–381.
- Bjørndal, S. K., Tangen, K. I., & Strøm-Olsen, N. (red.). (2012). *Gud er tilbake!* Oslo: Frekk forlag/Tankesmien Skaperkraft.
- Bjørnskov, C. (2006). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130(1), 1–21.
- Bjørshol, E. (2008). Verdiundersøkelsen 2007. Dokumentasjonsrapport. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.

- Bloom, P. (2012). Religion, Morality, Evolution. *Annual Review of Psychology*, 63, 179–199.
- Botvar, P. K. (2010). Endringer i nordmenns religiøse liv. I P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge* (pp. 11–24). Oslo: Universitetsforlaget.
- Botvar, P. K., & Henriksen, J.-O. (2010). Mot en alternativreligiøs revolusjon? I P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Botvar, P. K., Repstad, P., & Agedal, O. (2010). Regionaliseringen av norsk religiøsitet. I P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bruce, S. (2001). Christianity in Britain, R.I.P. *Sociology of Religion*, 62(2), 191–203.
- Bruggeman, E. L., & Hart, K. J. (1996). Cheating, lying, and moral reasoning by religious and secular high school students. *The Journal of Educational Research*, 89(6), 340–344.
- Delhey, J., & Newton, K. (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review*, 21(4), 311–328.
- Delhey, J., Newton, K., & Welzel, C. (2011). How general is trust in “most people”? Solving the radius of trust problem. *American Sociological Review*, 76(5), 786–807.
- Dinesen, P. T., & Hooghe, M. (2010). When in Rome, do as the Romans do: the acculturation of generalized trust among immigrants in Western Europe. *International Migration Review*, 44(3), 697–727.
- Dobbelaere, K. (1981). *Secularization: A Multi-Dimensional Concept*. London: Sage.
- Døving, C. A., & Kraft, S. E. (2013). *Religion i pressen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eckel, C. C., & Grossman, P. J. (2004). Giving to Secular Causes by the Religious and Nonreligious: An Experimental Test of the Responsiveness of Giving to Subsidies. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33(2), 271–289. doi: 10.1177/0899764004263423
- Edgell, P., Gerteis, J., & Harmann, D. (2006). Atheists as “other”: Moral boundaries and cultural membership in American society. *American Sociological Review*, 71, 211–234.
- Erikson, E. (1960). *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Freitag, M., & Bauer, P. C. (2013). Testing for Measurement Equivalence in Surveys Dimensions of Social Trust across Cultural Contexts. *Public Opinion Quarterly*, 77(S1), 24–44.
- Glaeser, E. L., Laibson, D., Scheinkman, J. A., & Soutter, C. L. (1999). What is social capital? The determinants of trust and trustworthiness: National bureau of economic research.
- Haidt, J. (2007). Moral Psychology and the Misunderstanding of Religion. *Edge*.
- Helliwell, J. F., & Putnam, R. D. (1999). Education and Social Capital. New Working Paper Series. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Holth, B. A. (2010). Verdiundersøkelsen 2008. Dokumentasjonsrapport. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- IMDI (2012). *Integreringsbarometeret 2012*. Oslo: IMDI.

- Johnson, M. K., Rowatt, W. C., & LaBouff, J. (2010). Priming Christian religious concepts increases racial prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 1(2), 119–126.
- Kinander, M. (2013). *Muslimere og tillit*. Notat nr. 12/2013. Oslo: Civita.
- Knight, J. (2001). Social norms and the rule of law: Fostering trust in a socially diverse society. *Trust in society*, 2, 354–373.
- Knudsen, T. (2000). Tilblivelsen af den universalistiske velfærdsstat. I T. Knudsen (red.): *Den nordiske Protestantisme og Velfærdsstaten*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Schleifer, A., & Vishny, R. W. (2000). Trust in large organizations. In P. Dasgupta & I. Serageldin (Eds.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (pp. 310–324): World Bank.
- Lam, P. Y. (2002). As the flocks gather: How religion affects voluntary association participation. *Journal for the scientific study of religion*, 41(3), 405–422.
- Larson, E. J., & Witham, L. (1998). Leading scientists still reject God. *Nature*, 394, 313.
- Lazerwitz, B. (1962). Membership in voluntary associations and frequency of church attendance. *Journal for the scientific study of religion*, 2(1), 74–84.
- Loga, J. (2012). Trossamfunn, innvandring, integrasjon. Rapport 2012:3. Oslo/Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Lundby, K. (2010). Medier som ressurs for religion. I P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Marwell, G., & Ames, R. (1979). Experiments on the Provision of Public Goods I: Resources, Interest, Group Size and the Free-Rider Problem. *American Journal of Psychology*, 84(6), 1335–1360.
- Mazar, N., Amir, O., & Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45(6), 633–644.
- Naef, M., & Schupp, J. (2009). Measuring trust: Experiments and surveys in contrast and combination. IZA Discussion Paper No. 4087. IZA: Bonn.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2004). *Sacred and Secular*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Nowell, C., & Laufer, D. (1997). Undergraduate student cheating in the fields of business and economics. *The Journal of Economic Education*, 28(1), 3–12.
- Offe, C., & Fuchs, S. (2002). A decline in social capital? The German case. I R. D. Putnam & K. Goss (red.), *Democracies in Flux*. New York: Oxford University Press.
- Orbell, J., Goldman, M., & Mulford, M. (1992). Religion, Context, and Constraint toward Strangers. *Rationality and society*, 4(3), 291–307. doi: 10.1177/1043463192004003004
- Piazza, J., Bering, J. M., & Ingram, G. (2011). «Princess Alice is watching you»: Children's belief in an invisible person inhibits cheating. *Journal of Experimental Child Psychology*, 109(3), 311–320.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: Americas Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 1(January), 65–78.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, London, Toronto, Sidney, Singapore: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., & Campbell, D. E. (2010). *American Grace*. New York/London/Toronto/Sydney: Simon & Schuster.
- Randolph-Seng, B., & Nielsen, M. E. (2007). Honesty: One effect of primed religious representations. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 17(4), 303–315.
- Randolph-Seng, B., & Nielsen, M. E. (2008). Is God really watching you? A response to Shariff and Norenzayan (2007). *The International Journal for the Psychology of Religion*, 18(2), 119–122.
- Rothstein, B. (2002). Social capital in the social democratic state. In R. D. Putnam (red.), *Democracies in Flux*. New York: Oxford University Press.
- Rothstein, B. (2012). Guds tystnad främjar världen. *SANS Magasin*(1).
- Rothstein, B., & Uslaner, E. M. (2005). All for All. Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics*, 58(1), 41–72.
- Saroglou, V., Corneille, O., & Van Cappellen, P. (2009). “Speak, Lord, your servant is listening”: Religious priming activates submissive thoughts and behaviors. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 19(3), 143–154.
- Schmidt, U. (2010a). Norge: et religiøst pluralistisk samfunn? I P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schmidt, U. (2010b). Religion i dagens Norge: Sekularisert? privatisert? pluralisert? In P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schmidt, U., & Henriksen, J.-O. (2010). Religion, etikk og moral: nye sammenhenger? I P. K. Botvar & U. Schmidt (red.), *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Segaard, S. B. (2011). Sosial kapital og organisasjonstilknytning blant etniske minoriteter. I D. Wollebæk & S. B. Segaard (red.), *Sosial kapital i Norge* (pp. 179–203). Oslo: Cappelen Damm.
- Selle, P., & Wollebæk, D. (2012). Sivilsamfunn og tillit. I H. Skirbekk & H. Grimen (red.), *Tillit og transaksjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Shariff, A. F., & Norenzayan, A. (2007). God Is Watching You Priming God Concepts Increases Prosocial Behavior in an Anonymous Economic Game. *Psychological Science*, 18(9), 803–809.
- Shariff, A. F., & Norenzayan, A. (2011). Mean gods make good people: Different views of God predict cheating behavior. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 21(2), 85–96.
- Sierles, F., & Hendrickx, I. (1980). Cheating in medical school. *Academic Medicine*, 55(2), 124.
- Skirbekk, G. (2010). *Norsk og moderne*. Oslo: Res Publica.
- Smidt, C. (1999). Religion and civic engagement: A comparative analysis. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 565(1), 176–192.

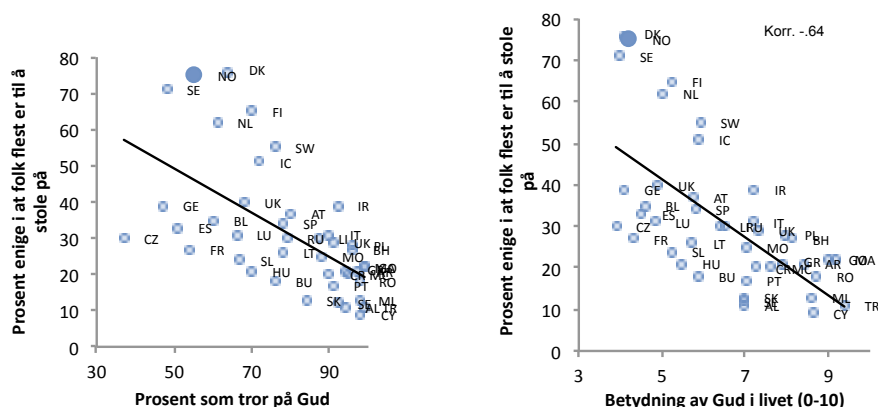
- Smith, R. E., Wheeler, G., & Diener, E. (1975). Faith without works: Jesus people, resistance to temptation, and altruism. *Journal of Applied Social Psychology*, 5(4), 320–330.
- Stark, R. (1999). Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion*, 60(3), 249–273.
- Tan, J. H. W. (2006). Religion and social preferences: An experimental study. *Economics letters*, 90(1), 60–67. doi: 10.1016/j.econlet.2005.07.006
- Tan, J. H. W., & Vogel, C. (2008). Religion and trust: An experimental study. *Journal of economic psychology*, 29(6), 832–848. doi: 10.1016/j.joep.2008.03.002
- Taniguchi, H., & Thomas, L. D. (2011). The Influences of Religious Attitudes on Volunteering. *Voluntas*, 22, 335–355.
- Toburen, T., & Meier, B. P. (2010). Priming God-related concepts increases anxiety and task persistence. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 29(2), 127–143.
- Torpe, L. (2013). *Det sterke samfund. Social kapital i Skandinavien*. Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Trauttmüller, R. (2010). Moral Communities? Religion as a Source of Social Trust in a Multilevel Analysis of 97 German Regions. *European Sociological Review*, 28(1), 1–18.
- Trägårdh, L., Lundåsen, S. W., Wollebæk, D., & Svedberg, L. (2013). *Den svala svenska tilliten. Förutsättningar och utmaningar*. Stockholm: SNS Förlag.
- Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, E. M. (2012). *Segregation and Mistrust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Tienen, M., Scheepers, P., Reitsma, J., & Schilderman, H. (2011). The Role of Religiosity for Formal and Informal Volunteering in the Netherlands. *Voluntas*, 22, 365–389.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, Massachusetts/London: Harvard University Press.
- Weber, M. (1930). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London ; Boston : Unwin Hyman.
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240.
- Wilson, J., & Musick, M. A. (1997). Who Cares? Toward an Integrated Theory of Volunteer Work. *American Sociological Review*, 62, 694–713.
- Wollebæk, D., Lundåsen, S. W., & Trägårdh, L. (2012). Three Forms of Interpersonal Trust: Evidence from Swedish Municipalities. *Scandinavian Political Studies*, 35(4), 319–346.
- Wollebæk, D., & Seggaard, S. B. (red.). (2011). *Sosial kapital i Norge*. Oslo: Cappelen/Damm.
- Wollebæk, D., & Selle, P. (2002a). *Det nye organisasjonssamfunnet: demokrati i omforming*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Wollebæk, D., & Selle, P. (2002b). Does participation in voluntary associations contribute to social capital? The impact of intensity, scope, and type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 30(1), 32–61.

- Wollebæk, D., & Selle, P. (2007). Origins of social capital: Socialization and institutionalization approaches compared. *Journal of Civil Society*, 3(1), 1–24.
- Wollebæk, D., & Selle, P. (2012). Commentary on Geys: Keeping It Simple—The Scope of Organizational Activity and Generalized Trust. *Journal of Civil Society*, 8(1), 91–99.
- Wollebæk, D., & Sivesind, K. H. (2010). Fra folkebevegelse til filantropi? Frivillig innsats i Norge 1997–2009. Oslo/Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Zak, P. J., & Knack, S. (2001). Trust and Growth. *The Economic Journal*, 111, 295–321.

Appendiks

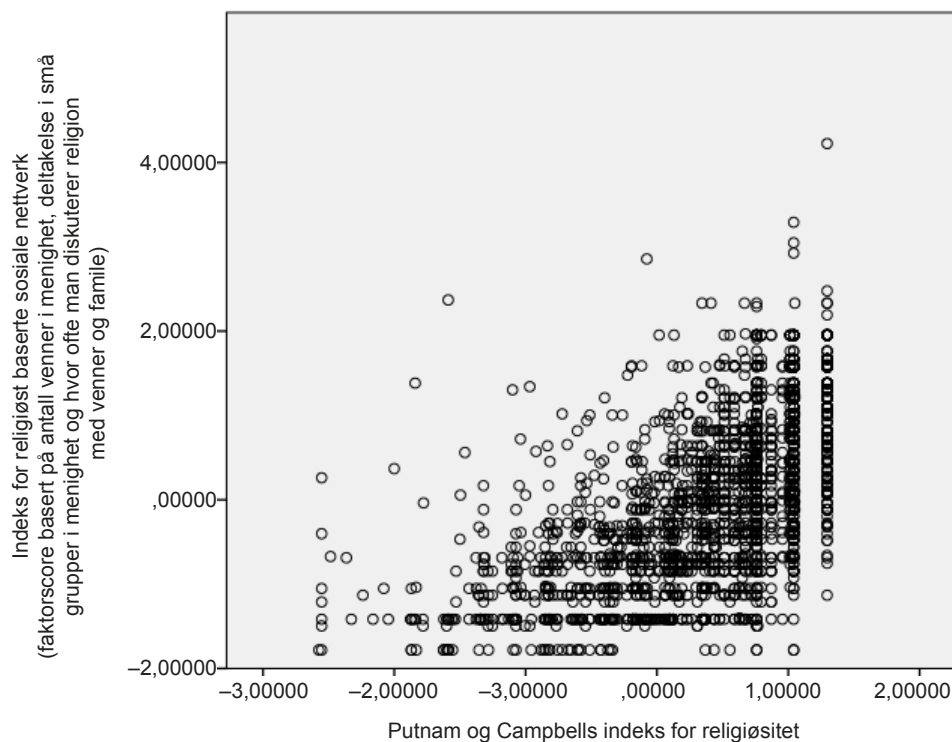
Figur 24: Andel som tror på Gud, gjennomsnittsscore for hvor viktig Gud er i livet, og andelen som er enige i at folk flest er til å stole på.

EVS 2008

Symbolforklaring: AL – Albania, AR – Armenia, BH – Bosnia-Hercegovina, CR – Kroatia, CY – Kypros, FR – Frankrike, UK – Storbritannia, GE – Tyskland, AT – Østerrike, IT – Italia, ES – Estland, PT – Portugal, NL – Nederland, BL – Belgia, DK – Danmark, SE – Sverige, FI – Finland, IC – Island, IR – Irland, SP – Spania, LT – Latvia, LI – Litauen, PL – Polen, CZ – Tsjekkia, SK – Slovakia, HU – Ungarn, BL – Bulgaria, GR – Hellas, RU – Russland, ML – Malta, LU – Luxembourg, SL – Slovenia, UK – Ukraina, GO – Georgia, ML – Moldova, MO – Montenegro, NO – Norge, SW – Sveits, TR – Tyrkia, MC – Makedonia. Spørsmålsformulering generalisert tillit: «Synes du at man generelt kan stole på de fleste mennesker, eller synes du man ikke kan være forsiktig nok i omgangen med mennesker?» Y-aksen i figuren viser hvor stor andel i hvert land som velger alternativet «Man kan stole på de fleste».

Figur 25: Putnam og Campbells indeks for religiøsitet og indeks for religiøst baserte sosiale nettverk. *Faith Matters* (2006)

Tabell 14: Regresjonsanalyse av tillit. World Values Survey 2007, USA og Norge

	Gen. tillit	Naboer	Kjenner personlig	Fremmede	Annen religion	Annen nasjon
	Log. reg	OLS	OLS	OLS	OLS	OLS
Norge						
(Constant)	-1,40**	5,29***	7,48***	2,52***	3,01 ***	3,98***
Delt i gudstjenester (baseline = aldri)						
Ukentlig, oftere	-,28	,097	,14	,75	,92	,38
Månedlig	,10	,55	,32	,48	,69	,35
Høytider	,38	,43	,46 *	,25	-,049	,31
Årlig	,17	,63*	,30	,24	,59	,20
Sjeldnere	,77**	,58*	,40 *	,86**	1,02***	,83**
Bostedets str. (1–8)	,002	-,23***	,02	-,087	,016	-,054
Kvinne	,05	-,26	,09	,18	,31	,006
Alder	,005	,036***	,004	,016*	-,007	,005
Utdanningsnivå (1–8)	,29***	,39***	,08	,42***	,45 ***	,38***
Aktivt medlem i ikke- religiøs organisasjon	,58**	-,050	,21	-,47	,42	,43
Passivt medlem i ikke- religiøs organisasjon	,49*	,16	,23	-,42	,19	,20
USA						
(Constant)	-3,28***	2,09***	4,76 ***	1,05	2,39 ***	2,62 ***
Delt i gudstjenester (baseline = aldri)						
Ukentlig, oftere	,26	,64**	,30	,11	,30	,16
Månedlig	,052	,40	-,059	,020	,66 *	,26
Høytider	,072	,54	,16	,14	,42	,040
Årlig	,055	,52	-,041	-,086	,64	,33
Sjeldnere	-,16	,27	-,009	-,65	-,12	-,50
Bostedets str. (1–8)	,037	-,061	,024	,000	-,016	,59
Kvinne	,070	,235	,30 *	-,095	,06	,004
Alder	,016***	,035***	,009**	,032***	,028***	,022***
Utdanningsnivå (1–8)	,282***	,278***	,23**	,13	,28*	,15 ***
Aktivt medlem i ikke- religiøs organisasjon	,42*	,72**	1,013***	,72*	1,02***	1,01***
Passivt medlem i ikke- religiøs organisasjon	,47*	,48	,68***	,34	,67**	,79 **

Bostedets størrelse: (1) 2,000 eller mindre, (2) 2000–5000, (3) 5000–10000, (4) 10000–20000, (5) 20000–50000, (6) 50000–100000, (7) 100000–500000. Utdanningsnivå: (1) Ikke fullført grunnskole, (2) Fullført grunnskole, (3) Ufullført videregående, (4) Fullført videregående, (5) Noe universitet/høgskole, (6) Høyere universitets-/høgskolegrad. Kategoriene aktivt og passivt medlemskap er gjensidig utelukkende: Hvis aktivt medlem i en eller flere organisasjoner gis passivt medlemskap verdien 0.

Tabell 15: Regresjonsanalyse av tillit

Faith Matters Survey, USA.

	Tillit til naboer	Ikke- religiøse	Dypt religiøse	Kolleger	Asiater	Svarte
	<i>OLS</i>	<i>OLS</i>	<i>OLS</i>	<i>OLS</i>	<i>OLS</i>	<i>OLS</i>
USA						
(Constant)	1,253***	1,729***	1,721***	1,560***	1,732***	1,646***
Gjort frivillig arbeid for religiøst formål	,099	-,059	,316***	,070	,049	,077
Gjort frivillig arbeid for ikke-religiøst formål	,201***	,270***	-,039	,122	,238***	,164**
Alder	,012***	,004*	,003*	,008***	,004**	,004*
Kvinne	-,057	-,082	-,026	-,049	-,059	,044
Utdanningsnivå (1–8)	,023***	,013*	,009	,026***	,026***	,022***
Bostedets str. (1–8)	,082***	,024	,062***	,057**	,032	,032*
R2	,109					

Bostedets størrelse: (1) 2,000 eller mindre, (2) 2000–5000, (3) 5000–10000, (4) 10000–20000, (5) 20000–50000, (6) 50000–100000, (7) 100000–500000. Utdanningsnivå: (1) Ikke fullført grunnskole, (2) Fullført grunnskole, (3) Ufullført videregående, (4) Fullført videregående, (5) Noe universitet/høgskole, (6) Høyere universitets-/høgskolegrad. Kategoriene aktivt og passivt medlemskap er gjensidig utelukkende: Hvis aktivt medlem i en eller flere organisasjoner gis passivt medlemskap verdien 0.

Tabell 16: Tillitsindeks (0–10) og medlemskap i trossamfunn

European Social Survey 2002–2010, europeiske data. Med «fixed effects» for land.

<i>Parameter</i>	Modell 1			Modell 2		
	<i>Estimat</i>	<i>Std. feil</i>	<i>Sig.</i>	<i>Estimat</i>	<i>Std. feil</i>	<i>Sig.</i>
Katolikk	,012	,024	,606	,164	,046	,000
Protestant	,155	,025	,000	,294	,057	,000
Muslim	-,162	,036	,000	-,402	,071	,000
Ingen trossamf.	-,075	,023	,001	-,018	,024	,469
Ortodoks	-,090	,028	,001	-,047	,066	,482
Annen kristen	-,053	,040	,182	-,139	,093	,133
Jødisk	-,136	,135	,315	-,741	,509	,146
Østlig religion	-,086	,076	,256	-,339	,233	,144
Alder	,002	,000	,000	,004	,000	,000
Kjønn	,077	,008	,000	,079	,008	,000
År utdanning	,053	,001	,000	,049	,001	,000
Størrelse bosted	,025	,003	,000	,023	,003	,000
Ess runde 1	-,134	,013	,000	-,141	,013	,000
Ess runde 2	-,089	,012	,000	-,097	,012	,000
Ess runde 3	-,060	,012	,000	-,068	,012	,000
Ess runde 4	-,050	,012	,000	-,050	,012	,000
Deltakelse i religiøse seremonier (1–7)				-,035	,006	,000
Deltakelse i seremonier*katolikk				-,033	,008	,000
Deltakelse i seremonier*protestant				-,027	,010	,006
Deltakelse i seremonier*muslim				,051	,012	,000
Deltakelse i seremonier*ortodoks				-,003	,012	,795
Deltakelse i seremonier*annen kristen				,017	,020	,389
Deltakelse i seremonier*jødisk				,113	,093	,226
Deltakelse i seremonier*østlig religion				,052	,043	,225
Deltakelse i sosiale aktiviteter sammenliknet med andre på samme alder				,154	,004	,000
Hvor ofte man møter venner, slektninger, kolleger sosialt				,074	,003	,000
Hvor ofte man møter venner, slektninger, kolleger sosialt				,074	,003	,000
Konstant	4,076	,156	,000	3,516	,168	,000

N=225 423. Deltakelse i religiøse seremonier er kodet slik at verdien 1 gir høyest deltagelse og 7 lavest. 1=hver dag, 2=flere ganger i uka, 3=ukentlig, 4=minst en gang i måneden, 5=bare på spesielle helligdager, 6=sjeldnere, 7=aldri.

Tabell 17: Tillitsindeks (0–10) og deltakelse i gudstjenester og religiøse møter

European Social Survey 2002–2010, norske data.

	Ingen	Protestantisk	Annen kristen	Ikke-kristen
Konstant	2,936***	5,075***	4,149***	2,804***
Delt i gudstjenester (baseline = oftere enn ukentlig)				
Aldri	1,598†	,040	,236	,180
Sjeldnere enn spes helligdager	1,623*	,025	,073	,686
Bare spes helligdager	1,731*	,109	,134	-,039
Månedlig	1,764*	,258	,473	,536
Ukentlig	,851	,317†	,598*	,521
Alder	,010***	,008***	,010†	,020**
Kjønn	,272***	,235***	,113	,391
År utdanning	,067***	,045***	,045†	,090***
Spredtbygd (1–5)	,057**	,051**	,194**	,177†
ESS-runde (baseline = runde 5)				
ESS runde 1	,053	-,087	,336	-,244
ESS runde 2	-,017	-,049	,174	,159
ESS runde 3	,139†	,008	,207	-,013
ESS runde 4	,015	-,135†	,642*	-,007
N	3972	4119	283	222
R2	,048	,030	,049	,061

Avhengig variabel: Indeks av tre skalaer 0–10: «Vil du stort sett si at folk flest er til å stole på, eller at en ikke kan være for forsiktig når en har med andre å gjøre», «Tror du at folk flest vil prøve å utnytte deg hvis de fikk sjansen, eller vil de prøve å behandle deg rimelig og rettferdig?», «Vil du si at folk stort sett prøver å være hjelpsomme, eller tenker de mest på seg selv?»

Tabell 18: Tillitsindeks (0–10) og egendefinert religiøsitet

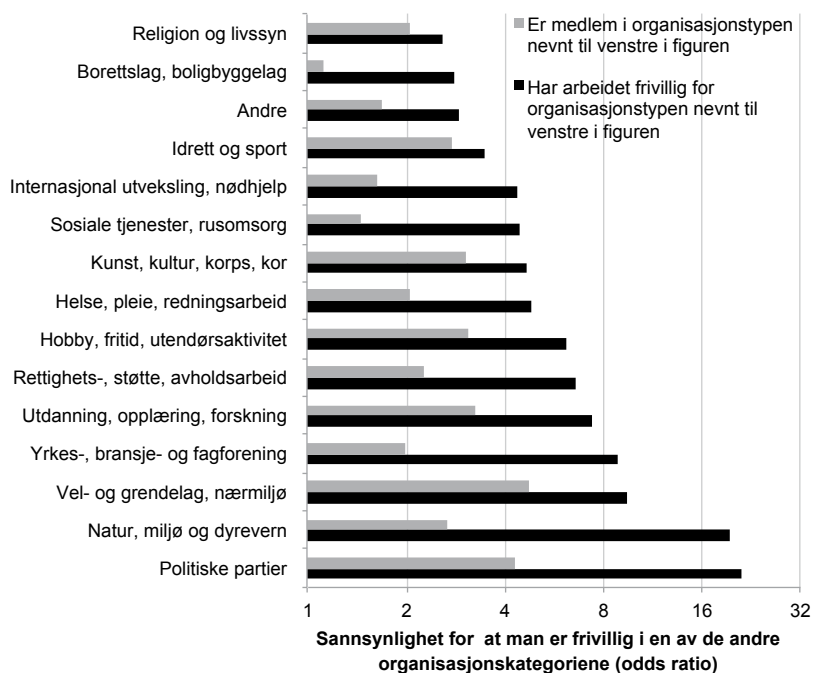
European Social Survey 2002–2010, norske data.

	Ingen	Protestantisk	Annen kristen	Ikke-kristen
Konstant	4,291***	5,418***	4,290***	3,194***
Religiøsitet (0–10), baseline = svært religiøs (9–10)				
0–1	,269	-,303**	-,250	,968*
2–3	,218	-,347***	-,051	,938†
4–6	,297	-,261**	,290	,256
7–8	,402†	-,172	,441†	,099
Alder	,010***	,008***	,011†	,015†
Kjønn	,271***	,224***	,106	,471*
År utdanning	,066***	,046***	,040	,074**
Spredtbygd (1–5)	,062**	,055**	,177*	,126
ESS-runde (baseline = runde 5)				
ESS runde 1	,051	-,085	,397	-,161
ESS runde 2	-,017	-,043	,214	,088
ESS runde 3	,140†	,015	,317	-,038
ESS runde 4	,020	-,130†	,660*	-,021
N	3966	4116	2891	220
R2	,046	,030	,051	,081

Avhengig variabel: Indeks av tre skalaer 0–10: «Vil du stort sett si at folk flest er til å stole på, eller at en ikke kan være for forsiktig når en har med andre å gjøre», «Tror du at folk flest vil prøve å utnytte deg hvis de fikk sjansen, eller vil de prøve å behandle deg rimelig og rettferdig?», «Vil du si at folk stort sett prøver å være hjelpsomme, eller tenker de mest på seg selv?»

Figur 26: Sannsynlighet for å arbeide frivillig for ett eller flere andre formål, blant frivillige og medlemmer i ulike organisasjonstyper

Norge, undersøkelse om frivillig innsats 2009.

Kilde: Undersøkelse om frivillig innsats 2009. N = 1897. Estimatenes er basert på logistiske regresjonsanalyser der det er kontrollert for kjønn, alder, utdanning og bostedets størrelse. Alle sammenhengene er signifikante på 95 %-nivå, unntatt medlemskap i borettslag og boligbyggelag.

Tabell 19: Sannsynlighet (odds ratio) for å være frivillig i ulike organisasjonstyper etter hvorvidt man er frivillig i religiøse organisasjoner, idrettslag, velforeninger og fagforeninger

Norge, Undersøkelse om frivillig innsats (2009). Estimerer fra logistiske regresjonsanalyser.

Sannsynlighet for å være frivillig i ... (odds ratio)	Er frivillig i...				
	Religion og livssyn	Idrettslag	Velforening, nærmiljø	Fagforening	Annen sekulær organisasjon ¹
Rettighets-, støtte, avholdsarbeid	4,9***	0,5	0,8	0,5	12,0***
Internasjonal utveksling, nødhjelp	3,8***	0,7	1,2	1,3	5,8***
Vel- og grendelag, nærmiljø	3,1***	3,1***		3,1***	0,9
Politiske partier	2,4*	2,3*	2,4*	1,8	4,4***
Kunst, kultur, korps, kor	2,3***	1,8***	2,5***	1,4	2,6***
Idrettslag	1,5		3,5***	3,2***	0,6***
Yrkes-, bransje- og fagforening	0,5	2,4***	3,1***		0,9
Natur, miljø og dyrevern	0,7	1,7	1,8	1,6	5,1***
Borettslag, boligbyggelag	0,7	1,5	1,7*	2,5**	1,7**
Utdanning, opplæring, forskning	1,9	2,2***	1,4	2,9***	4,1***
Hobby, fritid, utendørsaktivitet	1,3	1,7**	2,8***	1,4	3,0***
Helse, pleie, redningsarbeid	1,5	1,0	1,4	1,8	4,1***
Sosiale tjenester, rusomsorg	1,5	1,5	1,4	2,9***	2,1***
Andre	1,8	1,0	2,2*	,8	2,1*

1. Unntatt organisasjonstypen som er avhengig variabel.

Kilde: Undersøkelse om frivillig innsats (2009). Kontrollvariabler: kjønn, alder, utdanning, bostedets størrelse. *** sig. på 99,9 %-nivå, ** sig. på 99 %-nivå, * sig. på 95 %-nivå.

Tabell 20: Deltakelse i grupper etter type sosiale nettverk

USA, Faith Matters Survey (2006). Odds ratio.

	<i>A hobby, sports, arts, music, other leisure activity group</i>		<i>A service, social welfare, or fraternal organization</i>		<i>A youth, parent, or school- support organization</i>		<i>A profes- sional, trade, farm, or business association</i>		<i>A neighbor- hood, ethnic or political association</i>		<i>A support group or self-help program</i>	
About how many close friends do you have these days, if any? (baseline ingen venner)												
1–2	1,45***		1,34		1,65*		1,57		1,81		1,22	
3–5	2,47***		1,66		2,05**		1,89*		2,25*		1,12	
6–10	2,95***		2,03*		1,80*		1,92*		2,45**		1,22	
10 +	3,22***		3,20***		2,57***		2,51***		3,88***		1,84*	
How many close friends do you have in this congregation? (baseline ingen venner)												
1–2	1,52***		1,27		1,84***		1,50***		1,66***		1,56***	
3–5	1,52***		1,49**		2,12***		1,19**		1,39*		1,18	
6–10	1,63***		1,53*		2,18***		1,07		1,53*		1,86***	
10 +	2,05***		2,06***		3,05***		1,91***		1,68***		2,62***	
Kontrollvariabler												
Alder	,995*	,99**	1,01***	1,01***	,98***	,98***	,995*	,993**	1,01**	1,01***	1,008**	1,005
Kvinne	,92	,87	,96	,91	1,54***	1,46***	,73***	,70***	,98	,94	1,38***	1,31**
Ut- danning (1–8)	1,05**	1,08***	1,06**	1,08**	1,02	1,03*	1,25***	1,27***	1,05**	1,05**	,99	,99
Spredt- bygd (1–5)	,99	,99	,98	,98	1,01	,99	1,04	1,04	,91**	,91**	,97	,95
Konstant	,50**	,92	,06***	,095***	,27***	,47***	,125***	,21***	,068***	,128***	,127***	,147***
N	3037	3031	3032	3026	3036	3030	3035	3028	3036	3029	3034	3028

Venner: 1: Ingen venner, 2: 1–2 venner, 3: 3–5 venner, 4: 6–10 venner, 5: Flere enn 10 venner.

Liste over figurer

Figur 1: Viktighet av Gud i livet, Norge (2007) og USA (2006)	18
Figur 2: Deltakelse i gudstjenester per innbygger og inn- og utmeldinger av den norske kirke.....	21
Figur 3: Religiositet og alder, ESS 2002–2010.....	27
Figur 4: Dominerende religion og generalisert tillit i europeiske land.....	32
Figur 5: Religiositet og generalisert tillit.....	38
Figur 6: «Sanne troende», «mykreligiositet» og generalisert tillit	39
Figur 7: Endringer i religiositet og generalisert tillit	41
Figur 8: Religiositet og ulike tillitsformer	43
Figur 9: Frivillig arbeid og generalisert tillit i europeiske land.....	45
Figur 10: Generalisert tillit og ulike trosforestillinger.....	56
Figur 11: Religiositet og tillit i USA.....	63
Figur 12: Tilknyttet ulike typer organisasjoner og generalisert tillit	70
Figur 13: Deltakelse i religiøse seremonier og tillit til ulike grupper, Norge og USA	73
Figur 14: Deltakelse i religiøse frivillige organisasjoner, andre typer frivillige organisasjoner og tillit til ulike grupper, Norge og USA	76
Figur 15: Frivillig arbeid for religiøs og ikke-religiøs organisasjon og tillit til ulike grupper (USA)	77
Figur 16: Tilhørighet til trossamfunn og generalisert tillit i Europa.....	81
Figur 17: Egendefinert religiositet og tillit i Europa.....	86
Figur 18: Er aktivt medlem i sekulær frivillig organisasjon, etter hvor viktig man mener religion er i livet.....	96
Figur 19: Har gitt pengegave til organisasjon, etter egenvurdert grad av religiositet.....	104
Figur 20: Er aktivt medlem i sekulær organisasjon, etter hvorvidt man er medlem i religiøse organisasjoner og deltar i religiøse seremonier.....	106
Figur 21: Sannsynlighet for deltakelse i en eller flere andre typer organisasjoner, blant aktive medlemmer i ulike organisasjonstyper.....	109
Figur 22: Sannsynlighet for deltakelse i ulike organisasjonstyper, etter deltakelse i religiøse organisasjoner og religiøse seremonier.....	111

Figur 23: Har arbeidet frivillig for én av fire sekulære organisasjonstyper og ikke-religiøs organisasjon, etter antallet venner generelt og venner i trossamfunn (congregation).	119
Figur 24: Andel som tror på Gud, gjennomsnittsscore for hvor viktig Gud er i livet, og andelen som er enige i at folk flest er til å stole på.	135
Figur 25: Putnam og Campbells indeks for religiøsitet og indeks for religiøst baserte sosiale nettverk. Faith Matters (2006)	136
Figur 26: Sannsynlighet for å arbeide frivillig for ett eller flere andre formål, blant frivillige og medlemmer i ulike organisasjonstyper	142

Liste over tabeller

Tabell 1: Religiøsitet i Norge (2008) og USA (2006)	19
Tabell 2: Indeks for religiøsitet	36
Tabell 3: HLM-analyse av generalisert tillit	47
Tabell 4: Religiøsitet og tillit i Norge og USA	59
Tabell 5: Ulike trosforestillinger og tillit i USA	61
Tabell 6: Deltakelse i religiøse seremonier, organisasjonsdeltakelse og generalisert tillit i europeiske land	66
Tabell 7: Deltakelse i religiøse seremonier i ulike trossamfunn og tillit	85
Tabell 8: Tillitsindeks (0–10) og deltakelse i sekulære og religiøse frivillige organisasjoner	88
Tabell 9: Religiøsitet og aktivt medlemskap (WVS)/frivillig arbeid (EVS) for organisasjoner	99
Tabell 10: Korrelasjoner mellom ulike trosforestillinger og frivillig arbeid for sekulær og religiøs organisasjon	101
Tabell 11: Sannsynlighet (odds ratio) for å være aktiv i ulike organisasjonstyper etter hvorvidt man er aktiv i religiøse organisasjoner, idrettslag, kunst- og musikkforeninger og fagforeninger	113
Tabell 12: Sannsynlighet for å være frivillig i ulike organisasjonstyper etter vennskap med medlemmer i religiøse og sekulære organisasjoner	115
Tabell 13: Sannsynlighet for å være frivillig innen hobby, idrett, fagforeninger, partier og lokalmiljøorganisasjoner etter deltakelse i religiøs frivillighet	123
Tabell 14: Regresjonsanalyse av tillit. World Values Survey 2007, USA og Norge	137
Tabell 15: Regresjonsanalyse av tillit	138
Tabell 16: Tillitsindeks (0–10) og medlemskap i trossamfunn	139
Tabell 17: Tillitsindeks (0–10) og deltakelse i gudstjenester og religiøse møter	140
Tabell 18: Tillitsindeks (0–10) og egendefinert religiøsitet	141
Tabell 19: Sannsynlighet (odds ratio) for å være frivillig i ulike organisasjonstyper etter hvorvidt man er frivillig i religiøse organisasjoner, idrettslag, velforeninger og fagforeninger	143
Tabell 20: Deltakelse i grupper etter type sosiale nettverk	144

Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor

Rapport 2013:4

<i>Forfatter/Author</i> Dag Wollebæk
<i>Tittel/Title</i> Religion og sosial kapital
<i>Undertittel</i> Hva viser internasjonale spørreundersøkelser?
<i>Sammendrag</i> Putnam og Campbell hevder i boka American Grace (2010) at religiøst aktive amerikanere er mer tillitsfulle og mer engasjerte borgere enn ikke-troende. Hovedmekanismen er deltakelse i religiøst baserte nettverk, som skal ha en sterkere «moralisk ladning» enn andre typer sosiale nettverk. Rapporten utforsker gyldigheten til dette resonnementet utenfor USA med utgangspunkt i surveydata. I Europa er sterkt religiøse samfunn preget av lavere tillit. Dette taler mot at religiøsitet er en forutsetning for tillitsfulle samfunn. Med noen unntak, samvarierer religiøs tro i begrenset grad med tillit og frivillig innsats, både i Norge og Europa. Aktiv religiøs deltakelse og religiøse sosiale nettverk hadde liten sammenheng med tillit. Slike nettverk øker sannsynligheten for å delta i andre typer frivillig innsats, men ikke i større grad enn annen organisasjonsaktivitet og organisasjonsnettverk. Rapporten reanalyserer også Putnam og Campbells funn for USAs del. Disse analysene peker i retning av en positiv sammenheng mellom religiøs deltakelse og tillit til trosfeller, men negativ sammenheng med generalisert tillit. Religiøst baserte sosiale nettverk øker sannsynligheten for annet frivillig arbeid, men i mindre grad enn sosiale nettverk i sin alminnelighet.
<i>Emneord</i> Religion, sosial kapital, trossamfunn, tillit, frivillighet
<i>Summary</i> In American Grace (2010), Putnam and Campbell assert that religiously active Americans are more trusting and more engaged citizens than the non-religious. The main mechanism is participation in religiously based social networks, which are more «morally freighted» than other types of social networks. The report examines whether these arguments are valid outside the US using survey data. In Europe, strongly religious societies are characterized by lower trust. This contradicts the notion that widespread religiosity is conducive to trusting societies. With a few exceptions, religion is weakly correlated with both trust and volunteering, both in Norway and Europe. Religious activity and religiously based social networks increase the likelihood of participation in other types of organizational activity. However, this effect was not stronger than the similar spill-over effects of other organizational affiliations. The report also reanalyses some of Putnam and Campbells findings from the US. These analyses indicate that religious networks are conducive to trust in fellow believers but negatively correlated with generalized trust. Religiously based social networks increased the likelihood of volunteering for secular organizations, but lesser so than generic social networks.

